Hannes Möhring

Çeviri

Ayşe Dağlı

Salaheddin Eyyubi

1138-1193

Kitap Yayınevi

KİTAP YAYINEVİ – 193
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 63

SALAHEDDİN EYYUBİ, 1138-1193/HANNES MÖHRING

ÖZGÜN ADI
SALADIN; DER SULTAN UND SEINE ZEIT 1138-1193

ÇEVİRİ
AYŞE DAĞLI

DÜZELTİ
NURETTİN PİRİM

KAPAK RESMİ
EL-HARİRİ'NİN MAKÂMÂT ADLI ESERİNDE EL-VASITİ'NİN
HALİFE ORDUSUNU YÜRÜYÜŞ HALİNDE GÖSTEREN BİR MİNYATÜRÜ, BAĞDAT 1237
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE, MS. AR. 5847, VARAK 94, PARİS

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KAĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 0905-34-000415
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EKİM 2008, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-006-5

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 1107-34-009175
T: 0212 294 65 55 F: 0212 294 65 56
E: KİTAP@KİTAPYAYINEVİ.COM
W: WWW.KİTAPYAYINEVİ.COM

Salaheddin Eyyubi

1138-1193

HANNES MÖHRING

ÇEVİRİ
AYŞE DAĞLI

KitapYAYINEVİ

İçindekiler

ÖNSÖZ

Hiçbir Müslüman hükümdar, Avrupa'da Sultan Salaheddin'den daha çok tanınmaz. Salaheddin Haçlı ülkelerine ağır zararlar verdiği halde, yüzyıllarca Batıda özel bir itibar görmüş, Avrupa tarihine mert bir düşman ve "soylu bir dinsiz"e örnek olarak geçmişti. Efsaneler önce onu gizli Hıristiyan yapmış, Aydınlanma Çağında ise hoşgörü ideallerinin savunucusu olarak görülmüştü. Günümüzde pek çok Müslüman için ise o her şeyden önce bir özgürlük kahramanıdır.

Kuşkusuz Salaheddin dünya tarihinin önde gelen kişileri arasındadır. 12.yüzyılın Yakındoğusu'nda en güçlü adam olarak yükselişi Mısır'da başlamıştı. Dostları ve düşmanları tarafından İncil ve Kuran'dan bilinen Mısırlı Yusuf ile karşılaştırılıyordu. Kahire'de Fatımi Halifeliğini yıkıp, Suriye'de Nureddin'in mirasını ele geçirmiş, egemenliğini haklı göstermede de Hıristiyanlara karşı cihat söylemi ona yardım etmişti. Salaeddin 1187'de Kudüs'ün ele geçirmeyi, Üçüncü Haçlı Seferine karşı savaşta da bu kenti savunmayı başarmıştı. Salaheddin ve düşmanlarıyla ilgili Arap ve Latin tarih kaynakları zengindir ama bu kaynaklardaki övgü ve propagandalar kısmen bile olsa bir hükümdarın kişiliği üzerine bilgi vermez ve bir Ortaçağ biyografisi yazmaya pek olanak sağlamaz.

Alman üniversitelerinde Haçlı Seferleri araştırmaları İngilizce konuşulan ülkelerdekilere kıyasla zayıf kalır. Ama o ülkelerde de, eskiden olduğu gibi Arapça kaynakları okuyabilen ve İslam tarihi ile uğraşan Ortaçağ tarihçisi azdır. Haçlı Seferleri tarihinin incelenmesinde Müslüman tarafın koşulları hâlâ yeterince incelenmemiştir.

Bir Alman tarafından kaleme alınmış ilk Salaheddin biyografisi olan bu kısa anlatı, bu alandaki eksikliği sanırım bir nebze olsun kapatacaktır. Biyografi, özünde kendi araştırmalarıma dayanıyor. Burada umulan da, olayların çıkış nedeni ve birbiri ile ilişkilerinden giderek, dinde hoşgörü sorununa ve kutsal savaş ile politikayı kullanma arasındaki ilişkiye ilişkin güncel benzerliğin ortaya çıkmasıdır.

C.H. Beck Yayınevine, özellikle lektör Dr. Nolte'ye olağanüstü ortak çalışması için teşekkür ederim.

Birinci Bölüm

HAÇLI DEVLETLERİNİN KURULUŞU

Halifeliğin Yayılması

Kuzey Afrika ve Yakındoğu, Arabistan'dan yayılan İslam dinine inanlar tarafından 7. yüzyılda eşi görülmemiş bir zaferle ele geçirildi. Pers Sasani Hükümdarlığı çöktü. Eski rakibi Hıristiyan Bizans ise Mısır, Filistin ve Suriye'yi kaybetmesine karşın en azından kendi varlığını korudu. Müslümanlar denizde bile tehlikeli bir düşman haline geldiler. İkinci bir yayılma dalgasında ise Bizanslıların Sicilya'daki egemenliğini yavaş yavaş ele geçirmeyi başardılar ve 902'den itibaren de buraya tamamen egemen oldular. Ama daha sonra 1091'de burayı tekrar Normanlara kaptıracaklardı. Müslümanlar Sicilya'dan Güney İtalya'ya sıçrayıp yerleşmeye başlamış, 846'da Roma'nın Tiber'in sağında kalan bölümünü yağma etmiş, daha sonra da Sardinya ve Korsika kıyılarını yakıp yıkmışlardı. Batıda ise 8. yüzyılda Pireneleri aşıp kuzeye doğru ilerlemişlerdi. Buradan geri püskürtüldülerse de İber Yarımadasının büyük bir kısmını uzun süre ellerinde tuttular. Hıristiyanlar yüzyıllarca süren savaşlardan sonra ancak Ortaçağın sonunda burayı tekrar ele geçirdiler.

Hıristiyanlar Muhammed'in yaydığı İslam dinini Hıristiyanlığa karşı olumsuz bir güç olarak görüyorlardı. Ortaçağın Avrupa kaynaklarında Muhammed tehlikeli, günahkâr, yoldan çıkarıcı, yıkıcı, sahte peygamber, şeytanın ta kendisi ve İsa düşmanı olarak yeriliyordu. İslamiyet, Avrupa'da Hıristiyanlar için, yakından tanımadıkları halde zararlı, felaket getiren bir öğreti, bir yanılgı, boş bir inançtı. Müslümanlar Arap, dinsiz, imansız veya Tanrıya, İsa'ya ve dine düşman olarak görülüyordu. Onlar şeytanın çocukları ve Kıyamet Gününde gelmesi beklenen İsa düşmanlarının suç ortaklarıydılar. İslamiyet, Hıristiyanlığın baba, oğul ve kutsal ruhtan oluşan Kutsal Üçlü görüşünü bile çoktanrılılık diye reddeden tek Tanrılı bir din olduğu halde, ona putlara tapma ve çoktanrılılık yakıştırılıyordu.

Hıristiyanların Müslümanlığı acımasız bir kaba kuvvet dini olarak tanımlamasına karşın, Müslümanlar yönetimleri altında yaşayan Yahudiler ve Hıristiyanları dinlerini değiştirmeye zorlamıyorlardı. Müslümanlara göre Yahudi ve Hıristiyanlar gerçek din İslam'ın geride bıraktığı çarpık bir inancın yandaşları idi. Ama en azından "kitap sahibi" idiler (Arapça: ehlü'l-kitab). Müslümanlar 638'de Kudüs'ü aldıktan sonra 4. yüzyılda yapılmış olan Kutsal Kabir Kilisesi'ni bile Hıristiyanlara bırakmışlardı. İsa'nın İslam'da da özel bir yeri olduğu halde, Fatımi Halife el-Hakim 1009'da bu kiliseyi yıktırdı, ama kilise daha sonra Bizanslıların pazarlıktaki becerisi sayesinde yeniden inşa edildi. Müslümanlar, bundan sonra bu kutsal yapıyı Hıristiyanlara karşı hiçbir zaman sorun etmediler. Hıristiyanlar gibi Müslümanlar da İsa'yı bedene bürünen Tanrının ruh ve sözü olarak kabul ediyorlardı, İsa kıyamet gününde dönerek imansızları soluğuyla öldürecekti. Hıristiyanlıktan farklı olarak İslam'da, İsa, Tanrı'nın oğlu ve ölümden sonra dirilmiş olarak değil, aksine Tanrı'dan uzaklaşmış olarak geçiyordu. Geri geldiğinde ise Medine'de Hazreti Muhammed ve ilk iki halife Ebubekir ile Ömer'in yanına gömüleceğine inanıyorlardı.

7. yüzyılın sonunda Kubbetüssahra'nın yapılmasıyla Müslümanlar Kudüs'te kendi ibadet yerlerini yarattılar ve hemen kısa bir süre sonra da onun yakınında Mescidülaksa Camisini inşa ettiler. Caminin adı, Kuran'ın 17. Sure, 1. Ayetinden alınmıştı. Bu ayet Muhammed'in Mekke'nin dışındaki ibadet yerine, Kudüs'e yaptığı bir gece yolculuğunu anımsatır. İnanışa göre Peygamber o gece bir kayanın üzerinden gökyüzüne yükselmişti. Üzerinde Kubbetüssahra'nın bulunduğu bu kayada peygamberin ayak izlerinin bulunduğuna inanılır.

Kendisini Arapların peygamberi sayan ve belli ki Arabistan'ın dışı için planlar yapmamış olan Muhammed 632'de öldü. İslam topluluğunun ve oluşan geniş İslam dünyasının yönetimini, Muhammed'in vekilleri olarak, "İmamlar" diye anılan Halifeler aldı: Ebubekir (ö. 634), Ömer (ö. 644), Osman (ö. 656) ve Ali (ö. 661). İslamiyet daha Ömer'in yönetimindeyken Arap Yarımadasının dışına taşmıştı. Yönetim görevini seçim yoluyla üstlenmiş olan ilk dört Halifeyi, Şiiler denen Ali taraftarlarının başkaldırmasına rağmen, uzun süre Muhammed'in en zorlu düşmanları olan Beni

Ümeyye olarak da bilinen Emevi soyundan Halifeler izledi. Emeviler Medine'nin yerine Şam'ı başkent yaptılar. Bunların saltanatı 8. yüzyılda, Şiilerle birleşen Abbasiler tarafından yıkılınca, hükümdarlığın ağırlığı Suriye'den Mezopotamya'ya kaydı. Burada Abbasi Halifeleri başkent ve kültür merkezi olarak Dicle nehri kıyısındaki Bağdat'ı kurdular.

Fatımiler ve Selçuklular

Abbasi Halifeliği yüzyıllarca varlığını sürdürmesine rağmen daha 9. yüzyılının ilk yarısında çökmeye başlamıştı. Abbasiler zaman içinde iktidarlarını Emirliğin askeri ve mali denetimini ellerine geçiren Türk muhafızların başkomutanına kaptırdılar. Halifeliğin dış bölgeleri de kendilerini bağımsızlaştırmaya başladı. Bu arada Magrip ülkelerini ve Mısır'ı ele geçiren ve 969'da Kahire'yi kuran Fatımiler karşısında Abbasilerin halifelik konumu sarsıldı. Fatımiler İsmaili taraftarı Şiilerdendi. Bunlar hâkimiyeti sonsuza dek sürecek bir hükümdarlık kurma amacını taşıyorlardı. Ama bir yandan da yeryüzünde gerçek inanç ve adaletin yayılmasını sağlayacak bir Mehdi'nin çıkmasını bekliyorlar ve yoğun bir propagandayla Abbasileri yıkmaya çalışıyorlardı. Daha sonra Filistin'i ve Suriye'nin büyük bir kısmını aldılar ve kutsal Mekke ve Medine kentlerinin kontrolünü ele geçirmeyi başardılar.

10. yüzyılın sonunda Yakındoğu'daki Türk etkisi çok belirgin şekilde ve Abbasiler için tehlikeli olacak biçimde arttı. Orta Asya'dan gelen Türk halkları Müslümanlığı kabul ettikten sonra batıya doğru ilerleyerek İran kültür ve yönetim biçimini benimsemiş ve 11. yüzyıl boyunca giderek Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'yu boyunduruklan altına almışlardı. Bu toprakların ele geçirilmesini Selçuk Hanedanı sağlamıştı. Selçukluların hükümdarı 1055'te Bağdat'a girdi ve imanın savunucusu olduğunu ileri sürüp, Abbasi Halifesinin onu sultan (Arapça sultan, iktidar, egemenlik anlamına gelir) tayin etmesini sağladı. Fatımiler ve Bizanslılara karsı savaşta, Selçuklular kendilerini Sünniliğin öncüleri olarak tanımladılar. Ama hiçbir şekilde Abbasilerin kurtarıcısı değil, tersine, her zaman rakipleri oldular. Ancak Abbasiler, 12. yüzyılda Selçukluların merkezi otoritesinin yıkılmasıyla son kez olarak tekrar idari egemenliği elde ettiler. Aslında hâkimiyet-

leri sadece Mezopotamya ile sınırlıydı. Bu nedenle de diğer Müslüman hükümdarların kendi hâkimiyetlerini meşrulaştırma iddiaları sürdü gitti.

1071'de Selçuklular Fatımiler tarafından yönetilen Kudüs'ü ele geçirmeyi başardılar. Kudüs'ün yeni fatihlerinin nefreti dinsiz diye tanımladıkları Fatımi yanlılarına yönelirken, kentteki Hıristiyanlara açıkça iyi davrandılar. Selçuklular 1071'de Malazgirt'te Bizanslıları kesin bir yenilgiye uğrattılar. Bu tarihten itibaren göçebe Türk halkları Anadolu'daki Bizans topraklarını tamamen ele geçirdiler. 1092'de Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu çöktü. Yerine Anadolu'da, merkezi Konya'da olan Rum [Anadolu] Selçukluları Sultanlığı kuruldu (Arapça: er-Rum=Romalılar, yani Bizanslılar anlamına gelir). Suriye'de ise Melik Şah'ın ölümü on yıldan uzun süren bir çözülme dönemine yol açtı ve sonunda Anadolu'da yerleşik bir Selçuklu Beyliği sistemi oraya çıktı. 12. yüzyılın ilk yarısında Suriye'deki politik ittifakların değişimi ve Birinci Haçlı Seferi sonucunda Hıristiyan Haçlı Devletlerinin ortaya çıkışı bu gelişmelerin bir sonucudur.

Birinci Haçlı Seferinin Başlayışı

İmparator Aleksios I. Komninos, Bizans'ın Anadolu'daki tehlikeli durumunu göz önüne alarak, Roma ve Yunan Hıristiyanlığı arasında 1054'den beri süren Kiliselerin bölünmesi sorununa rağmen Papa II. Urbanus'a başvurmaya karar verdi. Mart 1095'te Papa Piacenza'da Ruhaniler Meclisini topladığında, orada Bizanslı elçiler de bulunuyordu. Elçiler paralı asker toplama umuduyla destek istediler. İmparator için özel bir propaganda etkisi taşıdığından, Kudüs için yardım isteğini de ön plana çıkardılar.

18 Kasım 1095'te Papa II. Urbanus, Clermont'ta çoğunlukla Fransız piskoposların katıldığı meclisi açtı. Böylece sonraki iki yüzyılda da devam edecek olan Haçlı Seferleri tarihi başlamış oldu. Haçlı Seferi düşüncesi, Hıristiyanlıkta çoktan gelişmiş olan kutsal savaş düşüncesinin bir başka şeklidir. Dar anlamda Haçlı Seferi, Batı Hıristiyanlarının yaptığı silahlı bir hac ziyaretidir ve Kudüs'teki İsa'nın mezarını ele geçirmeye yönelik, Papa tarafından ilan edilip propagandası yapılan bir savaş seferi diye anlaşılır. Katılanların günahlarının affı garanti edilen, kendilerini bu davaya adayıp

sonuna kadar dayanmaları istenen bir savaş seferidir. Daha geniş bir anlamda ise dinsizlere ve Hıristiyanlığın politik düşmanlarına karşı Papalığın savaşı olarak yorumlanabilir.

Önceki günlerde çeşitli sorunlarla uğraşan meclisin onuncu gününde, Papa II. Urbanus dinleyicilerin çokluğu nedeniyle kentin dışında, açık havada gösterişli bir konuşma yaptı. Ateşli sözlerle Doğu Hıristiyanlığının nasıl bir tehdit altında olduğunu anlattı. Tanrının yardımıyla Selçuklulara karşı sürdürecekleri savaşın bir şövalyelik görevi olduğunu söyledi ve Haçlı Seferini başlattığını ilan etti. Bu konuşmanın etkisi olağanüstüydü. Urbanus'un Müslümanlara karşı savaş için Doğu'ya gitme amacını önceden öğrenmiş olan çok sayıda erkek, Matta 10:38'deki "Ve haçını alıp ardımca gelmeyen bana layık değildir" ifadesine göre kumaştan haçlar yapıp bunları göğüslerine taktılar ve büyük bir coşku ile yemin ettiler. Meclisin kararına göre, salt inancı nedeniyle Tanrı beldesini kurtarmak için Kudüs'e gidecek olanlara, kilisenin verdiği dünyevi cezaların affı vaat edildi. Bu tabii ki daha da farklı yorumlandı çünkü o zamanın din öğretisine göre, Haçlı seferine katılma kararı ancak bütün günahları Tanrı önünde affedilmiş olan bir kişi tarafından alınabilirdi. II. Urbanus bu savaş çağrısını, yüzyıllardan beri süregelen Kudüs'e hac geleneğiyle birleştirmiş oldu. Avrupalı hac yolcularının akını Filistin'in Müslümanlar tarafından alınışından sonra bile kesilmemişti. Ermişlere ait olduğu varsayılan kutsal kalıntıların ticareti, kutsal bilinen bu yörelere ilgiyi canlı tutuyordu, ama asıl güçlü etkiyi Kilise'nin işledikleri ağır hatalar karşılığında inananlara tövbe yani hac yolculukları yapma yükümlülüğünün ortaya çıkışı yaptı, bu yolculuklar tövbekârların Roma, Santiago* ya da Kudüs yollarına düşmesinde bir etkendi.

Aslında Haçlının hacca gidenden tek farkı silahıydı. Çünkü hac ziyaretinin eski alameti olan asa ve heybeyi Haçlı da taşıyordu. Kaynaklarda haçlı seferi, benzeri sözcüklerin yanı sıra *"peregrinatio"* sözcüğü ile "hac

* 632-711 arasında Müslümanlarca fethedilen İspanya'nın kuzey batısında 8. yüzyılda kurulan küçük Hıristiyan krallığının merkezi Santiago de Compostela'ydı. Burası Havari Yakup'un mezarının keşfi nedeniyle 12. yüzyılın başlarından itibaren Kudüs ve Roma'dan sonra en önemli hac yeri haline geldi –ç.n.

seferi" anlamında tanımlanıyordu. Fransızcadaki *"croiserie"* sözcüğünün ifade ettiği gibi,"haçlı seferi" kavramı ilk kez 13. yüzyılın ortasında oluştu.

Hac seferi görüşünün anlamına ve kutsal savaş düşüncesine karşın Birinci Haçlı Seferine şövalyelerin yoğun katılış sebepleri sadece dinsel değildi, topluluk psikolojisi veya şövalyelik ahlakıyla ilgisi yoktu. Macera hevesi ve yağmacılık kadar ekonomik ve toplumsal nedenler de rol oynuyordu. Doğuda şansını deneyip, hemen kısa sürede ülkesindekinden daha iyi bir yere ulaşma olasılığı çok çekiciydi.

1095 ve 1096'daki Haçlı Seferi coşkusu Clermont ve Fransa ile sınırlı kalmadı. Piskoposlar vaizleriyle Papanın sözlerinin halk arasında yayılmasını sağladılar. Ama girişimin kısmen kontrolden çıkmasını engelliyemediler. 1096 baharında düzensiz halk yığınları yola koyuldu. Bunların büyük bir kısmı Balkanlar ve şimdiki Türkiye üzerinden ilerlerken yollarda ölüp kaldılar. Ama bu "Haçlı" seferinin üzüntü verici yönü her şeyden önce, birçok Alman kentinde Yahudilere karşı girişen toplu katliamlardı. Bunların sorumluluğu da hiçbir şekilde tek bir kişiye, yani kötü şöhretli Kont Emicho von Flonheim'a atılamazdı. Bu katliamların temelinde açgözlülüğün yanı sıra, Yahudilerden İsa'nın ölümünün öcünü almak veya onları zorla Hıristiyanlığa döndürme düşüncesi rol oynuyordu.

Birkaç ay sonra Fransa'dan ve Normanların egemenliğindeki Kuzey İtalya'dan gelen örgütlenmiş şövalye orduları Konstantinopolis'te buluştular. Bizanslılar ise onları hep bekledikleri bir yardım değil, bir tehlike olarak görüyorlardı. Haçlılar 1097 baharında Suriye ve Filistin yönünde İmparatorluk topraklarını terk ettiklerinde rahat bir soluk aldılar. Onlar kutsal savaş düşüncesine daima yabancı olmuşlardı. Batının aksine Bizans'ta, başkasının kanını akıtarak insanın kendi ruhunu kurtarabileceğine inanılmıyordu.

Haçlılar Kutsal Topraklarda

Haçlı ordusu Kuzey Suriye'de Antakya surları önünde toplandı. Kent ancak sekiz aylık bir kuşatmadan sonra 1098 Haziranının başında ele geçti, üç hafta sonra da kalesi zaptedildi. Ama daha önce Konstantinopolis'te Haçlılarla Bizanslıların anlaşmış oldukları gibi, Antakya Bizans İmparatoru-

na teslim edilmedi. Kudüs'ün daha sonraki kralı Boulogne'lu Baudouin Mart 1098'de, Edessa'da (Urfa) hâkimiyeti ele geçirmişti. Antakya'da da Norman soylusu Bohemond kendi prensliğini garantiledi. 1099'da Haçlılar Kudüs yönünde ilerlerken kısa bir süre önce kenti yeniden ele geçirmiş olan Fatımiler bir anlaşma önerdi. Yabancıların Filistin'e ayak basmaması koşuluna bağlı olan bu öneri, Haçlı Seferlerinin karakterine tamamen ters düştüğünden reddedildi. 6 Haziranda Beytüllahim işgal edildi. Buna karşılık 13 Haziranda girişilen Kudüs saldırısı başarısız kaldı. Ancak bir ay sonra 15 Temmuz 1099'da Godefroi de Bouillon ve onun Lorraine'li haçlıları kentin surlarına hücum ederek, kapıları silah arkadaşlarına açabildiler. Böylece de kaba kuvveti Kutsal kente sokmuş oldular. Haçı Seferi'nin ilanından üç yıl sonra nihayet amaca ulaşılmış oldu. Ama saldırı isteği henüz tükenmemişti. Bu nedenle bazı Haçlılar ülkelerine dönmeyip Doğu'da kaldı. Onlar için şimdi önemli olan elde ettikleri hâkimiyetin sürekliliğini sağlamaktı. Urfa (Edessa) Kontluğu, Antakya (Antiokheia) Prensliği ve Kudüs (Yeruşalem) Krallığının kurulmasından sonra, yıllarca süren bir kuşatma sonunda 21 Temmuz 1109'da Trablusşam'ın (Tripolis) ele geçirilmesiyle de, Haçlı Devletlerinin sonuncusu olarak Trablusşam Kontluğu oluştu. Ama 1124'te Tir (Sur) ve 1153'te Askalan'ın alınmasıyla Doğu Akdeniz kıyılarına da egemen oluncaya kadar daha yıllar geçti.

Kudüs'te kentin ele geçirilmesinden sonra dehşet verici bir katliam yapıldı. Haçlılar kente girdiğinde, Müslümanların çoğu, Harem üş-Şerif denilen kutsal bölgedeki Mescidülaksa Camisine sığınmaya çalıştılar. Yüksek bir fidye sözü vererek, kendilerini Norman Tancred'e teslim ettiler. Zaten Tancred'in adamları çoktan Kubbetüssahra'yı yağma ederek ele geçirmişlerdi. Ama Mescidülaksa Camisinin üzerine diktikleri Tancred'in sancağı bile onlara umdukları güveni vermedi.

Gözlerini kan bürümüş olan Haçlılar şehrin valisi ve adamları ile David Kalesi'ni koruyabilmiş, sonra da Askalan'a serbest geçişi garantileyebilmiş bazı Yahudiler dışında, Kudüs Halkının çoğunu öldürdüler. Bunların arasında herhalde bir yanlışlığa kurban giden Doğulu Hıristiyanlar da vardı. Ertesi gün, kenti ele geçirenlerden bazıları Mescidülaksa Camisine bile zorla girip, buraya sığınmış Müslümanları öldürdüler. Kudüs surları-

nı Müslümanlarla birlikte savunmuş olan Yahudilerin durumu da daha iyi değildi. Çoğu ibadet yerlerine veya sinagoglara sığınmıştı ama buraları da bütün içinde bulunanlarla birlikte acımasız bir biçimde ateşe verildi. Diğerleri esir olarak satıldı. Ama bunlar yurt dışındaki din kardeşlerinin bağışlarıyla kurtarıldı. Bundan böyle Yahudilerin ve Müslümanların Kudüs'te oturmaları yasaklandı. Kral I. Baudouin bunların yerine Doğu Şeria'daki Melkit Hıristiyanlarını (Süryaniler) kente yerleştirdi. Fakat bu önlem çok büyük olan nüfus kaybını telafi edemedi.

Şaşırtıcıdır ki, İslam'ın kutsal yerleri zarar görmemişti. Godefroi de Bouillon, Haçlıların, Tanrı Tapınağı (Templum Domini) diye tanımladıkları Kubetüssahra'yı papazlara vakfetti ve yapı daha sonra bir piskoposluğa dönüştü. Godefroi, Süleyman'ın Tapınağı diye anılan Mescidülaksa Camisini ise kendi sarayı olarak seçti. 1119'da Kral II. Baudouin caminin bir kısmını yeni kurulan Tapınak Şövalyeleri'ne verdi. On yıl sonra Tapınak tamamen bu topluluğun mülkiyetine geçti. Çeşitli değişikliklere karşın Hz. Ömer'in dua ettiği mihrap, hatta Kuran'dan bir alıntıyı içeren kubbedeki bir yazı yerinde kaldı. Tanrı Tapınağındaki en eski sunak, söylendiğine göre 1101'de yapılmıştı. Ama Kubetüssahra ancak 1141'de Meryem Kilisesi olarak takdis edildi. Müslümanların zamanında buradaki kutsal kaya mermer bir zeminle kaplıydı ve buraya bir mihrap dikilmişti. Mihraptaki Kuran'dan alınmış Arapça ayetler dokunulmadan öylece kaldı. Haçlılar bu Arapça yazıları kapatmayacak biçimde, bunlara Latince yazıları eklemekle yetindiler. Onların en eski Tanrı Tapınağında, İsa'nın Tanrının oğlu oluşuna ve Kutsal Üçlü'ye tamamen karşı çıkılmış, ve Muhammed'in Tanrının elçisi, Müslümanların koruyucusu olarak övülmüş olması karşısında bu tutum çok şaşırtıcıydı. Haçlılar Arapça yazıları olduğu gibi kabul ettilerse de, besbelli ki yazıların içeriğinden haberleri yoktu. Kubetüssahra'nın bir Müslüman yapı örneği olduğu gerçeğini başlangıçta dikkate almadılar. Onu İncil'de geçen Tapınakla ilgili olaylara bağladılar. Örneğin, Müslümanların kutsadığı Muhammed'in ayak izi, İsa'nın ayak izi diye yorumlandı. Bu olayların en önemlisi de, hem Müslümanlar hem Hıristiyanlarca tanınan, üç yaşındaki Meryem'in Manastır Bakireleri arasına alınışının hikayesidir. Mabed bölgesine ilişkin İslam'daki diğer hadisler gibi, Haçlılar da besbelli Manastır Bakiresi Meryem'e ait bölgesel efsaneleri benimsemişlerdi.

Müslümanların Kudüs'te oturmasının yasak olmasına karşın, Kubbetüssahra ve eski Mescidülaksa Camisine hacı olarak girmelerine izin vardı. Kudüs Krallığının geri kalan kısmındaki kutsal yerleri de ziyaret edebiliyorlardı. Örneğin, Hebron'daki İbrahim, İshak, Yakup ve Yusuf'un mezarları gibi. Ne de olsa bu Hıristiyanlar için iyi kâr getiren bir işti.

Hıristiyan Egemenliğinde Müslümanların Durumu

Çoğu Müslüman yeni hükümdarlığın boyunduruğu altına girmektense, Suriye veya Mısır'a göç etti. Fakat bu göç sadece Hıristiyanlar tarafından zorlanmış oldukları için ya da Kudüs'ten başka yerlerde de Haçlıların yaptıkları katliamların onlar için iyiye işaret olmadığından değildi. Nitekim sözlerinde durmayan Haçlılar Antakya (1098), Hayfa (1100), Kayseriye (Caesarea,1100), Tortosa (1102) ve Beyrut'ta (1110) olduğu gibi Maarretü'n Numan'da (1098), Akka'da (Akkon, 1104) ve Tripolis'te de (1109) katliamlar yapmışlardı. Ama Muhammed'in "Hıristiyanların yönetimindeki imansız Mekke'de yaşamaktansa, memleketi terk ederim" diye hicret etmesi Müslümanlar için bir örnek oluşturuyordu. Çünkü göç etmemeleri halinde dini vecibelerini yerine getirmeleri olanaksız olacak ve din değiştirme tehlikesi altına gireceklerdi.

Müslüman halk Haçlıların 1099'da Baysan, Yafa, Remle ve Ṭaberiye'yi (Tiberias-Filistin), 1105'te Artah'ı ve 110'da Balis ve Menbic ele geçirmeleri üzerine bu kentleri terk etmişlerdi. Kendi istekleriyle teslim olan Arsuf (1101), Akkon (1104), Sur (Tir, 1124) ve Askalan (1153) gibi kentlerdeki Müslümanların da göç edebilme şanslarının olduğu görülüyor. Müslümanlar, şehirlerin ani bir baskınla ele geçirilmesi durumunda eğer son dakikada kentten kaçmayı başaramadılarsa ya Hebron'da (1099) olduğu gibi sürüldüler veya Maarretü'n Numan (1098), Hayfa (1100), Kayseriye (1101) ve Tortosa'da (1102) olduğu gibi öldürüldüler ya da köleleştirildiler.

1110'a dek alınan kentlerde böylesine kan döküldü ama daha sonra Müslümanlara veya Yahudilere artık eziyet edilmedi veya zorla dinleri değiştirilmedi. Haçlılar 1100'de Hayfa'yı bir katliamla ele geçirdikten sonra Müslümanlara kabul edemeyecekleri seçenekler sundular; ya Hıristiyanlığı kabul edecek ve böylece mallarını ve haklarını koruyabilecekler veya

inançlarını koruyabilecek ama bütün mallarını yitireceklerdi. Göç etmek veya Hıristiyan yönetimi altında kalmak bu koşullara bağlı olarak Müslümanların seçimine bırakıldı. Haçlıların Sifon'u (1110) almalarından önce başka kentlerde de bu tür seçenekler gösterip göstermedikleri belli değil.

Adı geçen kentlerden kaçanların en azından bir kısmının bu kentlere geri dönmüş olup olmadığı, buralarda Müslüman esirlerin dışında özgür Müslümanların da yaşayıp yaşamadığı şüpheli. Bu durum sadece Sur için belgelenebiliyor. Güvenlik antlaşması yaptıkları halde Haçlılar 1104'te Cübeyl'deki Müslümanların mallarını yağma etmişler ve 1110'da Beyrut'taki Müslümanlar arasında çok kan dökülmüştü ama 1187'de Cubeyl Salaheddin tarafından tekrar geri alındığında kentte çoğunlukla Müslümanlar yaşıyordu. Bunların sadece esirler olmadığı tahmin ediliyor. Özgür Müslümanların yaşadığı bu gibi kentlerde herhalde camiler de bulunuyordu. Normanlar devrinde Sicilya'dakinden farklı ama İslam egemenliği altında Hıristiyanların katlandığına benzer, örneğin ezanın yasaklanmış olması gibi kısıtlamalar burada da vardı. Nablus ve Sur'da camilerin bulunduğu kesin olarak belgelenebiliyor. Bu iki kentte Sünnilerden daha fazla sayıda Şiilerin de bulunduğu tahmin ediliyor. Kırsal kesimde yaşayan halka gelince, Antakya Prensliği ve Hıristiyan halkın çoğunlukta olduğu Urfa Kontluğundan farklı olarak Kudüs Krallığında çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu görülüyor. Ama bunların çoğunun esirler olduğu düşünebilir. Şunu da kabul etmek gerek ki, pek çok köy ya tamamen Müslüman ya da tamamen Hıristiyandı ve Müslümanlar hep kendi aralarında olduklarından ibadetlerine rahatsız edilmeden devam ediyorlardı.

12. yüzyılın ortasında Nablus'un güney batısında önemli huzursuzluklar çıktı. Köylerden birinde yaşıyan bir imamın hutbelerini dinlemeye çevredeki köylerden pek çok kişi devamlı olarak geliyordu. Bu durum toprak sahiplerinin gözüne battı. Toprak sahipleri zaten daha önce Müslümanlara nüfus başına normalden dört kat daha fazla vergi koymuştu, vermeyenin ceza olarak ayakları kesiliyordu. Hutbelere katılan köylüler gereksiz yere işlerinden oluyorlardı. Bunun için kanun adamları imamın öldürülmesine karar verdi. Ama imam Şam'a kaçıp kurtulabildi. Müslüman komşularının yardımıyla ailesi de kaçabildi. Cemaatinin başka mensupları

da aynı şekilde gizlice memleketlerini terk ettiler. Toplam olarak dokuz köyden adı bilinen 155 kişiydi bunlar. Kudüs Krallığının diğer kısmında da Müslüman köylülerin zor bir yaşam sürdürdükleri görülür. Ama bu ilişkileri bizzat gözlemlemiş olan Endülüs'lü Mekke hacısı İbn Cübeyl'in ifadesine göre ödemeleri gereken vergiler, İslam egemenliği altındaki din kardeşlerinin ödedikleri kadar yüksek değildi.

Kaynaklara göre, Haçlı devletlerinde Müslüman ayaklanmalarının nadiren olması Müslümanların hepsinin Hıristiyan egemenliğini dayanılması güç bir boyunduruk olarak görmediğini gösteriyor. 1163'te Baudouin'in ölümünde tuttukları yas da bunu doğruluyor. Baudouin'in cenazesi Beyrut'tan Kudüs'e getirildiğinde, ona saygılarını göstermek için Müslümanlar da dağlardan inip gelmişlerdi. Kralın bu saygınlığını hangi koşullara borçlu olduğu ne yazık ki belli değil. Haçlı ülkelerinde oturan Müslümanlardan isteyerek Hıristiyanlığa dönenler bile olmuştu. Bakire Meryem'in takdis edilmiş olduğu en eski kilise olan Tortosa Katedraline sadece Hıristiyanlar değil, bu mucizeye inanan Müslümanlar da hac ziyareti yapıyordu. Hristiyanlar oğullarını uzun yaşasınlar ya da sağlıklarına kavuşsunlar diye burada vaftiz ettiriyorlardı. Ama artık dinlerini pek çekici bulmayan Müslüman esirler de özgürlüklerine kavuşma umuduyla din değiştirmeyi istiyordu. Buna karşın Hıristiyan köle sahipleri bu vaftiz edilme isteğine karşıydılar. Örneğin sahibinden kaçmış ve Kudüs Krallığının başka bir yerinde vaftiz edilmiş olan esirlerin özgürlüklerini kazanamayacakları bir yasa maddesi olarak kayıt altına alınmıştı.

İkinci Bölüm

HAÇLI SEFERİ VE CİHAT

Müslüman Gözüyle Haçlı Seferleri

Haçlı Seferlerinin İslam tarihi için en önemli sonucu, Mısır ve Suriye'nin bir yönetim altında devamlı olarak birleşmesine yol açmasıydı. İslam hâkimiyeti altında olan ülkeler için Haçlı devletlerinin yarattığı tehlikeyi büyütmemek gerek, çünkü Kudüs'ün ve Doğu Akdeniz kıyısındaki diğer liman kentlerinin ele geçirilişinden sonra, Haçlılar her ne kadar Şam ve hatta birkaç kez zengin Mısır'ı tehdit etmişlerse de, hiçbir zaman Halifelik kenti Bağdat veya kutsal Mekke ve Medine kentleri için bir tehdit oluşturamadılar.

1187'de Salaheddin tarafından Kudüs'ün tekrar ele geçirilişi, Avrupa'daki Hıristiyanlar için, Doğu'da Müslümanlar için olduğundan tartışmasız çok daha fazla önemliydi. Müslümanlar için de kutsal kent ve Kıyamet Gününün yeri olarak geçmesine karşın, Kudüs'ün saygınlığı kuşkusuz Mekke ve Medine'nin gerisinde kalıyordu ve Hıristiyanların kutsal savaşıyla karşılaştırılabilecek olan Haçlılara karşı cihatta bu kentin rolü, Salaheddin'in öbür dünyadaki ödül vaadi ve bütün propaganda çabalarına rağmen açıkça sınırlı kaldı.

Haçlı seferleri sırasında, Suriye ve Mısır'da tarih yazıcılığı en parlak dönemini yaşadı. Müslümanlar tarafında Avrupa'yla ilişkilere ilginin az olduğu gibi, Haçlılarla savaş da ana konuyu hiç oluşturmuyordu. Müslümanlar ilk Haçlı Seferini, önce, yüzyıllarca hep savaş sürdürdükleri Bizanslıların bir girişimi sandılar. 1105'te Hıristiyan Haçlı seferi ile Müslümanların İslami cihadının karşılaştırılmasının örneği vardı ama Hac diye Kudüs'ü kurtarmak için yapılan savaş biçimindeki bir Haçlı seferinin Bizanslılara bile yabancı gelen karakteri ve Papanın öncü rolü Müslümanlar tarafından ancak on yıl sonra anlaşıldı. Bunun netleşmesi özellikle de Üçüncü Haçlı Seferi sırasında Salaheddin'in propagandalarıyla mümkün oldu. Aslında İspanya'nın Hıristiyanlarca yeniden fethi, Normanların Sicilya'yı tek-

rar ele geçirişleriyle Doğu'daki Haçlı Seferleri arasındaki bağlantı çok önceden belliydi. Kudüs'ün fethi ve Haçlı Devletlerinin kuruluşu, Müslüman tarafta, komşu hükümdarların birlik olup savunmaya geçmesine ve uzun bir dini savaş geleneğinin varlığına rağmen ani kitle ayaklanmalarına neden olmadı. On yıl sonra Haçlılara karşı Salaheddin'in kumandasındaki cihat sırasında bile savaşmaya gönüllü Müslümanlar küçük bir azınlıktı. Birinci Haçlı Seferinin en önemli sonucu Mısır'da Fatımilerin İsmaili-Şii Halifesinin büyük ölçüde gücünün azalması, Selçuklu İmparatorluğunun bölünmesi ve böylece de büyük Suriye kentlerindeki Türk iktidar sahipleri arasında ortaya çıkan rekabetlere yol açmasıydı. "Frenk" (Arapça: efrenc veya ferenc) denen Haçlılara karşı savaşta, Mısırlılarla Türkler arasında da önemli bir askeri işbirliği oluşmadı.

Türkler gibi Mısırlılar da daha çok Frenklerle uzlaşmaya hazırdılar. Suriye'deki Türk yöneticiler, yabancıları diplomatik oyunlarının içine alıp, bu yeni gücü kendi yararlarına kullanmayı başardılar. Onlar için Haçlı Devletlerinin varlığı, Mısır'daki Fatımi Halifesinin veya Selçuklu Sultanının gücünün artmasına oranla daha küçük bir sorun yaratıyordu. Frenkler kendilerine yapılan ittifak teklifini kabul ettiler ve aynen Müslümanlar gibi, din düşmanlarıyla din kardeşlerine karşı hemen anlaşmalar imzalamaktan hiç çekinmediler. Frenk ve Türk seçkin egemen grupların, tehlike durumunda Suriye dışından bir kuvveti kullanarak politik dengeleri korumak ya da halkın, yani Frenk veya Türk olmayanların, ayaklanmasına karşı birleşmiş olması, Suriye devlet sisteminin belirgin bir özelliğidir. Haçlı Devletleri ile Halep, Şam ve Mardin arasındaki ittifak Selçuklu Sultanının Suriye'yi tekrar ele geçirme girişimini böylece önledi. Ama dışardan gelen tehlike ortadan kalkar kalmaz, bu çeşit birleşmeler hiçbir şekilde, önceki ittifak ortağının zararına genişlemekten vazgeçmek demek değildi.

Cihat Düşüncesinin Gerçekleştirilmesi

İlk Haçlı Seferine Müslümanlar önemli bir tepki göstermemişlerdi. Selçuklu Sultanı dışında ne Bağdat'ta Abbasi Halifesi, ne de onun Kahire'deki Fatımi rakipleri Frenklerle savaş için harekete geçiyordu. Durum böyleyken 1106'da Kuzey Mezopotamya'dan yola çıkıp Suriye'ye doğ-

ru harekete geçirilen Türk ordularının seferleri, Haçlı seferine karşı bir araya gelen İslam dünyasının tepkisi olarak nitelendirilmez. Cihat düşüncesinin propagandası ve Frenklere karşı savaşta Müslümanlara yapılan birleşme çağrısı, Kuzey Suriye'de olduğu gibi Kuzey Mezopotamya'da da iktidar sahipleri arasındaki düşmanlıkların azaltılmasına yaradı. Gerçi Mezopotamya'dan Suriye'ye yapılan saldırılar, 1115'tekinin dışında, Selçuklu Sultanından değil, Frenklere karşı Suriye Müslümanlarına destek olmak için Musul Atabeklerinden geliyordu ama bu seferler Müslümanların birlik düşüncesinin sonucu değildi. Daha çok Musul'deki iktidar sahipleri ve Selçuklu Sultanının Irak konusunda ve yayılma çabalarındaki anlaşmazlıklar yüzündendi. Her ne kadar Suriye'nin yardım çağrısının Halifenin sarayında ve Bağdat'ta camilerdeki yankıları seferlerin başlamasına neden olmuşsa da, bu seferler başlangıçta Frenklerin egemenliğine son verme amacına hizmet etmedi.

Haçlı Devletlerinin Suriye'deki Müslüman komşularıyla ilişkisindeki değişiklik, cihat düşüncesinin etkisiyle değil, Türk İmadeddin Zengi'nin hâkimiyeti altında Musul ve Halep'in birleşmesi sonucu olmuştur. Selçuklu Sultanının bir yıl önce Zengi'ye Musul'un yönetimini emanet etmesinden sonra 1128'de Halep de ona kapılarını açmıştı. Böylece bölgede yeni bir egemenlik alanı oluştu ve Halep Suriye'deki ileride bağımsızlığı düşünen diğer emirliklerin müttefiki olmaktan çıktı.

Zengi, çoğunlukla bir cihat kahramanı ve Frenklere karşı savaşta küçük İslam ülkelerinin birleşmesinin öncüsü olarak anıldı. Müslümanların Frenkler yüzünden tehlike altında olduğunu söylemesi, Selçuk Sultanının ona Musul'u verişinin nedeniydi, hatta gelecekte Suriye hükümdarlığına adaylığını da bu sağlamıştı. Kendinden öncekiler ve Selçuklu Sultanı gibi, Zengi de cihat düşüncesini kendi iktidarını güçlendirmek için bir araç olarak kullandı. Hükümdarlığı sırasında 1137'ye dek Haçlı Devletlerine hiç ilgi göstermediği gibi, bir kez bile cihat çağrısı yapmadı. Frenklerin Kudüs'ten ve kıyı bölgesinden sürülmesi düşüncesi bile, oğlu ve ardılı Nureddin'in zamanında yani 1146'dan sonra söz konusu oldu.

Zengi, 1135'te hükümdarlığını Şam'a kadar genişletmeye çalıştığında, başarıya ulaşamadığı halde Hıristiyanlar için olduğu kadar diğer Müs-

lüman ülkeler için de ciddi bir tehlike haline geldi. Ama Zengi 1137'de Bizanslıların Kuzey Suriye'deki askeri müdahalesini ve 1138'de Halep'e saldırısını bir denge politikasıyla karşılamaya çalıştı ve bu dengeyi Şam'da ve Haçlı Devletlerinde aradı. Bizans'ın bu harekâtı Suriye emirliklerinin yakınlaşmasına yol açınca Zengi 1138'de Şam emirinin annesiyle evlendi ve başlık olarak Humus'u aldı.

Zengi, Şehabeddin Mahmud'un Şam'da öldürülüşünü bahane ederek, 23 Haziran 1139'da Şam topraklarına saldırma tasarısını tekrar ele aldı. Ama 1135'te Şam kentinde kendisine karşı büyük bir direniş olduğu için, bu sefer Baalbek kentine saldırmayı tercih etti. Kenti 10 Ekimde ele geçirdiği sanılıyor. Birkaç gün sonra Baalbek Hisarı'nın garnizonu, canları güvence altına alındığı takdirde teslim olmayı kabul etti. Zengi bu güvenceyi verdi ama sözünü tutmadı ve kaçma fırsatı bulamayan tüm garnizon mensuplarını çarmıha gerdirdi.

Şam ve Kudüs

Sözünü tutmayışı ileride ağır bir hata olarak kendini gösterdi. Şamlılar başlarına aynı şeyin geleceğinden korktukları için, kentin direnmeden teslim olma olasılığını Zengi kendi eliyle yok etmiş oldu. Şam'ın Zengi'ye karşı gösterdiği askeri direniş sonbaharda ve 1139 kışında halk tarafından desteklendi. 1140 İlkbaharında, Suriye ittifak politikası geleneğine uygun olarak Şam kendisine silah yardımı yapan Kudüs Kralı Foulque ile bir antlaşma yaptı. Foulque, Şam'ın silahlanması için yüksek bir para katkısında bulunacak, buna karşılık olarak da 1137'den beri Zengi'nin hâkimiyeti altında olan Banyas kentini alacaktı. Ama bunun için önce kenti ele geçirmesi gerekiyordu. Antlaşmanın amacı, Zengi'nin hâkimiyetini güneye doğru genişletmesi halinde, Şam ve Haçlı Devletleri topraklarını savunmaktı.

1140 Mayısının başında müttefiklerin Banyas'ı kuşatmasından sonra, haziran ortasında kentten serbest çıkış ve komutanların tımarları (Arapça: ikta) güvence altına alınınca Banyas teslim oldu. Galip gelenler, kentte kalmak isteyenlere iyi koşullar altında yaşama sözü verdiler. Zengi boşa çıkan bir saldırıdan sonra kuzeye çekildi. Zengi'ye karşı yapılan bu ittifak

Şam'la Kudüs arasında uzun süreli bir barış sağladı. Şam Atabeyi Muineddin Unur'un Kudüs'teki kutsal yerleri ziyareti de bu döneme rastlar.

Zengi ölene kadar bir daha Suriye'ye dönmedi, ama Zengi'nin Halep'teki valisi ile bir yandan Antakya Prensliği ve Urfa Kontluğu, diğer yandan da Türkmen gruplar arasında 1138'den 1144'e dek süren çatışmalar oldu. Urfa Kontu II. Joscelin, Artuklu Hısn Keyfa (Hasankeyf) Hükümdarına askeri yardım sağlamak için başkentinden ayrıldığında, Zengi çok iyi korunmayan Edessa'yı (Urfa) aralık ayında fethetmeyi başardı. Böylece Haçlı Devletlerinin ilk büyük kenti Müslümanların eline geçti. Bunu izleyen iki yıl boyunca Frenkler Fırat'ın doğusundaki bütün topraklarını kaybettiler.

Zengi İslamın öncüsü olarak göklere çıkarıldı ve Bağdat'ta Abbasi Halifesi ona "zain el-islam" (İslamın cevheri), "nasir emir ül-mu'minin" (müminlerin hükümdarının, yani halifenin yardımcısı) ve "el-malik el-mansur" (Tanrı yardımıyla zaferlere ulaşmış melik) unvanlarını verdi. Zengi Urfa'nın fethinin neden olduğu İkinci Haçlı Seferini göremeyecekti: 1146 Eylülünün ortasında, çok sarhoş olduğu gecelerden birinde, bir Frenk esir tarafından öldürüldü. Bazı başka Müslüman hükümdarlar gibi, o da İslamın alkol yasağına uymuyordu.

Zengi'nin ölümü ve hükümdarlığının oğulları –yani Musul'daki Seyfeddin Gazi ve Halep'teki Nureddin Mahmud– arasında paylaştırılması Şam ile Kudüs ilişkilerinde derhal değişikliklere yol açtı. Şam hükümdarı Ömer, Zengi'nin Baalbek valisini kenti teslim etmeye zorladı ve Zengi'nin Humus ve Hama valileriyle de ateşkes ve güvenlik antlaşmaları imzaladı. Sonra da Zengi'nin Şam'a kaçan katilini Nureddin'e teslim ederek, kızı İsmetaddin Hatun'la Nureddin'in 1147'de evlenmesi ile son bulan müzakereleri yürüttü. Muineddin Unur, hükümdarlığının Bağdat ve Kahire Halifeleri tarafından tanınmasını da sağladı. Bunun sonucu olarak da, Şam'ın bağımsızlığı sağlam temele oturtuldu.

Şam ve Kudüs arasındaki iyi ilişkiler Şam'ın yeni Busra ve Sarkhad valisi Kudüs'e gittiğinde tersine döndü. Valinin oradayken yaptığı konuşmalar, Frenklerin daha önce kararlaştırılan anlaşma sürelerini bozmalarına, Şam'la yaptıkları antlaşmanın feshedilmesine neden oldu. Ama Kudüs ordusunun bunun ardından Doğu Şeria'ya yaptığı saldırı, Unur ve damadı

Nureddin tarafından geri püskürtüldü ve Busra ile Sarkhad'ın geri alınması ile sonuçlandı. Unur, Nureddin'den yardım istemek zorunda kalmamak ve onu Güney Suriye meselelerinin içine sokmamak için, Şam ve Kudüs arasındaki barışı daha önce kendi başına sağlamak istemişti.

İkinci Haçlı Seferine katılanların Kudüs'e varışıyla, Kudüs'ün Şam'la ilişkisi daha da kötüleşti. Haçlılar Urfa'yı geri almaya çalışmak yerine, 1148 yazının ortasında Şam'a saldırdılar. Ama Şamlılar sıkı bir direniş gösterince ve Unur'un ister istemez yardıma çağırdığı Musul'dan Seyfeddin ve Halep'ten Nureddin'in kumandası altındaki Zengilerin kurtarma ordusu Humus'a kadar ilerlediğinde kuşatmayı kaldırdılar. İkinci Haçlı Seferi böylece başarısızlıkla sona erdi.

1149'da Frenklerin isteği üzerine Şam ve Kudüs arasında iki yıllık bir ateşkes antlaşması yapıldı. 1147 ve 1148'de Frenklere karşı savaşlar, zamanın şairleri tarafından, imansızlara karşı cihat diye övülmesine ve Şam'ın kuşatılması sırasında dinsel duyguların iyice kabarmış olmasına rağmen, Unur, İkinci Haçlı Seferi'nin sona ermesinden sonra Zengi'nin ölümünden beri izlemiş olduğu eski politikasına geri döndü. Bunun nedeni, Nureddin'in Şam'ın silah yardımıyla İnab'ta Antakya Prensliği'ne karşı kazandığı zafer ve bunu izleyen fetihleriyle tüm Kuzey Suriye'nin hükümdarı haline gelmiş olmasında yatıyordu. Sonbaharda kardeşi Seyfeddin ölür ölmez, Nureddin miras yoluyla hükümdarlığını, güneyde Humus, doğuda da Fırat nehrinin kolu Habur'a uzanan bölgelere kadar genişletti. Zengi'nin Sincar'daki devlet hazinesi de ona düşünce, babasınınkine benzeyen güçlü bir konuma gelmiş oldu.

Bu nedenle de, Unur'un 1149 Kasımındaki ölümü, Şam ile Kudüs arasındaki ilişkiyi hemen hemen hiç değiştirmedi. Aralarında Şam'ın Nureddin'in saldırısına uğraması halinde geçerli olacak, koşula bağlı bir ittifak da vardı. 1150 ilkbaharında Nureddin Şam'a saldırma girişiminde bulunduğunda, Frenkler de bu anlaşma uyarınca saldırıdan haberdar edildiler. Nureddin, Şamlılara, Şam'ın güneyindeki Havran'ın köylü ve bedevileri tarafından yardıma çağrılmış olduğuna ve kente zarar vermek istemediğine dair yemin etti. Ayrıca onlardan yardım birlikleri istedi ve Şamlıları cihat konusunda isteksiz olmakla suçladı.1150 Nisanında kentin surları önü-

ne geldi. Aslında kötü hava koşulları nedeniyle saldırısı başarılı olmadı ama mayıs ortasında, Şam'ın onun egemenliğini tanıdığı bir barış antlaşması yapıldı. Nureddin'in, sadece cihat ve Şam'daki tutukluların serbest bırakılması önemli diye iddia etmesine karşın, 1151 Mayısı başında savaşlar yeniden başladı. Nureddin aşağı yukarı bir ay sonra, Frenk ordusu yaklaşınca geri çekilmek zorunda kaldı. Temmuz sonunda Nureddin ve Şam yeniden bir barış antlaşması imzaladılar ve sonbaharda Şam onun egemenliğini ikinci kez tanıdı.

Nureddin 1153 ilkbaharında, hâlâ Mısır'daki Fatımi egemenliği altında olan ve Suriye için bir köprübaşı konumundaki kıyı kenti Askalan'ı Frenk kuşatmasından kurtarmak için Kudüs Krallığı'na bir saldırı planladı. Şam birlikleri bu amaçla Nureddin'inkilerle birleştiyse de Banyas önünde müttefiklerin arası açıldı. Saldırı girişiminden bu nedenle vazgeçildi. Tarihçi İbnülesir'in anlatımına göre, Nureddin bu başarısızlık nedeniyle Şam'ı kesin olarak ele geçirme kararını aldı. Nureddin, Fatımilerin ilk kez 1150'de yaptıkları, sonra da tekrarladıkları Frenklere karşı ittifak önerisine, Askalan'ın 1153 Ağustosunda Kudüs Kralı III. Baudouin tarafından alınmasından çok sonra, ilk kez 1159'da ilgi gösterdi.

Nureddin Şam'a yönelik yayılma çabalarını yoğun bir cihat propagandası ile birlikte yürüttü. Bu propagandayla kendisini örnek din savaşçısı diye tanımlıyor ve buna uygun olarak da Kudüs Krallığı'na karşı Şam yönetiminin politikasını sert biçimde eleştiriyordu. 1154'te Nureddin Şam'ı ele geçirmeyi başardığında bunun ne anlam taşıdığı doğrusu şüphelidir. Kentin milisleriyle yapılan ateşkesin Nureddin'in cihat propagandasıyla pek az ilgisi vardı. Bu, daha çok, halkın kent yöneticilerinden memnun olmayışının ve sadece propagandaya bel bağlamak istemeyen Nureddin'in kuşatmadan çok önce kuzeyden tahıl getirilişini keserek kentte büyük fiyat artışlarına neden olmasından sonra Şam'ın içine düştüğü ekonomik güçlüklerin bir sonucuydu.

Suriye'nin Denge Politikasının Sonu

Şam ve Halep'in Nureddin'in egemenliği altında birleşmesi Suriye'de iktidar koşullarının durumunu değiştirdi ve bu, Suriye'nin gelenek-

sel denge politikasının geçiçi olarak sonu demekti. Nureddin'in Şam'daki egemenliğin asıl hedefinin Akdeniz kıyıları ve Kudüs'ün tekrar ele geçirilmesine zemin hazırlamak olduğu yolundaki propagandasının sonucunda Abbasi Halifesi el-Muktafi 1154'te onu Mısır'ın ve Haçlı Devletlerinin hükümdarı ilan etti ve bu toprakların hemen fethedilmesini emretti. Ama Nureddin, Şam'ı aldıktan sonra, kendini öncelikle Frenklere karşı cihata adamadı ve Kudüs'ün kurtarılışı söylemi de uzun süre ortadan kayboldu. Babası Zengi gibi, Nureddin de Frenklere karşı cihat söylemini kendi prestijini yükseltmek ve hâkimiyetini, yani Müslüman komşularına karşı yayılma çabalarını haklı göstermek için kullandı. Nureddin Haçlı Devletleriyle barışçı ilişkileri olabildiğince uzun bir süre korudu. 1155 Mayısında da Kudüs Kralı III. Baudouin ile bir ateşkes antlaşması imzaladı. Bu anlaşma 1156'da Baudouin'e haraç ödenmesi koşuluyla bir yıl uzatıldı. Frenk birliklerinin 1157 Şubatı başında Banyas yakınındaki Müslüman köylülere ve çobanlara saldırmalarıyla bu anlaşmayı önce Frenkler bozduğunda, Nureddin yeniden cihat söylemine döndü. Artık Nureddin'in ordusunda salt cihat için silaha sarılan gönüllüler de bulunuyordu.

1157 Haziranında Ürdün'ün Jakobsfurt (Yakup Geçidi) civarında, Nureddin III. Baudouin'in birliklerini yendi ve birçok seçkin kişiyi esir aldı. Bunun ardından gelen Banyas'ın kuşatmasını ise Kuzey Suriye'deki depremin birçok askeri tesise büyük zarar vermesi ve bu yerlere düşman saldırılarının beklenmesi nedeniyle kısa sürdü. Nureddin'in hükümdarlığının sınırlarını, batıdaki Haçlı Devletlerinden başka, kuzeyde, Frenkler ve Ermenilerle (Kilikya'da) işbirliğine hevesli Konya Anadolu Selçuklu İmparatorluğu Sultanı II. Kılıç Arslan tehdit ediyordu.

Bir Haçlı ordusunun saldırısına karşı koymayı başardıktan sonra, 1157 Ekiminde Nureddin o kadar ağır hastalandı ki, ölüm halindeyken küçük kardeşi Nusretaddin'in kendi yerine geçmesini istedi. Halep'te halkın çoğunluğunu oluşturan Şiiler Nureddin'in ölmüş olduğuna inanarak ayaklandılar. Ama hükümdarın daha yaşadığı ortaya çıkınca, ayaklanma sonuçsuz kaldı. Şiilerden başka Frenkler de durumdan yararlanmaya çalıştılar. Şeyzer kuşatması, Frenkler arasında zaptedilecek kentin hükümdarın kim olacağı konusunda çıkan çatışma nedeniyle başarısız oldu. Ama Frenkler

1158 Şubatının başında Harim'i ele geçirebildiler. Bu arada tekrar sağlığına kavuşan Nureddin bunun öcünü almak için 1158 yazında Kudüs Krallığı'na yaptığı saldırıda ağır bir yenilgiye uğradı.

Kudüs Kralı III. Baudouin'in, Nureddin'in gittikçe daha tehlikeli hale gelen iktidarı nedeniyle Bizans İmparatoru Manuil Kommenos'la iyi ilişkiler kurmaya çaba göstermesi büyük önem taşıyordu. Baudouin'in 1157'de başlatmış olduğu müzakereler, 1158'de Manuil'in yeğeni Teodora ile evliliğinin de perçinlediği bir antlaşmayla sonuçlandı. Muhtemelen her iki taraf da Bizanslıların Birinci Haçlı Seferinden beri Antiokheia (Antakya) üzerindeki hak iddialarını bir kenara bırakıp Nureddin'e saldırmayı kararlaştırdılar.

Böylece 1158 ve 1159'da Kilikya ve Kuzey Suriye'ye, Antakya Prensi Reynauld de Chatillon'u Manuil'in üstünlüğünü kabul etmeye zorlayan bir Bizans akını gerçekleşti. Tekrar ağır hastalanan Nureddin, Bizanslıların ilerlemesi yüzünden Halep'in savunma olanaklarını güçlendirip din kardeşlerini cihata çağırdı. Ama korktuğu gibi Bizans ve Frenklerin ortak saldırısı gerçekleşmedi. Manuil amaçlarına yeterince ulaştığını düşünerek, müttefiklerini kızdırma bahasına Nureddin'le müzakerelere girişti. Bu müzakereler ateşkesle ve İkinci Haçlı Seferine katılıp esir düşen ve sayıları 6.000 veya 10.000 diye belirtilen kişinin Nureddin tarafından serbest bıraktırılmasıyla sonuçlandı. Nureddin'in 1159 sonuyla 1160 başında, daha önce iki hastalığı sırasında da ayaklanmalara sebep olduktan sonra Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'na sığınmış olan hırslı kardeşini bahane ederek Selçuklulara saldırması Manuil'le yaptığı anlaşmalara da uygun düşüyordu. Çünkü İmparator da Anadolu Selçuklularına karşı diğer taraftan eşzamanlı bir saldırı girişiminde bulunmuştu. Ama Manuil, Nureddin'den farklı olarak, saldırısını 1161'e kadar sürdürdü ve sonunda da Sultan Kılıç Arslan'ın Bizans hâkimiyeti tanımasını sağladı.

Bizanslıların Kuzey Suriye'deki harekâtı, Yakındoğu'daki güç dengesinin bir on yıl daha sürmesini sağladı. Nureddin, Manuil'le yaptığı antlaşmadan sonra, Haçlı Devletlerine tekrar saldırmayı yıllarca aklına getirmedi. Buna rağmen 1158'den itibaren ona ait yapıların yazıtlarında bunun aksi söyleniyordu. Nureddin'in Frenklere karşı cihata hiç katılmamış veya

nadiren katılmış komşuları olan Anadolu Selçuklu veya Artuklu hükümdarlarının yazıtlarında da bu türden iddiaların olması, bu yazıtların uygulanan politikayla ne kadar az ilişkisi olduğunu gösterir.

Bu sırada Frenklere karşı savaşla Nureddin değil, Mısır'daki Fatımi Halifeliği çok ilgiliydi ve amacına ulaşmak için de kendine müttefikler arıyordu. Nureddin, III. Baudouin ve Manuil Komninos arasındaki antlaşma yüzünden açıkça ilk kez 1158'de Fatımi tekliflerine yanaştı. Birçok elçiler gitti geldi ama 1159'da Bizanslılarla yapılan ateşkes antlaşmasından sonra Nureddin, Fatımi vezirlerinin Frenklere karşı girişilecek cihat çağrılarına artık hiç aldırış etmedi.

Üçüncü Bölüm

SALAHEDDİN'İN YÜKSELİŞİ

Fetih Hedefi Olarak Mısır

Frenk elçiler 1158'de Mısır'la bir ateşkes yapmak için boşuna uğraşmışlardı. Fatımi yönetimi kısa bir süre sonra Kudüs'e yıllık haraç ödemeye bile razı oldu. Ama bu sadece rahatsız edilmeden büyük saldırıya hazırlanabilmek içindi. Fakat Vezir İbn Ruzzik'in öldürülmesiyle bu plan öylece kaldı. Mısırlılar haraç ödemeyi kestiğinde, III. Baudouin'in yerine geçen kardeşi, Kudüs Kralı Amalricus, güya bu nedenle, 1163 Eylülünde, Kahire yolu üzerinde stratejik önemi olan Bilbays kentine karşı askeri harekâta girişti. Ama Mısırlılar Nil yükselince setleri açıp ovaları su altında bıraktıkları için bu girişim başarılı olmadı.

Mısır içinde Fatımi vezirliği için süren savaş ise onuncu yılın sonunda ülkenin Nureddin'in kontrolü altına girmesine neden oldu. Şaver vezirliği 1163'te hileyle elde ettiyse de, aynı yıl içinde makamını rakibi Dirgam'a bırakmak zorunda kaldı. Her ikisi de Nureddin'in desteğini sağlamaya çalıştılar ama Nureddin Şaver'i seçti ve Mısır'a birliklerini yolladı. Kudüs Krallığı'nın doğu sınırı boyunca, çölün kenarından Mısır'a doğru ilerleyen bu birlikler Esadeddin Şirkuh adında tek gözlü bir Kürt komutanın emri altındaydı. 1164 Mayısı sonunda Şaver ikinci kez vezir olduğunda, Nureddin'le yapmış olduğu mali antlaşmaları yerine getirmek istemedi. Suriye birliklerine, tımar (ikta) olarak söz verilmiş toprakları vermeyi de reddetti ve Şirkuh'u Nil Ülkesinden çıkmaya zorladı. Bu arada eski müttefikler arasında savaş çıktı. Şaver'ın rakibi Dirgam, Kudüs Kralı Amalricus'dan yardım istedi ama Şirkuh'un hızla ilerleyişi yüzünden bir anlaşmaya varamadılar. Bunun üzerine bu kez Şaver Amalricus'un desteğini almaya çalıştı. Yıllık haraç ve Hıristiyan esirlerin serbest bırakılmasından başka, daha önce Dirgam'ın da yaptığı gibi, Mısır'ı Kudüs Kralının emrine vermeyi bile önerdi.

Kuşkusuz Amalricus Nureddin'in birliklerinin Mısır'da yerleşmesi ve Krallığının kıskaca alınmasını önlemek zorundaydı. Şaver, Krala başvur-

duğunda, bu tehlikeyi vurgulamış olmalıydı. Sonuç olarak Amalricus ve Şaver arasında bir antlaşma imzalandı. Yeni müttefikler, Şirkuh'un harekât üssü olarak ele geçirdiği Bilbays kentine doğru ilerlediler ve kenti kuşattılar. Burada Şaver belli ki, Frenklerle Suriyelileri karşı karşıya getirip ikili oynayabileceğini umdu. Ama haftalarca kuşatmadan sonra 1164'te bir barış antlaşmasına ulaşılması, Amalricus'un da Bilbays saldırısına fazla önem vermediğini gösteriyor. Amalricus gibi Şirkuh da, Şaver'ın yüksek miktarda bir bedel ödemesi karşılığında Mısır'dan çıkma sözü verdiler. Bu kez Şaver kazanmıştı.

Kudüs Krallığının kuvvetleri Mısır'da meşgul olduğu sırada, Nureddin, Haçlı Devletlerinin kuzeyinde saldırı fırsatını kullandı, 1164 Ağustosunda, Frenkleri meydan muharebesinde yendi ve böylece 1158'de kendisinden alınmış olan Harim kentini geri aldı. Sonra da 1164 Ekiminde Banyas kentini almayı başardı. Bununla Amalricus'u Mısır'dan çıkmaya zorladı. Böylece 1163 Mayısında Trablusşam Kontluğuna yaptığı bir saldırıda, Frenk kalesi Crac des Chevaliers'in [Hısnülekrad Kalesi] eteklerinde, kendi ordugâhında düşmanı tarafından basılarak yaşamış olduğu ağır yenilginin de öcünü almış oldu. O zaman canını güçlükle kurtarabilmişti. Allahın verdiği bir ceza diye yorumladığı bu yenilgi Nureddin'in kişiliğini çok derinden etkilemiş ve dinine çok düşkün ve çok sade bir yaşam sürmesine neden olmuştu.

Aslında Nureddin Mısır'ı egemenliği altına alarak, Kudüs Krallığı'nı sıkıştırmak niyetinde değildi. Birinci meydan savaşının başarısızlığından sonra, Mısır'a yeniden bir müdahale planlayan Nureddin değil, onun hırslı Emiri Şirkuh idi. Oradaki koşullarda, kendi bağımsız iktidar konumunu sağlamak için, herhalde hayatının fırsatını görmüştü.

Şirkun iki yıl sonra, yeni bir meydan savaşı için bizzat yürüttüğü ama Nureddin tarafından da desteklenen geniş kapsamlı hazırlıkları tamamladığında, Ocak 1167'de ikinci kez Mısır'a girdi. Amalricus, Şirkuh'un yürüyüşe geçen ordusunu boşuna durdurmaya çalıştı. Aralarında tekrar anlaşan Amalricus ve Şaver Nil nehrinin batı kıyısına geçen düşmanlarını ancak 1167 Martında savaşa sokabildiler ama her iki tarafın da büyük kayıplarına neden olan savaşta yenik düştüler. Zafer kazanan Şirkuh, Kahire'yi geçip, kuzeye, İskenderiye'ye yürüdü. İskenderiye halkı kent kapıları-

nı açtı ve onu candan destekledi. Yenilgiye rağmen yılmamış olan Amalricus ve Şaver bunun üzerine İskenderiye'yi denizden ve karadan kuşattılar. Amaçları halkı aç bırakarak teslim olmalarını sağlamaktı. Şirkuh, hareket serbestliğini kaybetmemek ve bedevilerin katılımı ile ordusunu güçlendirmek için, birliklerinin büyük bir kısmıyla İskenderiye'yi terk edip, güneye, Yukarı Mısır'a doğru çekildi. İskenderiye'de kentin savunması için kalan birliklere, günümüzde Salaheddin Eyyubi diye bilinen, yeğeni Salaheddin Yusuf komuta ediyordu.

Bu durum karşısında Amalricus ve Şaver tam bir kuşatma kararı aldılar. Böylece daha önce de Şirkuh'un ilk Mısır Savaşına katılmış olan Salaheddin için kendini kanıtlayacağı zorlu bir deney başladı. Önceden tahmin edildiği gibi, üç aylık bir kuşatmadan sonra İskenderiye 1167 Temmuzunda yiyecek, içecek sıkıntısına düştü. Ama Salaheddin'in komutasındaki birlikler kent halkıyla birlikte büyük fedakârlıklara katlanarak bütün saldırılara karşı koydular. Şirkuh bu sırada askeri açıdan hareketsiz kaldı, Frenk birlikleri tarafından korunan Kahire'ye bile bir harekâta girişmedi. Şirkuh bunun yerine 1167 Ağustos başında Frenklerle barış antlaşması ile sonuçlanan müzakereler başlattı. Şirkuh İskenderiye'yi Şaver'e teslim etmenin karşılığı olarak bütün birliklerinin Suriye'ye serbestçe geçişini ve İskenderiye halkı için de af sağladı. Ayrıca bütün esirlerin değiş tokuşu ve Şaver'in Almaricus ile Şirkuh'a ödeyeceği paralar üzerinde de anlaştılar.

Düşman taraflar bu pazarlıklar sırasında insani ilişkiler açısından yakınlaştılar. Amalricus'un daveti üzerine, Salaheddin Frenklerin karargâhında birkaç gün geçirdi. Kral, Salaheddin'in, birliklerindeki hasta ve yaralıları tekrar Şam'a döndürmek için, karadan gitmeleri yerine gemilerle Akka'ya götürme ricasını yerine getirdi. Salaheddin, Amalricus'dan, Şaver'ın hemen bozduğu İskenderiye halkı için af anlaşmasını bundan böyle tutmasını sağlamasını da istedi. Çeyrek yüzyıl sonra, Üçüncü Haçlı Seferine katılanlar arasında, Salaheddin'in Toron (Tibnin) Kralı II. Humfred ve Kudüs Krallığı'nın saray nazırı ile dostluk kurduğu, onlar tarafından Salaheddin'in şövalyeliğe yükseltilmiş olduğu anlatılıyordu.

Şirkuh ve Amalricus arasında, 1167 Ağustosunda sözleşme gereği ikinci kez savaşa son vermelerinden önce de başka sözleşmeler yapılmıştı:

Şaver, Frenklere yıllık olarak yüksek bir haraç ödemeyi ve paraların zamanında ödenip, kentin girişlerinin kontrolünü sağlayacak olan bir Frenk karargâhının Kahire'de bulunmasını kabul etmişti. Şaver 1164'ten farklı olarak artık kendini zafer kazanmış hissedemediği için, Şirkuh'un ondan, 1167'de Frenklere karşı Suriyelilerle İslam yararına beraber hareket etmesini rica etmiş olmasına ve kuşkusuz Frenklerle ittifakın getireceği tehlikelerin açıklığına rağmen, Frenk Hıristiyanların koruması altında olmayı, Suriye Müslümanlarının koruması altında olmaya tercih etti. Ama Şirkuh ile emirleri İskenderiye halkı dışında Mısırlıların onlara düşmanlık beslediğini biliyorlar, egemenliği İsmaili-Şii inancına bağlı Fatımilerin elde tutmasına karşın halkın çoğunluğunun Nurettin'in buyruğundaki Türk ve Kürt askerler gibi Sünni olmasını dikkate almıyorlardı. O yüzden bunlar Mısır kaynaklarında genellikle küçümsenerek "guz" adıyla anılırlardı, oysa "guz" aslında Müslüman olmayan ve İslam egemenlik alanı sınırlarındaki Türkleri belirtmek için kullanılan bir sözcüktü. Mısır politikasını İsmaili azınlığın belirlemesi halinde belki de Şii anlayışına göre, Hıristiyanlara değil, Sünniler gibi Şii olmayan Müslümanlara karşı cihat açmak öncelik kazanıyordu.

Yine de Şaver'ın Amalricus'la yaptığı antlaşma, Kahire halkı gibi Fatımi Halifesinin de öfkesine neden oldu ve Şaver'ın kendi oğlu el-Kamil, sadece Şaver'e karşı değil, aynı zamanda Fatımi Halifesini de düşürmeyi amaçlayan bir komplonun parçası olarak, Mısır'da yasa ve düzeni yerine getirmesi ve İslam güçlerini birleştirmesi ricası ile Nureddin'e başvurdu. Onların istediği cevabı verdiğinde komplocular yıllık bir haraç ödemeyi vaat ettiler ve Nureddin'e yüklü bir para yolladılar. El-Kamil ve Salaheddin'in birbirlerinin kız kardeşleri ile evlenecekleri söylentisi Kudüs'e kadar yayıldı. Bununla da kalmadı, Şaver'e yöneltilen bir başka komplonun üyeleri Amalricus'dan da destek istediler. Yani Şaver çok tehlikeli bir durumdaydı. Bu yüzden de arasında belki suçsuzların da olduğu pek çok kuşku duyduğu düşmanını astırttı ve Nureddin'e, Sultanın Mısır'a karşı hazırladığı planlarından vazgeçmesini sağlarsa, karşılığında para vermeyi vaat etti. Nureddin, el-Kamil etrafındaki suikastçılara, Mısır sorununda yeniden harekete geçmek için hazır olduğu umudunu verme-

sine rağmen, 1168 yazında Şirkuh'a, onu Humus valiliğine ataması ve bunun getireceği gelirleri sağlamak için, önceki planlarından vazgeçmesini bildirdi.

Ama daha yarım yıl geçer geçmez Şirkuh, üçüncü kez Mısır'a yürüdü Şu var ki, bu kez öncekinden farklı olarak, Rodos Şövalyeleri Birliği, Pisalılar ve vassallardan bir grubun baskısı ile Kudüs Kralının tekrar Nil'deki ülkeye girme çabalarına tepki olarak yaptı bunu. Nureddin, Kuzeydeki Suriye kenti Humus'a saldıracakmış izlenimini verip, böylece zaman kazandıktan sonra, Amalricus 20 Ekim 1168'de ordusuyla Askalan'dan güneye doğru yola çıktı ve Şaver'i yatıştıracak açıklamalarla, durmadan ilerledi. Birlikleri 4 Kasımda stratejik Bilbays kentini ele geçirdi ve büyük bir katliam yaptı. Mısırlıları amansız bir savunma savaşına götüren sadece bu barbarlıklar değildi. Frenkler, kısa bir süre sonra Bilbays'tan çıkıp, Kahire'ye ve 969'da Fatımi egemenliğiyle başkent niteliğini kaybeden kuzeydeki Fustat'a doğru ilerlemeye başladı.

Şaver önce, acele topladığı birliklerle, Amalricus'un saldırısını daha Bilbays'ta durdurabileceğini ummuştu. Bunu başaramayınca ve Frenkler ülke içinde ilerlemeye devam ettiğinde, Fustat'ı ateşe verdirtti. Çünkü eski başkenti başarıyla savunmanın olanaksızlığını görüyordu ve Kahire'ye yapacağı bir saldırı için, kentin Amalricus'a üs olmasını önlemek istiyordu. Amalricus, Şaver'in önlemlerinden pek etkilenmemiş göründü ve bu arada Fustat halkının sığınmış olduğu Kahire'ye hemen saldırıya geçti. Ama ne ani saldırıyla ne de haftalarca süren kuşatma yoluyla Halifelik kentini ele geçirmeyi başaramadı. Bunun yerine, Amalricus'un Kahire'yi kuşatmaya devam etmekten vazgeçmesi halinde, Şaver'in önce 100 bin Dinar, daha sonra da, bunun birkaç katını ödemeye hazır olduğunu açıklamasıyla sonuçlanan müzakerelere gelindi. Kral bir miktar parayı alır almaz, Kahire'nin çevresinden ayrılıp kuzeye doğru geri çekildi.

Frenklerin müttefikken düşman olmasıyla, bu Mısır propagandasına dönüştü. Böylece din savaşçısı diye övülen Şaver, şimdi şair Umara el-Yamani tarafından, Mısır'da İslam'ı Frenkler karşısında koruması için uyarılıyordu ve bu sırada Frenklere karşı yapılan bir cihat çağrısı, hiç güvenilmeyen bedevi kabilelerinden ikisine yöneldi.

Amalricus'un Mısır'a saldırısı ile Şaver'in politikası başarısızlığa uğramıştı. Ama açıkçası ilk Frenk birlikleri Kahire önünde göründüğünde, Fatımi Halife el-Aziz, Nureddin'den yardım istemişti. Şaver'in uyarılarına rağmen, en azından o zamanki durumda, bir Frenk Hıristiyanla anlaşmaktansa, bir Sünni Müslümanla anlaşma el-Aziz'in kuşkusuz tercihi idi. O sırada başka planlarla uğraştığı halde, Nureddin'in buna hazırlıksız olmadığı görüldü.

Nureddin, 1167'de Amalricus'un yokluğundan yararlanıp, Tripolis (Trablusşam) Kontluğu'na giriştiği saldırıyı, önemli sayılabilecek yararlar sağlayamadan da olsa, başarıya ulaştırdıktan sonra, 1168'de her şeyin üstünde bütün dikkatini hükümdarlığının doğusundaki değişen durumlara yöneltti. Nureddin, uzun süren kuşatmadan sonra, 26 Ekimde ele geçirilemez sanılan, Fırat nehri üzerindeki en önemli geçitlerden birine hâkim olan Caber Kalesini takas yoluyla aldı ve böylece Musul'la bağlantısını güvenceye almış oldu. Nureddin Amalricus'un ekim ayında Mısır'a doğru ilerlediğini öğrenince hemen harekete geçti. Mısır seferi hazırlıkları iyice ilerlediği sırada Mısır'dan yardım çağrıları geldi. Nureddin kumandayı yine Şirkuh'a devretti. Şirkuh, yeğeni Salaheddin'le beraber gitmek istedi ama Salaheddin bu göreve isteksizce katıldı.

1168 Aralığının ortasında Şirkuh ordusuyla Ra's el-Ma'dan yola çıktı. Bunu öğrenen Almaricus, ilk yeni üs olarak, birkaç hafta önce fethettiği Bilbays kentine çekildi ve sonra da Şirkuh'un birliklerini Sina Çölü üzerinde boşuna durdurmaya çalıştı. Bunun üzerine Amalricus esir aldığı kadın erkek binlerce tutukluyla birlikte 1169 başında Mısır'ı terk etti. Böylece Halife el-Aziz'in amacına ulaşılmıştı. Birkaç gün sonra da Şirkuh'un ordusu Kahire'ye ulaştı. Şaver'in artık bir düşmanı diğerine düşürmesine olanak kalmadığı ve vezir olarak Halifenin gözünden düştüğü sırada, Şirkuh'a en sonunda Kahire'nin kapıları açıldı ve el-Aziz onu hemen huzuruna kabul etti. Şaver bir şölen sırasında Şirkuh'u yakalatmayı planlarken, ondan önce davranan Salaheddin, yanında muhafızları olmasına karşın 18 Ocak 1169'da onu tutukladı. Şaver halifenin emriyle öldürüldü. Ertesi gün el-Aziz yeni vezir ve Mısır birliklerinin başkomutanlığına Şirkuh'u atadı. O da kendi yanında Salaheddin'i yönetim işleriyle görevlendirdi. Nureddin, Şirkuh'un

başarı haberlerini överek, onu tekrar Suriye'de görmüş olmayı ne kadar istediğini bildirdi, ama aslında karışık duygular içindeydi. Ama Şirkuh'un iktidarın keyfini, şan ve şerefini yaşayacağı az zamanı kalmıştı. Yiyip içmeye düşkünlüğüyle ünlü Şirkuh bu konuda aşırıya kaçtığı 23 Mart 1169'da öldü. Birkaç yıl sonra Kudüs Krallığı'nda saray danışmanlığına ve başpiskoposluğa yükselen tarihçi Surlu William yazdığı Kudüs Krallığı tarihinde Şirkuh'u "Kısa boylu, şişman, göbekli, şan şerefe çok düşkün, açlık ve susuzluk da dahil her türlü zorluğa göğüs geren, çok cömert ve birlikleri tarafından çok sevilen, sadece silaha düşkün ve savaş deneyimli değil aynı zamanda bilgili ve hoş sohbet" olarak tanımlıyordu.

Yönetimin Devralınışı

Şirkuh'un yerine yeğeni Salaheddin vezir unvanıyla Mısır-Suriye birliklerinin başkomutanı oldu. Nureddin'in birlikleri arasında vezirlikte umudu olan, Salaheddin'den daha yaşlı başka dört emir (üç Kürt ve bir Türk) olmasına karşın, kısa süre içinde Salaheddin Kürt emirlerinin desteğini kazanmıştı; belki de Şirkuh'un kendisi köşesine çekildiğinde Suriye birliklerinin başkomutanı olarak yerini almasına razı olacağı bir adaydı Salaheddin. Nureddin'in Türk birliklerinin bir bölümü bir çatışmadan sonra Suriye'ye geri döndü. Belki de bunu bekleyen Nureddin 26 Mart 1169'da Salaheddin'i vezir tayin etti. Nureddin, Salaheddin'in gücünün diğer adaylardan daha zayıf olduğunu düşünmüş, özellikle de bu nedenle onu seçmişti. Halife de, yardımcılarının bir kısmından farklı olarak bu göreve bir Mısırlıyı atamak istemiyordu.

Salaheddin'in gençliği ve soyu hakkında pek az şey bilinir. 1138'de Tikrit'de doğmuş, Baalbek'te büyümüş, ilk görevlerini Halep ve Şam'da almıştı. Askerlik eğitimi görmüş, yaşıtları gibi binicilik eğitimi olarak zevkle yapılan cirit oyununda ustalaşmış, teoloji ve hukuk okumuştu. Arap geleneğine uygun olarak, Arapların soyu, tarihi ve şiir sanatı üzerine derin bilgisi olduğu söyleniyordu. Aile üyelerinin görüşüne göre sadece anne tarafından Kürt kökenliydi ve baba tarafından Arap kanı taşıyordu. Babası Necmeddin Eyyüb ve amcası Esadeddin Şirkuh siyasette maceracı ruhlu insanlardı. İki kardeş Ermenistan'dan çıkıp önce Irak'ta, sonra da Suriye'de talihlerini de-

nemişlerdi. Ama çoğu kez beraber değildiler. İhanet karşısında da çekinmeden hükümdar değiştirdiler. Sonunda Eyyüb, Nureddin'in hizmetinde Şam valisi, Şirkuh da Salaheddin'in yükselişine temel olan başkumandan olmayı başardılar. Salaheddin, asıl adı Yusuf olmasına karşın, ona verilen Salaheddin adıyla tarihe geçti. Çağdaşları onu sık sık İncil'deki Yakup'un oğlu Mısırlı Yusufla karşılaştırılıyordu. Onun gibi Salaheddin de babası ve kardeşini Mısır'a getirip, onlara toprak vermişti. Eyyübi ailesinin diğer üyeleriyle beraber, en büyük ağabeyi Turanşah 1169 Temmuzunun sonunda Kahire'ye geldi. Onu 1170 Nisanının ortasında, hiç alışılmamış bir şekilde daha kent girişinde el-Aziz'in bizzat karşıladığı babası izledi. Sonunda 1171 Şubatında diğer aile üyeleri geldiler. Politikada çok deneyimli ve Sultanın çok takdir ederek huzurunda ayakta durmasına bile gerek görmediği Eyyüb 1173'te ölümüne neden olan attan düşmesine kadar Salaheddin için çok önemli bir rehberdi. Hırslı kardeşleri ve yeğenlerinin askeri görevler üstlenmesiyle yükü azalan Salaheddin kendi görevlerini büyük bir titizlikle yerine getiriyordu.

Salaheddin durumunu nasıl sağlamlaştıracağını hemen kavradı. Köhnemiş kurumları yıkıp, zamanla yerlerine yenilerini koyarak, Mısır'ın iç işlerine yepyeni bir düzen getirdi. Salaheddin ilk olarak orduyu yeniden düzenlemekle işe başladı. Çünkü kendi birliklerinden sayıca üstün olan Fatımi birlikleri üzerinde etkin bir kontrolü yoktu. Kendi muhafızlarını oluşturan yeni birlikler kurdu. Halife'nin Fatımi birlikleri komutanlarına bıraktığı toprakları geri alıp, gelirlerini ülkenin idaresine, sulama sisteminin bakımına ve yeni kurduğu birliklere ayırarak Fatımi birliklerini zayıflattı. Ama toprak dağıtmadan verilen asker tımarları da vardı. Bunların sahiplerine tarımsal olmayan bazı vergi gelirleri bağlanıyordu. Örneğin, Salaheddin'in babası asker tımarı olarak, liman kentleri İskenderiye ve Dimyat'ın bazı vergi gelirlerini alıyordu.

Mısır Nil nehrinden dolayı daima ekonomisi güçlü ve gelişmiş bir yönetim kültürü olan bir ülkeydi. Ama yüzyıllardır süren Müslüman egemenliğine karşın, önemli yönetim görevleri sadece Müslümanların elinde değildi. Müslümanlardan sayıca daha fazla olan Kıptiler ve kısmen de Yahudiler yönetim görevlerinde yer alıyorlardı. Babasına Halifenin hazine ve maliye işlerinin denetimi görevini veren Salaheddin de bu alanda bir deği-

şiklik yapmadı. 1172'de bütün Müslüman olmayanların işlerinden çıkarılması emrini verdiği halde, bu karar uygulanmaya konmadı. İyi işleyen bir sisteme zarar vermek istemeyeceğine göre bu çıkışı herhalde tamamen bir propaganda hareketiydi. Ne de olsa Kıpti Hıristiyanlar pek de Fatımi yanlısı değildiler. Aslında Müslüman egemenliği altındaki Kıptilerin durumu hiç de kötü değildi. Nitekim Kıptiler Haçlı Devletleri'nin Frenk egemenleriyle hiçbir zaman işbirliği yapmadılar.

Salaheddin eski danışmanının 1171 Martında ölümünden sonra bu görevi bir Sünni Müslüman'a verdi ve Askalan kökenli, bir hâkimin oğlu olan, kambur Kadı el-Fadıl'ı bu göreve atadı. Fadıl daha önce Fatımilerin hizmetinde çeşitli görevlerde bulunmuş, Şirkuh ve Salaheddin'in buyruklarını kaleme almıştı. Kısa sürede üslupçu ve kafiyeli bir yazın ustası olarak ünü yayıldı ve yirmi yılı aşkın bir süre hiç yorulmadan çalışarak Salaheddin'in en önemli danışmanı oldu.

İlk karışıklıkların üstesinden geldikten sonra, vezirliğinin ikinci yılında, Mısır'ın çoğunluğu Sünni halkının yararına, Fatımilerin İsmaili-Şii mezhebinde olanlara karşı dini bir politika içeren önlemler almaya başladı. Artık hiçbir minareden, Şiilerin "Sevaba gelin!" diye ezan okumasına izin yoktu ve Cuma namazında dördüncü Halife Ali'nin dışında, ondan önceki üç Halife olan Ebubekir, Ömer ve Osman, yani dört Halifeden sadece Sünnilere göre "İmam" kabul edilen halifeler anılıyordu. 1170 Haziranında doğan Salaheddin'in en büyük oğlunun, Şiilerin büyük değer verdikleri Halife Ali'nin adını taşıması, 1171 Haziranında, yani Fatımi Hükümdarlığının sona erdiği yılda doğan onun küçüğünün ise Şiilerin özellikle nefret ettiği Halife Osman'ın adını taşıması oldukça anlamlıdır.

Kahire ve Fustat'ın her birinde biri Maliki mezhebi için, diğeri Şafii mezhebi için İlahiyat-Hukuk medreseleri kurarak, Mısır'daki Sünnileri özellikle güçlendirdi. Bunu 1171 Martının başında Mısır Başkadısının işinden çıkarılması izledi. Salaheddin onun yerine Kürt kökenli, Şafii mezhebinden bir Sünni imamı getirdi. O da Mısır'daki bütün kadıların Sünnilerden, yani Şafiilerden olmasını sağladı. 1171 Nisanında Salaheddin, yeğeni Takiyeddin Ömer'e Şafiiler için bir medrese inşa ettirtti. Ondan sonraki yıllarda da başka medreseler kuruldu. Dört Sünni hukuk medresesi içinde,

Salaheddin apaçık Şafiiler için olanı tercih ediyordu. Salaheddin ve ailesi mezarı Fustat'ın çok yakınında olan ünlü hukukçu eş-Şafii'ye (öl. 820) özel bir saygı gösteriyordu.

Şiilerin durumuna gelince, izin verilen hatta önerilen şey, Sünni Hükümdarlık altında Şiiliklerini göstermeyip, asıl inançlarını gizleyerek, Sünnilerin arasında Sünni gibi yaşamalarıydı. Bu nedenle Fatımi yanlılarını kontrol edebilmek için özel önlemler alınması gerekti. Salaheddin bu iş için pazarlardaki örf ve âdetleri gözlemiş olan, hukuk eğitimli Muhtasib'i kullandı. Salaheddin'in isteği üzerine yazdığı bir kitabında eş-Şaizari'nin dediğine göre Muhtasib Mısır'da İslam hukukunun yani şeriatın gerçekleşmesini engelledikleri için, kâfirlerin yeniliklerine ve tekkelere karşı önlemler alıyordu.

Toplum düzenini sağlamaya gelince, Salaheddin, babasının vali olduğu Şam'da, genç bir zaptiye başı olduğu dönemindeki kendi deneyimlerinden yararlanıyordu. Yazarı belirsiz bir şiire göre Salaheddin hırsızları sert biçimde uyarıyordu. Salaheddin'in yasalara karşı çıkanlara katı davranmış olduğu buradan anlaşılıyor. Şam Kadısının şeriata dayanarak, onun kararlarından bazılarını geçersiz sayması da, bu arada bazen yetkilerini aşmış olduğunu düşündürüyor.

Ama 1163'ten önceki Nureddin gibi Salaheddin de gençlik yıllarında örnek olacak bir yaşam sürmedi. Bahaaddin İbn Şeddad'ın Salaheddin biyografisinde vezir olduktan sonra şarap içmeyi ve diğer eğlence alışkanlıklarını bırakmış olduğu yazılıdır. Büyük bir olasılıkla bu sırada da evlenmiş olmalı. Önce büyük oğlu el-Efdal Ali, 1170 Haziranında doğdu. Onu hemen birer yıllık arayla, üç ayrı karısından diğer oğulları izledi. Aralarında Roma İmparatoru Titus'un da bulunduğu örneklerdeki gibi, iktidar sorumluluğunun üstlenilmesiyle, özel yaşamda da kökten değişiklikler tarih boyunca hep görülmüştür.

Salaheddin hiç şarap içmeme kararıyla birlikte, İslam'ın şarap veya alkolün haram olduğu görüşüne uygun olarak mızr (bir çeşit bira) ve belli ki şarap satışını yasakladı. Buna karşın, babası Eyyüb'ün etkisiyle olsa gerek, İskenderiye'de birçok İtalyan tacir bulunduğu için orada şarap satışına izin veriliyordu.

Salaheddin sürekli olarak Mısır'a seferler düzenlemiş olmasına rağmen sonraki yıllarda Kadı el-Fadıl'a, onu çok kızdıracak şekilde, Mısır'ın kendisinin gözünde, onu Suriye'den, yani ona hep sadık kalan kadından boşuna ayırmaya çalışan bir fahişeden başka bir şey olmadığını yazdı. Salaheddin savaşı da fahişelik saydığı için, bu ifade özellikle aşağılayıcıydı. Genelevlerin kapatıldığını ve fahişelerin hapse atıldığını ilk kez 1178 ve 1179 yıllarında duyuyoruz ama Üçüncü Haçlı Seferi'nden kalma Latin-Hıristiyan kaynaklarının Salaheddin'e yönelttiği suçlamalar, devlet hizmetine başladığı sıralar fuhuştan vergi alarak kazanç sağladığı, kendini Şam halkına sevdirmek için bu yolla kazandığı paralarla gösteriler düzenlediği yolundadır.

1171 Eylülünde Fatımi Halifeliğinin yıkılışından hemen sonra, İslam hukukuna göre caiz olmayan iç vergiler (mukus) de kaldırıldı. Daha önce Mısır'da her Müslüman zekâtını hangi yoksula veya hangi dini kuruma vereceğine kendi karar verirdi. Ama Salaheddin zekâtı devletçe merkezden toplama yöntemini getirerek hayırsever bir insan olarak çıktı ortaya. Salaheddin bu değişiklikle, iç vergilerin kalkmasıyla oluşan mali kaygılarını karşılayabilecek duruma geldi. Böylece Salaheddin zamanında verilen zekâtlar yalnız yoksullara yardıma değil, çok daha başka amaçlara yaradı; örneğin 1191'de Mısır donanmasının bakımı için, Mekke'ye giden hacılardan da alındı bu vergi. Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'in hiç hoşuna gitmemişti bu. Ama güya Salaheddin'in olup bitenden haberi yoktu. Kaldırdığı bazı vergiler, savaş giderleri artınca, ondan sonra gelenler tarafından tekrar yürürlüğü kondu. Örneğin 1193'te Salaheddin'in ölümünden hemen sonra, oğlu el-Aziz Osman'a para gerektiğinde, içki ve diğer keyif maddelerine konan vergi yükseltildi. Eskiden Fatımilerin zamanında konan, ama belli ki uygulanmayan, Müslüman olmayanların iki misli vergi ödemesi kuralı Salaheddin'in hükümdarlığının başlarında yeniden uygulamaya konuldu, ama bu düzenlemenin ne zaman ve neden yapıldığı açık değildir.

Kudüs Kralıyla, Bizans kralı Mısır'a yeni bir saldırı planları içindeyken Salaheddin, 1169 Ağustosunda üstesinden geleceği ilk iktidar sınavıyla karşılaştı. Komplocuların başı, Halifenin sarayında büyük gücü olan bir saray yöneticisiydi. Salaheddin bu hadımağasını önce zararsız hale getirmeyi başardı, sonra da göreve kendi adamını yerleştirebilmek için, Kahire'den ay-

rılıp bir çiftliğe gittiğinde yakalattırıp öldürttü. Bunun üzerine sayıları çok fazla olmayan zenci köle birlikleri, Ermeni muhafız alayına katılıp ayaklanmaya karar verdiler. İsyan, Salaheddin ve kardeşi Turanşah'ın yönettiği ve iki gün süren çatışmalardan sonra acımasızca bastırıldı. Sonraki yıllarda Salaheddin'in birlikleri ile zenci isyancılar arasında Yukarı Mısır'da çatışmalar olduysa da, Fatımi Halife zamanla bütün askeri gücünü kaybetti.

Ayrıca Salaheddin, 1167 Ağustosunda Kudüs'ün Latin kralı Amalricus'un bir Bizans prensesiyle evlenmesinden sonra, bir Bizans donanmasıyla bir Frenk ordusunun 1169 sonuna doğru liman kenti Dimyat'a yaptıkları saldırıları püskürttü. Amalricus, Bizans donanmasının haftalar önce harekâta hazır olmasına rağmen ancak 1168 Ekiminin ortalarında Mısır'dan ordusuyla yola çıktı. Yaz yağmurlarıyla Etiyopya dağlarından gelen sularla yükselerek, Mısır'ın geniş bir kısmını feci bir bataklık haline getiren Nil nehrinin alçalmasını kasıma kadar beklemek istemişti. Aksi taktirde 1163'te onu geri çekilmeye zorlayan bir hatayı tekrarlamış olurdu. Ama Bizanslılar Dimyat önlerinde ikmal sıkıntısına düştüğü için yapılacak tek şey, kuşatılmış kentten ikmal sağlama umuduyla Nil'i aşıp saldırıya geçmekti. Saldırı başarısızlığa uğrayınca, aralık ortasında barış yapılarak kuşatma sona erdirildi.

Frenkler son saldırıya katılmamışlardı. Bu nedenle Bizanslılar onları, gizlice Müslümanlarla anlaşıp, Bizanslıları sonuca ulaştıracak harekâtı bilerek önlemekle suçladılar. Salaheddin'in 1171-1173'te İmparator Friedrich Barbarossa'yla yaptığı gibi, Bizanslılar da kendi müttefiklerinin arkasından düşmanla gizli ilişkiler kurmuşlardı. Dimyat'taki savaşlar sırasında Salaheddin Kahire'de kaldı. Açıkça yeni bir ayaklanmadan korkuyordu ve pek çok ileri gelen Mısırlıyı astırdı. Nureddin de kuşkuluydu. Fatımi Halifesinin ricasına rağmen, Dimyat kuşatmasının sonunda, Salaheddin'e, temmuzda beklenen saldırıya karşı koyması için kardeşi Turanşah'la yolladığı Suriye birliklerini Mısır'dan bir daha geri çekmedi.

Fatımi Halifeliğinin Çöküşü

Bir buçuk yıl sonra 1171'de Nureddin, Salaheddin'den Mısır camilerinde, cuma hutbelerinin artık Fatımiler için değil, yeniden Abbasi Halife-

lerinin adına okunmasını istedi, yani resmi olarak Mısır'ın Sünni İslamiyet'e geri dönüşünü ve bu yolla aynı zamanda 202 yıl sürmüş olan Fatımi Hükümdarlığının ortadan kalktığını ilan etti. Suriye'de Şiilere karşı sert davranan Nureddin böylece Sünni inancın öncüsü olarak ortaya çıkınca kuşku yok ki, sadece Bağdat'ta Abbasi Halifesinin takdirini kazanmayı değil, aynı zamanda iki hükümdara birden hizmet ettiği için, kontrolü zor Salaheddin'i de denetimi altına almayı umdu. Salaheddin, Nureddin'in isteklerini belki biraz gecikmeyle karşıladı. Ama herhalde önce iyice hazırlanmıştı. Sünni hukukçuların görüşünü alarak Fatımi Halifeliğin ortadan kaldırılışının onaylanması yoluyla kendisini sağlama aldı. Ayrıca kendi amaçlarına göre tehlikeli olabilecek birçok Mısır Emirini tutuklatıp mallarına el koydu. Aldığı önlemlerin sonuncusu olarak, bütün muhtemel düşmanlarına gözdağı vermek için, 11 Eylül 1171'de Kahire'de büyük bir askeri geçit töreni düzenledi.

Fatımi Halifeliğinin çöküşü Hicri 567 başından hemen kısa bir süre sonra oldu. Bu tarih Halife el-Adid'in hastalığıyla belirleniyordu sanki. Öyle ağır bir hastalıktı ki, Halife aşağı yukarı iki hafta sonra, 12 Eylülü 13 Eylüle bağlayan gece öldü. Bir zehirlenme olasılığı varsa da, Hıristiyan kaynaklarına göre daha yirmi yaşında olan Halifenin ölümünde herhalde Salaheddin'in suçu yoktu. İslam takvimine göre 567 yılının ilk cuması olan 10 Eylülde, Fustat'ın büyük camisindeki hutbeden sonra, 17 Eylül 1171'de Kahire ve Fustat'taki cuma hutbeleri yine Abbasi Halifesi adına yapıldı. Sonradan Mısır kökenli birçok kişi bir yiğitlik sınavı saydıkları bu eylemle övündüler.

Salaheddin'in hazırlıklarına karşı doğrudan silahlı tepkiler verilmediği veya Fatımi yanlılarından protestoların yükselmediği söylenir. Bazı Fatımi yanlılarının başkenti terk ederek, kendilerini daha güvende gördükleri kırsal kesime gittikleri sanılıyor. 1171 Aralığında, bir yüzünde Abbasi Halifesi el-Mustadi'nin, diğer yüzünde Nureddin'in adını taşıyan Mısır paraları çıktığında, Mısır'ın Sünniliğe geri dönüşü artık perçinlenmişti.

Fatımi egemenliğinin sonu haberi üzerine, Bağdat'ta Abbasi Halifesi, Nureddin'i Suriye ve Mısır'ın hükümdarı olarak tanıdı. Halifenin gönderdiği geniş, uzun kollu ipek kaftanı giymiş olan Nureddin atı üstünde ve

ikinci bir atın dizginlerini elinde tutarak, siyah Abbasi sancağının altında, Şam sokaklarında birlikleriyle bir gösteri yaptı. 1172 yılının bir mart günü, Kahire sokaklarında kendini halka göstermek için, atıyla dolaşırken, Salaheddin de üzerinde Bağdat'tan gelen bir hilat taşıyordu.

Fatımi sarayında kadın erkek herkes Salaheddin'in emriyle tutukluydu. Eşlerin birleşme imkânı olmadığı için aileler yok olmaya mahkûmdu. Ünlü Fatımi Kütüphanesi de acıklı bir şekilde yok oldu. Salaheddin kütüphanenin zengin ciltlerini, dinsiz içerikleri nedeniyle yaktırmadı ama onları korumadı da. Sonraki yıllarda birkaç ciltlik pek çok eserin sanki tek ciltmişler gibi kurnaz sahaflara açık artırmayla ve değerlerinin çok altında satılmasına da aldırmadı.

El-Adid son Fatımi halifesi idi. Hanedanın sona ermesinde onun suçu yoktu. Çünkü kararları nadiren kendi veriyordu. Ondan öncekiler bile iktidarlarının büyük kısmını vezirlerine kaptırmışlardı. Çeşitli çıkar gruplarının entrikaları sonucu halifenin sarayında vezirler devamlı değişiyordu ve genel olarak vezirlerin hiçbiri eceliyle ölmüyordu. İç işlerindeki düzensizlik dışında, askeri gücün zayıflamasının da Fatımi çöküşünde rolü vardı. Vezir Dırgam kendi durumunu koruma mücadelesinde, 1163'te düzenlediği bir şölende kendine karşı hazırlanan bir komployu daha ortaya çıkmadan bastırmak için Fatımi ordusunun en yüksek düzeydeki en deneyimli subaylarından düzinelercesini öldürtmüştü.

Salaheddin, Fatımileri tahttan indirmekle Mısır içindeki muhalif hareketlerin henüz hepsini bastıramamıştı. 1171 yılının huzurlu havası aldatıcı idi. Nitekim 1174 Martında, Kudüs Kralı ile birleşip Fatımi Halifeliğini yeniden kurmayı amaçlayan bir komplo ortaya çıktı. Mevkilerini ve gelirlerini Salaheddin yüzünden kaybeden çeşitli çevreler de bu komploya katılmıştı. Ama bunlar sadece İsmailiilerden ibaret değildi, aralarında Sünni emirlerle Salaheddin'in askerleri de vardı. Komplonun elebaşları Kahire'de nisan ayında asıldı. Bunların arasında ünlü Sünni şair Ümera el-Yamani de vardı.

Ümera'nın şiirleri 12. yüzyıl saray şiirinde cihat fikrinin ne kadar az dile getirilmiş olduğunun iyi bir örneğidir. Fatımi saray şairi olarak, alışılmış olduğu gibi eserlerine para ödenen Ümera başlangıçta hem Vezir İbn Ruzzik hem de ondan sonra gelen en-Nasır ve Dırgam için cihada övgü şi-

irleri yazdı. Şaver'in vezirliği sırasında ise Amalricus'la birleşmeden yana olanların arasındaydı. Ancak 1168'de Frenklerin Mısır'a saldırılarının sonucu, şiirlerinde yine cihat propagandası yaptı ve Şaver'i İslam'ın öncüsü diye övdü. Onun ölümünden sonra Nureddin'in birliklerini ve Salaheddin'i göklere çıkardı ama sonunda 1174 komplosuna katıldı. Fatımi sarayında bir başka Sünni olan ve daha el-Adid yönetiminde Fatımi Kadılığına kadar yükselen Kadı el-Fadıl da buna benzer bir politik döneklik örneğidir. Önceki şiirlerinde Fatımileri öven ve Bağdat'taki Abbasi Halifeleri yeren Fadıl sonunda bir Salaheddin yanlısı olarak tamamen öbür tarafa döndü.

ASKERİ VE DİPLOMATİK ETKİNLİKLER

Nureddin'in Fatımi Hükümdarlığını ortadan kaldırma isteğini Salaheddin yerine getirdiyse de, ikisi arasında sonraki iki yıl boyunca silahlı çatışmalara yol açtıran gerilimler olduğu görülür. Mısır'da hiç yaşamamış, oranın koşullarını bilmeyen Nureddin'e planlarını gerçekleştirmesi için Salaheddin'in sağladığı askeri ve mali destek, Salaheddin gerçekten daha fazla yapacak durumda olmadığı halde, Nureddin'e yetersiz göründü.

1170-71 kışında Eylat'ın fethi ile Kudüs Krallığı'na karşı çok umut verici askeri harekâtlar başladı. Eylat'ın Frenklerin elinde olması Kahire ve Mekke arasında olduğu gibi Kahire ve Şam arasında da kervanlar için sürekli tehlike yaratıyordu. Frenkler ellerinde tuttukları Eylat sayesinde, Mısır'ın Hindistan ticareti için çok önemli olan Kızıldeniz çıkışını da kontrol ediyorlardı. Ama Salaheddin'in bu başarısından hemen sonra, Eyyübi ailesinin hırslarını bilen Nureddin'de bir kuşku uyandı. Salaheddin'in Frenklere karşı savaştan daha çok, Nureddin'in Mısır'ın işlerine doğrudan karışmak için olası bir girişimde onu Kızıldeniz'le Sina arasında durdurabileceği, kendisi ile onun arasında kalacak bir bölgeye el atmak istediğini düşündü.

Salaheddin, Fatımilerin çöküşünden hemen sonra, ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçları beklemeden 1171'in eylül sonu ya da ekim başında, ordusuyla Frenklerin sağlam kalesi Montreal (Şevbek) önünde görünerek, Frenklere karşı harekâtlarını sürdürdü. Kale Kızıldeniz'in güneyinde, Kahire'den Şam'a giden yol üzerinde bulunuyordu ve Frenklerin kalesi Kerak'la birlikte Mısır ve Suriye bağlantısını kuzeyden kontrol altında tutuyordu. Sa-

laheddin'in Frenklere karşı birlikte bir harekât yürütmeyi Nureddin'in emriyle mi yaptığı, yoksa Nureddin'in Salaheddin'in savaş için yola çıktığını duyduktan sonra mı yola çıktığı belli değil. Her ikisi de olabilir. Daha 1170 Nisanında Nureddin Kerak'a kısa bir saldırı girişiminde bulunmuş olduğu için, kalenin güçlü ve zayıf yanlarını biliyordu. Fakat Nureddin kendi birlikleriyle Kerak önüne ulaştığında, Salaheddin onunla karşı karşıya gelmekten kaçındı, kuşatmayı kaldırdı ve Mısır'a geri döndü. Gerçi Kerak ve Montreal kalelerinin kendisine yakınlığı nedeniyle bunların Nureddin'in elinde olmasındansa Frenklerin elinde olmasını tercih ederdi ama Frenklerle birleşen Bedevilerle yaptığı savaşta yenilgiye uğrayıp, cephanesinin bir kısmını kaybetmişti. İç işlerindeki sorunlarının onu Nil bölgesine geri dönmeye zorladığı gibi akla yakın bir neden göstererek Nureddin'den özür diledi.

1173 yazında Salaheddin'in Kerak bölgesinde giriştiği harekâtın hedefi kaleyi almaktan çok, 1171 yenilgisine bir tepki olarak oradaki Bedevilere gözdağı vermeyi hedefliyordu. Salaheddin'in bu hareketi başarıya ulaşmadan yarıda bırakmasının nedeni, belki de attan düşen babasının dokuz gün sonra ölmesiydi. Babası Kahire'de kardeşi Şirkuh'un yanına gömüldü, ama iki yıl sonra iki kardeşinin ebedi istirahatgâhları, Muhammed'in de gömüldüğü Medine oldu. Eyyüb 1157'deki, Şirkuh da 1170'teki hac kervanlarına önder olarak katılmışlardı. Nureddin, Salaheddin'in emirlerini yerine getirmesini garantiye almak için, Eyyüb'ü 1170'te Kahire'ye göndermişti. Her zaman sağduyulu olan Eyyüb'ün ölümü, Nureddin'in Salaheddin'e olan güvensizliğini artırdı.

Salaheddin bu sırada sadece Kudüs Krallığı'na karşı harekât yoğunlaştırmış değildi. Saflarında bazı maceracıların bulunduğu, yeğeni Takiyeddin Ömer'in birlikleriyle 1173'te Barka ve Trablusşam kentleri üzerinden güçlü Muvahhitler Hükümdarlığının sınırlarına kadar uzandı. 1174 Şubatında da Yemen'in fethi için kardeşi Turanşah yola çıktı. Mısır'da kendisine gerekebilecek askeri güçlerin zayıfladığı düşünülecek olursa, Salaheddin'in, Nureddin'in saldırı olasılığını hiç mi düşünmediği, yoksa bunun olmayacağını soğukkanlılıkla mı öngördüğü sorulabilir. Belki Turanşah'ın hırsından kuşku duyduğu için, onu Mısır dışında oyalamak istedi, ama belki de Turanşah sadece Yemen'de kendi egemenliğini kurmak istiyordu.

Turahşah Yemen'de diğerlerinin yanı sıra Zabid, Sana ve Aden gibi kentleri de ele geçirdi ve Salaheddin'e mektuplarında özellikle vurguladığı gibi, cuma namazını yeniden Abbasi Halifesi adına kaldırttı. Böylece adı geçen bölgelerde daha önce Fatımilerin egemenliğinde ulaşılan Mısır'ın belirleyiciliği yeniden oluştu. Ama bu savaşlara sonunda Eyyubi birliklerini meşgul edip para ödeyebilmek için girişilmedi. Devamlı genişleme Salaheddin'in hükümdarlığının temeli ve göstergesi olacaktı.

Kuşkusuz Salaheddin etkinlikleri ve amaçlarına ilişkin tüm olup bitenlerden Nureddin'i bilgilendirmek için dışarıya karşı övülmesine hiç de çaba göstermiyor değildi. Nureddin'in de doğru bulduğu Kuzey Afrika ve Yemen'deki savaşlar elbette gizlenemezdi. Ama Salaheddin'in diplomatik ilişkilerinde davranışı farklıydı. 1171-1173 sırasında Friedrich Barbarossa'nın yaptığı bir ittifak önerisini Salaheddin hemen kabul etti. İmparatora, Bizanslıların ikiyüzlülüğünün aksine kendisinin sözleşmelere bağlılığını ve dürüstlüğünü vurgulayacak bir elçi gönderdi. Salaheddin'in oğluna İmparatorun kızını istediği, karşılığında da kendinin ve halkının Hıristiyanlığa geçerek bütün Hıristiyan tutukluların özgürlüğünü sağlayacağını söylemiş olduğu, Almanya'da, bir din düşmanıyla dostça ilişkileri kanıt gösterilerek anlatılır. Barbarossa ile yapılan anlaşma da, belli ki, Salaheddin'le iyi ilişkilere özen gösteren ama pek karşılık alamayan Bizans'a karşı yapılmıştı. Yoksa karşılıklı sevgiyle ilgisi yoktu. Bunun hemen ardından, Sicilya Normanlarının bir donanmasının İskenderiye'ye saldırısını önlemek için Salaheddin 1174'te Pisa ile bir anlaşma yaptı.

Her iki durumda da Nureddin'e danışma olasılığından söz edilemez. Barbarossa'nın girişiminin de gösterdiği gibi, Hıristiyanlar Salaheddin'i güçlü, Nureddin'den bağımsız bir Mısır hükümdarı olarak görüyorlardı. Örneğin Fatımilerin çöküşünden sonra Sur'lu William'ın Salaheddin'i *"califa et soldanus,"* yani aynı zamanda hem halife hem vezir diye tanımlaması da yine bu görüşü yansıtır. 1173'te de Kral Amalricus yeni bir Haçlı seferi amacıyla Avrupa'dan istediği yardım arayışlarında, onu endişelendiren asıl tehlike Nureddin değil, Salaheddin'in korkutucu gücüydü.

Salaheddin ile Barbarossa arasındaki bundan sonraki ilişki, 1175'te İmparatorun Burchard adındaki elçisinin Cenova'dan gemiyle Suriye'ye

gelmesiyle gerçekleşti. Salaheddin o sırada Nureddin'in mirası için Suriye'de savaşıyordu. Burchard'ın yazdığını, Arnold von Lübeck de Slav kroniğinde Suriye ve halkı hakkında yazmıştı. Bu kronik o zamanlar Avrupa'da Müslümanlık hakkındaki yaygın önyargıların pek azını içerir. Burchard Mısır'ın zenginliğinden de etkilenmiş görünür ama elçiliğinin amacından ve sonuçlarından, yazık ki, hiç söz etmez. Onun Salaheddin'i son başarıları nedeniyle kutlayıp planları hakkında bilgi edinmek istediği sanılıyor.

Müslüman tarih yazıcıları, Hıristiyan tarih yazıcılarından farklı olarak, Salaheddin'in Barbarossa ile olan ilişkilerinin eğlenceli yanlarından hiç söz etmezler. Belki somut bir sonucu olmadığından, onlar için sözünü etmeye değmiyordu, ama belki de bunlar onlara rahatsız edici göründü. Örneğin Salaheddin'in elçisi Ebu Tahir İsmail hakkındaki çok ilginç bilgiler vakayinamelerde değil Kadı el-Fadıl'ın Arapça mektuplarında yer alır.

Dördüncü Bölüm

NUREDDİN'İN MİRASI

Nureddin'in son yılları

Görünüşe göre, Salaheddin'in diplomatik faaliyetlerinden Nureddin'in bilgisi yoktu. Ama Mısır'ın mali açıdan yönetiminde ona güvenmiyordu. Şirkuh'un giriştiği savaşların üçü kapatılması gereken zararlara neden olmuştu. Gerçi Salaheddin ona Fatımi hazinesinden, Nureddin'in pek de önemsemediği değerli şeyler, çoğu kez de para gönderdi. Doğrusu o zamanlar büyük bir hazine olarak görülen ve altın stokları nerdeyse hiç tükenmez diye düşünülen Mısır'dan gelenlerin değeri Nureddin açısından hayal kırıcı olmalıydı.

Gelen altınlar giderek azaldı, altın madenleri ve firavunların mezarları artık bir şey vermez oldu. Fatımilerin yönetime çok para harcaması ve Şaver'in Frenklere ödemiş olduğu paralar Salaheddin'in yönetimi devraldığı sırada Fatımi hazinesini zayıflatmıştı. Nureddin'in Salaheddin'in az para göndermesini mazur görmesi gerekirdi. Ayrıca Salaheddin'in uygulamaya soktuğu ve başlangıçta Nureddin'in yararına olan yeniden yapılandırma önlemleri büyük harcamalar gerektirmişti.

Ama öte yandan Mısır'ın tekrar gücünün artmasıyla Salaheddin'in gücünün de artmış olması Nureddin için tehlikeli olabilirdi. Nureddin, Salahaddin'e güvenmediğini açıkça gösterdi ve 1173-74 kışında ya da onu izleyen ilkbaharda, daha önce Eyyüb'ün kontrol ettiği Mısır'ın mali işlerini incelemek ve Salaheddin'in yapacağı harcamaları onaylamak için güvendiği bir adamını Kahire'ye gönderdi. Salaheddin bunun üzerine bir hesap raporu hazırlattı ve elçisini bu raporla Şam'a yolladı. Bu arada İbnülesir'e göre Nureddin Mısır'a büyük bir sefer düzenlemek için hazırlanıyordu. Yani o sıralarda Nureddin'in Mısır yönetimine doğrudan el koyması bekleniyordu. Ama Nureddin'in 15 Mayıs 1174'teki ölümü Salaheddin'i bu tehlikeden kurtardı.

Nureddin, Şirkuh'un Mısır'ı almasından bu yana, Kudüs'ün Frenklerin elinden kurtarılmasının nihai siyasal hedefi olduğunu söylemekten

hiç yorulmamıştı. Kutsal kentin fethinden sonra Mescidülaksa Camisine konulmak üzere Halep'te bir minber yapılmasını bile emretmişti. Bağdat Halifesine hitaben yazdırdığı mektup ve şiirlerde de kendisini Frenklere karşı cihatta Müslümanların öncüsü olarak onurlandırtmıştı.

Buna rağmen Nureddin iktidarını hep komşularının aleyhine olarak güçlendirmiş ve bazen de ordusuyla onlara saldırmıştı. 1170 Eylülünde kardeşi Kutbeddin Mevdud'un ölümünden sonra Musul'da sıra kuralına dayanarak, en küçük yeğeni Seyfeddin Gazi'nin desteğiyle 1171 Ocağında, birkaç yıldır zaten onun adına kılınmış olan cuma namazından sonra kendi hükümdarlığının tanınmasını sağladı. Seyfeddin, Nureddin'in kızlarından biriyle evlendi. İslam hukukuna göre caiz olmayan bütün vergiler Nureddin'in emriyle kaldırılırken, Hıristiyanların verecekleri vergiler de artırıldı. Nureddin'in eşlerinden birinin kardeşi olan, Konya Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'la birlikte Antakya Prensliği'ne saldırma planı başarısızlığa uğradı. Çünkü Kılıç Arslan, İmparator Manuil'in tehditlerinden sonra, Bizanslıların bir karşı saldırısını göğüsleme riskine girmek istemedi. Bunun yerine komşu bir Müslüman ülkenin topraklarına saldırınca o da Nureddin'den yardım istedi. Kılıç Arslan fethettiği Malatya ve Sivas kentlerini geri vermemekte direnince, Nureddin 1173 yazında Kılıç Arslan'ın topraklarına saldırdı ve birkaç askeri zaferden sonra onu barış istemeye zorladı. Kılıç Arslan bu antlaşmayla, diğer koşulların yanı sıra, Sünniliği kabul etmek ve Nureddin'le beraber Bizanslılara karşı savaşacağına söz vermek zorunda kaldı. Nureddin İslam'ın öncüsü olarak bundan daha iyi bir gösteri yapamazdı. Kılıç Arslan, sarayında astrolojinin itibarı çok yüksek olduğu için, aşırı dindarların gözünde hiç de iyi bir Müslüman olarak görünmüyordu. Bunların dışında Nureddin 1173 yazında Bağdat Halifesinden Suriye ve Mısır'dan başka Mezopotamya, Ermenistan ve Güney Anadolu'nun da kendi hükümdarlık alanına katılmasını ve tanınmasını sağlayan resmi bir belge almayı başardı. Ama dolaylı bile olsa Konya Sultanlığına hiç hükmetmedi. Buradan da, onun için Anadolu Selçuklularının Müslüman hükümdarlığını fethetmenin, Hıristiyan Haçlı ülkelerini fethetmekten daha az önemli olmadığı anlaşılıyor.

Yaşamının son yıllarında Frenklere karşı birçok kez küçük çapta askeri harekâta girişmişti. Eylül 1171'de Antakya Prensliği ve Trablusşam Kontluğu'na karşı eşzamanlı saldırılar düzenledi ve Arka kentini ele geçirmeyi başardı. Fakat daha geniş kapsamlı bir saldırıyı, Salaheddin'in ve Mısır kuvvetlerinin desteğinden emin olunca gündeme getirdi. Nureddin'in daha önce sözü geçen, Nisan 1170 ve Ekim 1171 tarihli Kerak Kalesi harekâtlarının Frenklere karşı savaşla pek az ilgisi vardı. Bunun amacı daha çok Mısır'la Suriye arasındaki bağlantıyı sağlama almaktı. Nureddin'in çok geniş bir alana yayılan hükümdarlığında haberlerin hızla ulaştırılmasında at veya deve değil, Fatımilerin çöküşünden sonra her yeri kapsayacak şekilde kurulmuş olan posta güvercini sistemi kullanılıyordu.

Bu arada, Aralık 1168'de ölen Ermeni Kralı Toros'un küçük kardeşi Mleh, Nureddin'in sarayına sığındı. Nureddin Kilikya'da birliklerini hazır tutup tahta onun geçmesine yardım etmekten ve böylece ordusuyla Hıristiyanları desteklemekten de çekinmedi. Ama bazı eleştirilere karşı kendini haklı göstermek için, Mleh'in Bizanslılara ve Frenklere karşı savaştığını söyleyip kendini savundu.

Nureddin Sünniliğin İslam'ın kuram ve pratiğine yerleşmesi ve yayılması için canla başla çalıştı. Halep ve Şam'da yüksek mahkeme, "Adalet Evi" (Arapça: Darül'adl) kurdu. Salı ve perşembe günleri hâkimler ve hukukçularla bir araya gelip haksızlığa uğrayanların yakınmaları dinleyerek kendi de doğrudan adalete karışıyordu. "El-melik el-adil" ve "munsif el-mazlumin min ez-zalimin" (ezenlere karşı ezilenlerin koruyucusu) gibi unvanları vardı. Nureddin, hükümdarlığında, Sünniliğin öncüsü olarak ilahiyat ve hukuk yüksek okullarının sayısını büyük ölçüde artırdı. Bunların ilki, 11.yüzyılın sonunda İsmaili-Şii yayılmasına ve Fatımi propagandasına karşı Selçuklular tarafından kurulmuştu. Bunlardan başka, 1170-71 yıllarında, Nureddin, Sünniliğin temeli olan Muhammed'in sözlerini inceleyen darülhadis kurumlarını yarattı. Bu kurumun oturumlarına çok ünlü emirlerle birlikte bizzat katıldı. Sur'lu William haklı olarak Nureddin'i bir yandan Hıristiyanlığın büyük düşmanı, ama diğer yandan da dindar, tanrı korkusu olan bir adam diye tanımladı. Bu yüzden, güttüğü politikanın doğru olmaması ve tutarsızlıklar göstermesine karşın, onun için Hıristiyanlara

karşı cihadın sadece politik hırsını gideren bir araç olmaktan daha öte bir anlamı olduğu da kabul edilebilir. Fakat 1174'teki ölümü hükümdarlığının her yerinde yas tutulmasına neden olmadı. Musul'daki yeğeni Seyfeddin, Nureddin'in ölüm haberi gelince halktan yiyip içip eğlenmelerini istedi.

Kudüslü Amalricus'un Ölümü

Nureddin'in ölümünden hemen iki ay sonra 11 Eylül 1174'te Kudüs Kralı Amalricus da öldü. Salaheddin, Amalricus'un yeniyetme oğlu IV. Baudouin'e yazdığı başsağlığı mektubunda, babasının ölümünden duyduğu üzüntüyü ifade etti ve gelecek için bütün iyi dileklerini ileterek tahta çıkışını kutladı. Yazdıklarının arasında şu da dikkati çekiyordu: "Babası için ne idiysek, onun için de o olduğumuzu bilmesi gerekir: Yaşamda da ölümde de bağları sıkı, gerçek bir dostluk, tam bir güven ve sevgi." Bu yazı ilk bakışta, her şeyden önce dikkate değer bir şövalyelik ifadesi gibi geliyorsa da, Salaheddin'in kralın ölümünü yeğeni Farukşah'a haber vermesi için, Kadı el-Fadıl'a yazdığı bir mektupta ölüye sonsuza dek cehennem azabı dilemesiyle bir ikiyüzlülük haline geliyor. Onun bu çelişkili ifadelerinden ve Amalricus ile pek dost olmamasına rağmen dostluklarını böylesine gösterişle vurgulamasının ardında, aralarında somut bir gizli sözleşme bulunduğu kuşkusunu uyandırıyor. 1173'te, Amalricus kuzeyde Ermenilere saldırdığı ve güneyde Mısır sınırını oldukça korunmasız bıraktığı halde, Salaheddin'in Frenklere saldırmak yerine, Bedevilere karşı Kerak bölgesinde giriştiği hareketi yürütmesi böyle bir varsayımı destekliyor. Salaheddin'le Amalricus arasındaki anlaşmalar, herhalde söz konusu olabilecek tek düşmana, Nureddin'e karşı savunma ittifakları olarak yapılmıştı. Böylece Nureddin'in Mısır'a askeri bir müdahalede bulunması halinde, Amalricus'un yardımı garanti edilmiş, buna karşılık olarak, Nureddin'in Amalricus'a saldırması halinde Salaheddin'in Mısır birlikleriyle onu desteklemeyeceğine söz verilmiş olabilir. Salaheddin'in Kudüs Krallığı'na karşı politikasının, 1173 ve 1174 yıllarında, Fatımi vezir Şaver'inkinden farklı olmadığı görülür.

Ama Amalricus Nureddin'e karşı Salaheddin'le anlaşmış olmasına rağmen 1174'te Mısır'daki ayaklanmadan yararlanarak Sicilyalı Normanlarla birlikte Mısır'a bir sefer düzenlemeyi planladı. Amalricus, Salaheddin'in

1174 Martındaki komployu bastırmayı başarması ve Norman gemilerinin İskenderiye'ye geç ulaşması nedeniyle bu planından vazgeçti. Bir olasılıkla da, Nureddin'in ölümü Amalricus'un planlarını değiştirdi ve hemen 1164'te Nureddin'e kaptırdığı Banyas kentine saldırdı. Ama bu girişim çok geçmeden bir ateşkesle son buldu.

Salaheddin için politika ile din propagandasının ilişkisi her zaman tipiktir. Salaheddin Kudüs Krallığı ile olan ittifakını Amalricus'un ölümünden sonra da sürdürmek istedi ve Nureddin'in mirası için savaşmaktan hiç çekinmeden Zengi Hanedanı haklarının savunucusu ve İslamın öncüsü olarak kendisini göklere çıkardı. Ama Hıristiyanlarla para ve esirlerin serbest bırakılması karşılığında ateşkes anlaşması yapmak İslam'a ihanettir diye Şam'ın yeni hükümdarı İbnülmukaddem'i suçlamaktan da geri kalmadı. Kendini Nureddin'in gerçek mirasçısı gibi göstermek ve gözüne kestirdiği Zengi iktidarını gasp etmesini haklı çıkarmak için ise cihat propagandası yardım etti Salaheddin'e.

1174, kuşkusuz, Salaheddin'in yaşamında önemli yıllardan biriydi. Temmuz sonunda kuvvetli Norman donanmasının İskenderiye'ye üç gün süren saldırısına karşı koyduktan ve Yukarı Mısır'da Fatımi yanlılarının ayaklanmasının üstesinden zarara uğramadan geldikten sonra kendisini Nuredddin'in mirası sorununa tam olarak verebildi.

Şam'ın Alınışı

Nureddin'in mirasçısı, yeniyetme tek oğlu es-Salih İsmail'di. Birçok emir naibin kim olacağını tartıştı. Nureddin'in Musul Kalesi komutanlığını yaparken oradan kaçmış olan Hadım Kumuştikin, es-Salih'i Halep'e götürdü ve Nureddin'in buradaki vekillerini zindana attırtarak, yönetimi es-Salih için ele geçirmeyi başardı. Salaheddin, Nureddin'in Musul'daki yeğeni Seyfeddin'in, hükümdarlığın Fırat'ın ötesinde kalan kısmını egemenliği altına almak için harekete geçmesi üzerine es-Salih'in başkomutanlığını tanıdı ve kendini onun koruyucusu ilan etti. Salaheddin birkaç ay sonra İbnülmukaddem'in Şam'a müdahale etmesini istemesi üzerine, kardeşi el-Adil'i Kahire'de vekil bırakarak, sadece 700 atlıdan ibaret küçük bir savaş kuvvetiyle 23 Ekim 1174'te Busra'ya ulaştı. Uzun yol boyunca giderek sayı-

ları artan emirin ona katılmasıyla, beş gün sonra hemen hemen hiç karşı çıkılmadan Şam'a girdi. Nureddin'in ölümünden sonra burada yeniden uygulamaya konulan İslam hukukuna aykırı vergileri kaldırdı.

Ama Salaheddin'in Halep üzerinden kontrolü sağlama çabası, Halep'in Musul ve Kudüs Krallığı ile anlaşması üzerine, kısa bir süre sonra başarısızlığa uğradı. Ama Salaheddin Hama, Humus ve Baalbek kentlerini ele geçirmeyi ve Halep ile Musul birliklerini 13 Nisan 1175'de Hama tepelerinde yenmeyi başardı. Fakat Halep bundan sonra da es-Salih'in hükümdarlığı altında kaldı. Ancak es-Salih bunun için Frenklerle hiçbir anlaşma yapmamayı, aksine, onlara karşı savaşta Salaheddin'i desteklemeyi garanti etmek zorunda kaldı. Hemen arkasından cuma namazında, Salaheddin'in iktidarındaki bölgede, hükümdar olarak artık es-Salih'in değil, Salaheddin'in adı anıldı ve böylece Kahire'de basılan altın sikkeler üzerinde de onun adı çıktı. Bu arada Bağdat'ta Halife, Salaheddin'in Zengi iktidarını ele geçirmesini tanıdı ve Salaheddin'in bütün başarılarını anlatan uzun bir mektuba cevap olarak ona bir belge yollattı. Bununla Salaheddin'i Mısır ve Yemen'in ve Halep hariç, Suriye'nin hükümdarlığına tayin etti. Ama Halife Salaheddin'in Nureddin'in bütün hükümdarlığının kendisine vermesi ricasına uymadı. Ayrıca Mısır kıyılarını Avrupalılara karşı korumasını emretmişti ona. Artık Kudüs'ü yeniden ele geçirmek için bütün koşullar yerine getirilmişti.

Salaheddin Kuzey Suriye'den tekrar Şam'a döndü. Kudüs Krallığı'nın Ocak 1175'te Humus'a saldırısı, Salaheddin'in Halep kuşatmasını yarıda bırakmasına neden olduğu halde Şam'a döner dönmez Kudüs Kırallık Naibi, Trablusşam Prensi III. Reynauld'la ateşkes antlaşması yaptı. Halep ve Musul da, Salaheddin'e karşı bir ittifak yapmayı başaramamalarına rağmen, onun iktidarı zorla ele geçirmesine karşı savaşa devam etmekte kesin kararlıydılar. Bu nedenle sonraki, 23 Nisan1176'da, Halep'in güneyinde Tel es-Sultan'da tekrar savaşıldı. Ama Salaheddin Zengileri yine yendi. Belki politik bir hesap nedeniyle, önceki sefer olduğu gibi, bu zaferden sonra da düşmanlarına iyi davrandı. Kaçan düşman birliklerini kovalamaya çaba göstermedi ve ona esir düşmüş emirleri de tekrar serbest bıraktı. Ama bunu da bir propaganda fırsatı olarak kullandı. Seyfeddin savaş sıra-

sında ne şaraptan, ne kadınlardan, ne şarkı ve türkülerden, ne de çadırlarındaki güvercin, bülbül ve papağanlardan eksik kalmıştı. Salaheddin, Musullu Seyfeddin'in ordugâhını bir "geneleve" benzetiyor, kendi birliklerine ibret olsun diye bir ahlaksızlık örneği olarak gösteriyordu.

Salaheddin savaştaki talihine ve düşmanlarına gösterdiği hoşgörüsüne karşın 1176'da da Halep'in hükümdarlığını elde edemedi. Şehrin doğusunda ve kuzeyinde Buza, Manbic ve Azaz Kalelerini fethedebildi ama temmuzdaki Halep kuşatması ona 1175 Antlaşmasının yenilenmesinden başka pek bir şey getirmedi. Bu kez antlaşmaya Musul Hükümdarı ve onun Hısn Keyfa [Hasankeyf] ve Mardin'deki tımar sahipleri de katıldı. Salaheddin fethedilen üç kaleden Azaz'ı es-Salih'e tekrar geri verdi.

Salaheddin, Azaz'ın haftalarca süren kuşatması sırasında, daha önce 1175'te de onu öldürmeyi yine denemiş olan, es-Salih'in müttefiki Haşhaşiyun Tarikatının suikastından kendi çadırında kıl payı kurtulmuştu. Salaheddin'in karşılık olarak, tarikatın Suriye'deki merkezi Masyaf'a saldırısından sonra, Ağustos 1176'da onlarla bir antlaşma yapmış olduğu görülüyor. Her ne olursa olsun bundan sonra artık Salaheddin ve Haşşaşilerin lideri, efsanevi "Dağın Yaşlısı" arasında başka hiç düşmanlık olmadı.

Salaheddin 1176 Eylül başında tekrar Şam'a dönüşünden birkaç gün sonra, 1147'de Nureddin'in dul karısı, Unur'un kızı İsmetaddin Hatun'la evlendi. İsmetaddin Hatun, Nureddin'in oğlu es-Salih'in annesi olmadığı için Salaheddin böylelikle önceki Şam Hükümdarının yerine geçmenin meşruiyet temelini kuvvetlendirmiş oluyordu. Ondan epeyce yaşlı olan bu kadının 1186'da ölümünün Salaheddin'i çok sarsmış olduğu anlaşılıyor. Çağdaş bir Latin şiiri, önce onu ayartıp, Nureddin'in öldürülmesinden sonra da evlendiğini söyleyerek hükümdarlığa hileyle yükseldi diye haksız yere Salaheddin'i suçlar.

Frenklere karşı Savaşlar

Salaheddin iki yıllık bir ayrılıktan sonra, 1176 Eylülünde tekrar Mısır'a geldi. Mısır donanmasını hızla yeniledi ve denizden gelecek saldırılara karşı hazırlıklı olmak için, kıyı kentleri İskenderiye, Dimyat ve Tinnis'in savunmalarını güçlendirtti. Ama esas olarak dışarıdan gelebilecek bir sal-

dından daha çok, özellikle onun olmadığı sıralarda tehlikeli hale gelmiş olan, Fatımi yanlısı ayaklanmalara karşı ülkenin iç işlerinde güven sağlamaya çalıştı. Bu nedenle Kahire ve korunmasız Fustat'ı çevreleyen kent surları inşa ettirdi, Suriye'deki her önemli kente ve Nil Vadisine bakan, kayalık Mukattam Dağının eteğine bir kale yapılmasını emretti. Bunun için birçok caminin bulunduğu bir mezarlığın yerini seçti. İnşaatta dağdan çıkarılan taşların yanında Gize'deki küçük piramitlerden gelen taş bloklar da kullanıldı. Haçlı Devletlerinde olduğu gibi, ağır işlerde özellikle savaş esirleri çalıştırılıyordu. Kale Salaheddin'in ölümünden 15 yıl sonra bitirildi. Şehrin surların yapımı ise yarım kaldı.

1177 yazında Sicilyalı Normanların bir donanmasının liman kenti Tinnis'i yağma etmesinden sonra, bir Bizans donanması Akka'ya geldi. Salaheddin, Mısır'a karşı yeni bir Bizans ve Frenk harekâtı söz konusu olmadığı halde 1177 Kasımında, vaatlerine uygun olarak Kudüs Krallığı'na karşı saldırıya girişti. Salaheddin güneyden kıyı boyunca Kudüs yönünde ilerledi. Ama belki de amacı, Kutsal Kent'e yapacağı saldırının hazırlığından daha çok, Kont Philipp von Flandern'den destek gören Kuzey Suriye'deki Frenk ordularını oyalayacak bir yağma taktiğiydi. Ya da belki önemli Frenk birliklerinin yokluğunun yarattığı fırsattan yararlanmak istedi. Bu arada hiç duraksamadan esirlerin kafalarını kestirtti. Ama 25 Kasım 1177'de Remle yakınında IV. Baudouin'in baskınına uğradı. Silah başına çağırttığı son yedek birlikleriyle önce Askalan surlarının siperine çekildi. Sayıca üstün olmalarına rağmen dağılmış olan birlikleri hızla toparlandıysa da ağır bir yenilgiye uğradılar. Savaşta Frenkler de büyük kayıplar verdi. Salahaddin'in yenilmezlik ünü yıkılmıştı artık. Alışkın olmadıkları soğuk, günlerce devam eden sağanak ve hırsız bedevi saldırılarından perişan haldeki Salaheddin, Mısır'a dönerken çölde Kadı el-Fadıl tarafından kurtarıldı.

Salaheddin yenilgiye uğramasına karşın 1178 Martında, Ramazanın bitiminden hemen sonra, yeni birlikleriyle Şam'a doğru yola çıktı ve nisan sonunda Şam'a ulaştı. 1178'de büyük askeri harekât, o sıralarda hüküm süren kuraklık nedeniyle nerdeyse olanaksızdı. Ama ağustosta küçük bir Frenk ordusu Hama bölgesine gelmeye kalkıştı. Pek çok Hıristiyan'ın esir düştüğü saldırı Salaheddin'in valisi tarafından durduruldu. Esirler Sala-

heddin'e yollandı. Kararını onaylamayan yardımcısı İmameddin'e ve o sırada orada bulunmayan veziri Kadı el-Fadıl'ın açıkça karşı çıkmasına rağmen, Salaheddin çevredeki adamlara sırayla esirlerin kafalarını uçurttu.

Salaheddin bir yıl sonra IV. Baudouin'den öç almayı başardı. Önce yeğeni Farukşah Nisan 1179'da Şam'dan yola çıktığı bir yağma seferinde bir baskınla Kudüs Kralı'nın birliklerini yendi. Ardından da, bu kez Salaheddin'in birliklerinin giriştiği bir yağma hareketinde, 10 Haziranda Mardi Uyun'daki büyük savaşta Salaheddin zafer kazandı. Aldığı çok sayıda esirin arasında 270 şövalye vardı. Bunlar daha sonra yüksek fidyeler karşılığında veya Müslüman esirlerle takas edilerek serbest bırakıldılar. Ama Tapınak Şövalyelerinin lideri Odo von St. Armand özgürlüğünün satın alınmasını istemedi ve kısa süre sonra öldü.

Salaheddin Mardi Uyun zaferinden sonra, ağustos sonunda, Tapınak Şövalyelerinin yeni yapılan ama tam olarak bitmemiş, Ürdün'ün stratejik olarak önemli Yakup Geçidindeki kalesini ani bir saldırıyla ele geçirdi. Surların bir kısmı lağımlar açılarak çöktürülünce Şövalyeler ne yapacaklarını bilemeden umutsuzca savaştılar. Başkanları esir düşmektense kendisini alevlerin içine attı. Salaheddin bir yıl önce yapımına karşı çıktığı ve yıkımı için 100.000 Dinar teklif ettiği kaleyi şimdi kendisi yerle bir ediyordu. Ayaklarında demir prangalar taşıyan 100 Müslüman Hıristiyan esaretinden kurtulurken, birkaç yüz Hıristiyan'ın yaşamı da Salaheddin'in insafına kaldı. Salaheddin, İslam hukukuna göre, Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçmiş olan dönmeleri ve bütün okçuları öldürttü. Böylece esir Hıristiyanların çoğu Salaheddin'in ordusundaki gönüllüler tarafından kılıçtan geçirildi. Kalenin çok derin olan kuyusu cesetlerle dolduruldu ve böylece kullanılmaz hale getirildi. Geri kalanları da Şam'a götürüldüler. Eylül ortasında Salaheddin büyük kayıplara uğradı. Yakup Geçidindeki aşırı sıcak cesetlerin hızla kokuşmasına ve salgın hastalıklara neden oldu. Salaheddin'in ondan fazla emiri ve herhalde çok daha fazla sayıda askeri bu nedenle öldü.

Geçen yıllarda Salaheddin'in yeniden kurduğu, kendi kendini yöneten özerk bir birim olan Mısır donanması da 1179'da bir zafer kazandı. Bu olay Haçlı Devletlerine gittikçe artan Salaheddin tehlikesini gösteriyor ve özellikle de yıllarca denize egemen olan Cenevizliler, Pisalılar ve Venedikli-

leri düşündürüyordu. Ekim ortasında, Akdeniz'de sonbahar fırtınalarının çıkmasından ve gemi seferlerini tamamen olanaksız hale getirmesinden kısa bir süre önce, Salaheddin'in donanması bir gece baskınıyla Akka'ya saldırdı ve iki gün boyunca Doğu Akdeniz'in en önemli limanını işgal ederek iyice şaşkına dönmüş olan Hıristiyanların çok sayıda gemisine zarar verdi.

Halep ve Musul Hükümdarı

Salahaddin sonraki yıl Halep ve Musul karşısındaki durumunu düzeltti. 1180'de Hısn Keyfa Emiri Nuredddin Muhammed'in didişmekten hoşlanan kayınpederi II. Kılıç Arslan'a karşı kendisinden yardım isteyen Musul'un büyük tımar sahiplerinden birini kendi tarafına çekti. Dört yıl önce II. Kılıç Arslan, Miryokefalon'da Bizanslıları ezici bir yenilgiye uğratmıştı ama bu zaferi değerlendirmek yerine doğuda Müslüman komşularının aleyhine olarak egemenlik alanını genişletmeye çalıştı. Ama Salaheddin'in işe karışmasıyla 1179'da Salaheddin'in yeğeni Takiyyeddin tarafından mağlup edildi. Bu kez, anlaşılan sevgilisi olan bir şarkıcının isteklerini karşılamak için, kızına çeyiz olarak verilmiş yerleri damadından geri istedi. Salaheddin sadece bir askeri güç gösterisini yaparak Konya Sultanının geri adım atmasını sağladıktan sonra Hısn Keyfa Emiri Nureddin ve kardeşi Mardin Emiri Ebu Bekir'i hediyelere boğdu. Amacı bu her iki Artuklu emirini ve başka Zengi yanlısı tımar sahiplerini de etkileyip, müttefik olarak kazanmaktı.

1180 Haziranı sonunda Seyfeddin Musul'da öldü ve daha 18 ay geçmeden, 1181 Aralığı başında, Halep'te henüz 19 yaşındaki kuzeni de öldü. Seyfeddin çok dindar olduğu için hastalığı çok ağırlaştığı halde doktorun tavsiye ettiği şarabı içmeyi kabul etmemişti. Salaheddin, Nureddin'in tek oğlu ve mirasçısının beklenmedik ölümüyle, ileride kendisine büyük sorunlar yaratabilecek bir düşmanından kurtulduğuna sevindi. Seyfeddin'den sonra yerine, onun istediği gibi, 12 yaşındaki oğlu değil, kardeşi İzzeddin Mesud geçti. Mesud, es-Salih'in ölümünden sonra kan dökmeden Halep'te de egemenliği devralıp, es-Salih'in annesiyle evlenerek bütün hazineyi Musul'a getirtti. 1181'de Mısır'da oturan Salaheddin Şam ve Hama'daki yeğenine gereken emirleri verdiği halde bunu engelliyemedi. Ha-

lep ve Musul'un Zengi egemenliği altında birleşmesi Salaheddin için bir silahlı çözümü kaçınılmaz hale getirdi. Salaheddin, 1180'de ölen Halife el-Mustadi tarafından Halep'in çoktan kendi egemenliğine verilmiş olduğu şeklindeki eski savını tekrarladı. Musul Atabeyi İzzeddin'i, bulunan birçok mektubun ortaya koyduğu gibi, Frenkler ve Sasanilerle dostluk ilişkilerinde bulunmakla suçladı. Bu mektupların sonuncusunu bir delil olarak Halife en-Nasır'a yolladı. Salaheddin 1181'i çeşitli alanlarda reformlar yaparak geçirdikten sonra, 1182 Mayısında bir daha hiç geri dönmemek üzere Mısır'dan ayrıldı. Ordu ve donanmasıyla ağustos ayında giriştiği Beyrut baskını başarısız oldu. Ardından Halep yönünde ilerlemeye devam ederek 19 Eylülde kente ulaştı. Oraya ilerlerken, Musullu bir tımar sahibi olan Harran kenti valisi kendisini çağırmış olduğu için, kenti kuşattıktan sonra egemenliğini Fırat nehrinin ötesinde de kurmak için nehri geçmeyi amaçlıyordu. Salaheddin, kendisiyle birleşen ve imansızlara karşı savaşta onu destekleyen bütün valilere makamlarını koruyacakları sözünü vererek, eskiden Nureddin'in yönetiminde olan ve onun ölümünden sonra Musul'a katılan Fırat'ın doğusundaki bölgeleri, önemli bir karşı koyma olmadan ekim ayında tekrar geri aldı.

Ama bu başarıyla yetinmedi, Harran valisinin öğüdünü dinleyerek, Nizip'in alınmasından sonra Musul'a saldırıya geçmeye karar verdi. Musul Hükümdarını, bir yağma hareketinden sonra Suriye'nin güneyindeki Habis Caldak Kalesini yeniden ele geçiren Frenklere, kendisine saldırmaları için para vermekle ve Musul kaynaklarının da doğruladığı gibi, Halifenin açıkça düşmanı olan, İran'daki Selçuklu Sultanından da yardım istemiş olmakla suçladı ve bu suçlamaları Bağdat Halifesine bildirdi. Musul'dan İzzeddin de Halifeyi kendi tarafına çekmeye ve Salaheddin'i haksız yere Zengi iktidarını ele geçirdi diye kötülemeye çalıştığı için, en-Nasır, bu birbiriyle uğraşan iki hükümdar arasında aracılık etmeye başladı.

Salaheddin ile vezirinin umduğu gibi, İzzedin Musul'dan kaçmadı. Aksine, kararlılıkla karşı koydu ve Halep de askeri etkinliğini artırdı. Salaheddin Musul'u dört hafta boyunca boşuna kuşattıktan sonra, Halifenin elçileri ile Batı yönündeki Sincar'a yürüdü. Burada dış kaleleri geçmeyi başarabildi ama kente giremedi. Aralık ayının sonunda, Ramazanın başlama-

sıyla da çabaları gevşedi. Kaledekilerin Ramazan nedeniyle dikkatlerinin azaldığı bir anda, ama belki de bir ihanet sayesinde, Salahaddin ani bir saldırıya girişti. Eğer çok kan dökülseydi bu Salaheddin'in planlarını kötü etkileyebilecekti, ama kaleyi savunanlar 1183 Ocağında serbest çıkış karşılığında teslim oldular. Salaheddin böylece Musul'a karşı savaşını sürdürmek için önemli bir dayanak noktası kazanmış oldu. Salaheddin Bağdat Halifesine karşı, onun fermanına göre hareket ettiği açıklamasını getirmekte hiç gecikmedi. Musul'u güya Frenklerle iş birliği yapıyor diye kınadı ve Frenklere karşı savaşta Musul birliklerine de gerek olduğunu belirtti.

Salaheddin Sincar'ın ele geçirilmesinden sonra, savaşına ilkbaharda devam etmeye karar verdi, Nusaybin üzerinden Harran'a gelip, şubat sonunda birliklerini dağıttı. Nusaybin'de halk validen yakınıyordu. Bunun üzerine, yönetimine karşı oluşan memnuniyetsizliği önlemek için, onun yerine başka bir adamını getirdi. Nisan 1183'te Salaheddin yeni fetihlere doğru yola çıktı. Bu arada Musul, Halep, Mardin, Hilat ve Bitlis birliklerinin birleşmesinden oluşan ordu ondan ayrıldı ve dağıldı. Kısa bir süre önce Halife, Salaheddin'i Musul'a değil ama Amid'e tayin etmiş olduğundan, Salaheddin ele geçirilmesi çok zor diye bilinen Dicle'deki bu kaleye saldırdı ve tam iki hafta süren bir kuşatmadan sonra onu fethetti. Kale baskına elverişli hale geldiğinde, halk arasında sevilmeyen ve bir ihanetten korkan kumandan teslim oldu. Salaheddin, kumandanın bütün özel mallarını elinden aldırttı ve Amid'i bütün varlığı ve silahlarıyla, halkı yasal olmayan vergilerden kurtaran, Artuklu Hısn Keyfa Emiri Nureddin'e teslim etti. Salaheddin'in bu büyük askeri zaferi, Artuklu Mardin ve Meyyafarikin Emirlerinin, artık Zengi davasına sırt çevirip Salaheddin'le birleşmelerine yol açtı.

Salaheddin bundan sonra da Musul'u ele geçirme amacını hiç arka plana atmadı. Mektuplarında Halifeye, kendisini Musul'a tayin etmiş olsaydı, kent çoktan eline geçmiş olurdu diye sitem etti. Ayrıca Musul'u elde etmenin ona Kudüs, Konstantinopolis, Gürcistan ve Mağrip'i ele geçirebilme olanağını sağlayacağını ileri sürdü. Salaheddin bunun ardından tekrar ordusuyla Halep'e doğru döndü.

Oraya giderken, Fırat'ın batısındaki Tel Halit kentini, arkasından daha kuzeydeki Antep'i de savaşmadan ele geçirdi. Salaheddin kuzeyden

gelerek 21 Mayıs 1183'te Halep kapılarına dayandı ama kent halkı daha önce de olduğu gibi, kentin kapılarını ona açmayı reddetti. Nureddin'in eski muhafız alayının Zengi davası uğruna korkusuzca savaştığı çatışmalar oldu. Fakat Vali ve Musul Atabeyi İzzeddin'in kardeşi İmameddin Zengi, Salaheddin'le barış yoluyla anlaşmayı tercih etti. Salahaddin, önce kararsızlık gösteren Zengi sultanı ile bir takas antlaşması yaptı. Bununla Zengi, Salaheddin'i Frenklere karşı savaşta birlikleriyle desteklemeye söz verdi ve Halep karşılığında Habur, Nusaybin, Rakka ve Saruc'la birlikte bir zamanlar zaten ona ait olan Sincar kentini aldı. Ertesi gün Halep Kalesinde, Salaheddin'in sarı sancağının dalgalanması halkı şaşırtmıştı. Devamlı para sıkıntısına rağmen Salaheddin, Zengi'nin erzak depoları ve ordu cephanesindeki her şeyi almasına izin verdi. Zengi sultanı da alabileceklerini aldı, geri kalanların bir kısmını sattı. Haziranın 21'inde Sincar ve diğer adı geçen kentler Zengi'nin vekiline teslim edildi. Ve bir gün sonra Salaheddin Halep'e yerleşti. Artık Haçlı ülkeleri dışında bütün Suriye onun hükümdarlığı altındaydı. Her zamanki gibi Salaheddin haksız olarak konmuş bütün vergileri kaldırdı. Salaheddin, Nureddin'in eski muhafız alayında bulunanlara, onların gönlünü kazanacak biçimde iyi davrandı çünkü bu eski savaşçıların savaş gücünden vazgeçmek istemiyordu.

Halep'in alınmasını izleyen aylarda, Mezopotamya'da birkaç emir daha Salaheddin'le birleşti. Böylece Musul Atabeyi İzzeddin sadece Fırat kıyısındaki Hadita kenti üzerinde değil, doğuda Büyük ve Küçük Zap arasındaki Erbil kenti ile Musul'un kuzeyinde ve güneyinde Dicle kıyısında bulunan Cezire ibn Ömer (Cizre) ve Tıkrit üzerindeki egemenliğini de yitirdi. Halife daha Temmuz ve Ağustos 1183'te onun fermanına aldırmayan bütün bölgeleri, ad belirtmeden, Salaheddin'in güç kullanacağını bekleyerek onun üzerine geçirmişti. Salaheddin bunu kendine göre yorumladı ve 1184 Şubatının sonunda, bu kentlerin emirlerini İzzeddin'e karşı desteklemeye karar verdi. İzzeddin 1184 baharında, Azerbaycan'da yağma yapan ve Müslümanlara karşı alışılmamış barbarlıklar gösteren Acem birliklerinin yardımıyla Erbil'i geri almaya boşuna çalıştı. Salaheddin, Lut Gölü'nün doğusunda bulunan ve Frenkler için dışa açılmada stratejik önemi olan Kerak Kalesine yaptığı 1183 ve 1184'teki her iki saldırının başarısız kalmasın-

dan sonra, 1185 baharında, Trablusşam Kontu III. Reynauld'un öncülüğünde Kudüs Krallığı ile bir ateşkes antlaşması yaptı. Ve böylece Musul'a yeni bir saldırı için kendini sağlama alarak Mayıs 1185'te ordusuyla Fırat'ı geçti. Salaheddin'in girişimlerinden zarar gören, II. Kılıç Arslan'la kendisine karşı işbirliği yapacakların yaratacağı tehlikeye aldırmadan, hemen Musul'u kuşatmaya başladı. Kuşatılanların üzerindeki psikolojik baskıyı daha da artırmak için, Musul'un askeri tımarlarını kendi emirlerine dağıttı. Birlikleri yaz sıcağında perişan olan Salaheddin Dicle'nin yönünü değiştirip, Musul'a giden suyu kesme olasılığı üzerinde durdu. Ama daha iş oraya varmadan daha kuzeydeki kentlerde savaşlara girişmek üzere Musul'dan çekildi. Kuzey seferi ise kontrolü altına alamadığı Hilat dışında başarılıydı.

Kasım 1185'te Musul yakınlarına geri döndü ama tam bir kuşatmaya girişmedi. Aralık ayının başında ağır bir ateşli hastalık geçirdi. Ama bunu olabildiğince gizli tutmaya çalıştı. Bu nedenle 25 Aralıkta Nusaybin'den Harran'a doğru yola çıktığında, tahtırevanla gitmeyi de kabul etmedi. Haftalarca ölümle savaştı ve ancak şubat sonunda kendine gelebildi. Hastalığı nedeniyle Salaheddin bir uzlaşmayı kabul etmeye hazırdı. Nitekim kısa bir süre sonra, 4 Mart 1186'da ödün vermeye hazır olduğunu gösteren Musul Atabeyi İzzeddin'le anlaşmaya varıldı. İzzeddin, başkaldıran kentlerin, yani Hadita, Cezire-i İbn Ömer ve Erbil'in yönetimini Salaheddin'e verdi ve onun Musul üzerindeki üstünlüğünü tanıdı. Ayrıca Kudüs ve Filistin'in fethi için girişilecek bir saldırıda birlikleriyle Salaheddin'i destekleyeceğini garanti etti. Artık Salaheddin'in hükümdarlığı bu anlaşmayla, kendinden önce gelen Nureddin'in hükümdarlığı kadar genişlemiş oluyordu. Ancak aradaki fark, Salaheddin'in Mısır'daki egemenliğini sağlam temellere bağlayabilmesiydi. Mısır'ın sağladığı ekonomik gücün Salaheddin'in askeri amaçlarına katkısı nedeniyle, bu fark büyük önem taşır.

Beşinci Bölüm

SALAHEDDİN'İN FRENKLERE KARŞI ZAFERİ

Propaganda ve Savaş Nedeni

Salaheddin ve Musul Atabeyi İzzeddin arasındaki anlaşma, Salaheddin'in sözünün eri kalmak istiyorsa uzun süredir propagandasını yaptığı, Kudüs Krallığı'na karşı büyük saldırıyı artık erteleyemeyeceği ve komşu Müslüman ülkelere saldırı girişiminde bulunamayacağı anlamına geliyordu. Kendi taraftarlarının baskısı da artıyordu. Musul'a doğru genişleme politikası, en önemli akıl hocası Kadı-el Fadıl ile arasında görüş farklılıklarına yol açtı. El-Fadıl başlangıçta çabuk bir zafer beklemişti. Ama daha sonra, Salaheddin'in savaşlarının Mısır'a mali yük oluşturduğunu düşünerek Haçlı Devletlerine saldırabilmek için Musul'la barıştan yana oldu.

Salaheddin uzun bir nekahet dönemi geçiriyor olsa da 1186 Mart sonunda Harran'dan Halep'e geçebilecek durumdaydı. 23 Mayısta da Şam'a geri döndü. Kısa bir süre sonra el-Fadıl, Salaheddin'in kuvvetini toplar toplamaz dikkatini tamamen Haçlı ülkelerine karşı savaşa vereceğine Allah huzurunda yemin etmesini istedi. El-Fadıl Salaheddin'in hastalığını Allah'ın bir uyarısı olarak gördü. Salaheddin de bunu bir uyarı olarak görüyordu. En azından, korkutucu bir açıklıkla amaçlarına ulaşmadan ölebileceği ihtimalinin bilincine vardı. Daha sonraki yıllarda yaşamın ne kadar kısa ve yapılacak ne kadar çok şey olduğuna sık sık değindi. Salaheddin'in kişiliğindeki bu değişim, aslında sadece kendi hastalığından değil, ağır hastalığını düşünerek mart ayına kadar kendisinden gizli tutulan, karısı İsmetaddin Hatun'un ölümünden kaynaklanmış olabilir. Salaheddin ölümünden önceki haftalarda karısına her gün kendi eliyle uzun mektuplar yazmıştı. Salaheddin'in atlattığı ağır hastalıktan sonra en önemli işleri sadece kardeşi el-Adil ve yeğeni Takiyeddin'e değil, yetişmekte olan oğullarına da vermeye başlaması, artık kendinden sonra yerine kimin geçeceği sorusuyla ilgilendiği anlamına gelir.

Musul'a karşı zafer kazanmasına rağmen Salaheddin'in Frenklere büyük bir saldırı düzenlemek için hazırlanmakta gecikmiş olduğu görülür. 1185'te Kudüs Krallığı ile yapılan dört yıllık -önce bir yıl, sonra üç yıl daha uzatılan- ateşkes antlaşmasından sonra Haçlı devletlerinin savunma gücünün küçümsenmemesi gerekiyordu. Frenklerin gücü, kurtarma birlikleri gelebildiği sürece ele geçirilmesi nerdeyse olanaksız çok sayıdaki kalelerine dayanıyordu. Bu da kuşatan orduya bir meydan savaşı olanağı vermediği için kesin bir sonuca ulaşılamıyordu. Üstelik Frenk kuvvetlerinin görevi, kale surlarına ani bir saldırıyı önlemek ve giderek düşmanı ikmal güçlükleri içine sokarak topraklarından çıkmaya zorlamak olduğu için, sadece saldırganı gözetlemekten ibaretti. Bu savunma stratejisi -savunmadakiler yanlış yapmadıkları sürece- ancak iki ayrı ordunun aynı anda farklı yerlerden saldırılarıyla yıkılabilirdi. Ama uzun vadede, Salaheddin gibi biri onlara sürekli olarak yıllarca saldırırsa, topraklarını yağmalayıp, yerle bir eden bir düşmana karşı Frenkler ne kadar dayanabilirler sorusu ortaya çıkıyordu

1186 sonunda Chatillonlu Reynauld, Salaheddin'in ateşkesi bozmasına yol açtı ve onu bir yağma seferinin boyutlarını aşan bir saldırıya zorladı. Salaheddin, Kahire'den Şam'a giderken Kerak Kalesi yakınından geçmek zorunda kalan bir Müslüman kervanına Chatillonlu Reynauld'un saldırmasından sonra, Kudüs'ün yeni kralı Gui de Lusignan'dan önce tazminat istedi. Kralın Reynauld'a yaptığı uyarılar sonuçsuz kalınca da silaha sarıldı.

Eskiden de para düşkünü ve acımasız olduğunu göstermiş olan Chatillonlu Reynauld, Salaheddin'e göre, Arap Yarımadası ve Kızıldeniz'de askeri hareketlere giriştiği için yıllardır İslamiyet'in en amansız düşmanıydı. 1181-82 kışında, Reynauld hac yolu üzerindeki Tayma Vahasının doğusu yönünde ilerledi. Ama Salaheddin'in yeğeni Farukşah'ın Şam'dan çıkıp, Reynauld'un Doğu Şeria'daki baronluğuna kadar ilerlemesi onun geri çekilmesine neden oldu.

Müslümanlar Reynauld'un bu hareketini Medine'ye bir saldırı veya saldırı hazırlığı olarak yorumladı. Salaheddin, bir Zengi rakibini hedef alarak Bağdat Halifesine yazdığı mektupta bu olayları anlatıyor ve Muham-

med'in Medine'deki mezarının savunucusu olarak kendisini de övüyordu. Salaheddin bu mektubunda Tayına Vahasını, 300 km uzaklıkta olmasına rağmen Medine'nin girişi diye tanımlıyordu. Tarihçi İbnülesir, Reynauld'un Medine'ye saldırmak istediğini belki de bu mektuba dayanarak ileri sürdü. Salaheddin daha 1174-1175 yıllarında Halifeye yazdığı mektuplarda kendini Mekke ve Medine'nin koruyucusu diye tanıtıyordu. Salaheddin Eylat Kalesi Frenklerin elinde olduğu sürece, Hz. Muhammed'in mezarının tehlikede olduğunu söyleyip, 1170-71 kışında Eylat Kalesini fethettiğinde bunu İslam'ın kutsal kentleri uğruna yapılan savaşın bir başarısı diye sunmaya çalışmıştı. Ama Salaheddin'e verilen "İki kutsal kentin hizmetkârı" unvanı, 1191-1192 yıllarındaki Üçüncü Haçlı Seferine karşı savaşı nedeniyle ilk olarak Kudüs'teki bir yazıtta görülür.

Chatillonlu Reynauld 1182 sonu veya 1183 başında, Salaheddin'in 1170-71 kışında Eylat Kalesinin fethi sırasında yaptığı gibi, gemileri taşınabilir parçalara ayırarak kara yoluyla Kızıldeniz'e taşıttı ve parçaları tekrar bir araya getirip Yukarı Mısır'ın liman kenti Aydab'a doğru yola çıktı. Amacı Kuzey Afrikalı Mekke hacıları ve Hindistan ticareti için önemli olan Aydab-Cidde arasındaki deniz bağlantısını kesmekti. Reynauld aralarında bir hacı gemisinin de olduğu 20 kadar gemiye el koydu ve Nil Vadisinde Aydab'a giden bir kervana saldırarak karada da korku ve dehşet saçtı. Daha sonra karşıdaki Arap kıyılarına yöneldi. Önce Rabig'e, sonra da çok daha ilerde kuzeydeki liman kenti el-Havra'ya saldırdı. Fakat Salaheddin'in aceleyle toparladığı donanmasından bir gemi Reynauld'un gemilerinin izini bulabildi. Frenkler bunun hemen ardından yapılan savaşı kaybettiler ve bölgenin iç taraflarına doğru kaçmaya çalıştılar. Beş günlük bir kovalamadan sonra kaçamayanlar yakalandı. Bunlar ya öldürüldü ya da esir alındı. Kalanlar halkın önünde idam edilmek veya çoğu çarmıha gerilmek üzere, İskenderiye'ye ve belki de Bağdat'a götürüldüler. Bu arada 170 Frenk esirden hayatta kalan ikisi, Mekke'de el-Mina'nın kurban kesilen yerinde öldürüldü. Salaheddin, Kızıldeniz'e gemilerin inmesini sağlayan yeni yöntemin yayılmaması için esirlerin hepsinin öldürülmesini emretmişti. Ama herhalde bu sefere bizzat katılmayan Chatillonlu Reynauld onun eline düşmemişti. Frenk korsanlığının sonuçlarından biri de, Sala-

heddin'in Müslüman olmayanların Kızıldeniz, yani kârlı Hindistan ticaretine katılmalarını yasaklaması oldu.

Chatillonlu Reynauld Tayma ve Kızıldeniz'deki girişimleriyle, her şeyden önce gücünün nerelere kadar ulaştığını göstermek istedi. Müslümanların kısmen çöle kaymış olan ticaret ve hacı trafiğini eski yönüne çevirmeye zorlayarak, Frenklere geçiş vergisi ödemelerini de isteyecekti. Salaheddin'in donanması gemilerini batırdığı zaman, herhalde artık memlekete dönüş yolundaydılar. Gidiş yönleri, Mekke'ye bir saldırı amacında olmadıklarını açıkça gösteriyordu. Medine'ye bir saldırı planlamaları da pek olası değildi. Zamanın Arap kaynaklarına göre, Frenkler Mekke ve Medine'yi fethetmek ve Muhammed'in kemiklerini mezarından çıkarıp atmak istiyorlardı. Daha sonraki kaynaklarda ise Frenklerin Muhammed'in kemiklerini kendi egemenlikleri altındaki bölgeye taşıyıp, Müslümanların Peygamberin mezarını ziyaretinden para kazanmak istedikleri bile yazılıdır. Bu yazılanlar pek inandırıcı olmasa da, yine de Frenklerin Müslüman hacılara karşı tutumunu hakkında fikir verir. Oysa sık sık Mekke'ye taşınan hacı kervanlarına baskın yapanlar, Frenkler değil, çeşitli kabilelerden Arap bedevileriydi. Müslümanların korktukları Chatillonlu Reynauld'un meselesi de hacılarla savaşmak değildi. O, özellikle daha az silahlı olan Müslüman ticaret kervanlarına saldırmak istiyordu.

Salaheddin, Reynauld'un Kızıldeniz hareketine tepki olarak 1183'te iki kez Kudüs Krallığı'na saldırdı ama Frenkler ona savaşma fırsatı vermedikleri için ekim başında Şam'a geri döndü. Eyyubi birlikleri kışlık karargâhlarına geri döndüğü için o yıl silahlı çatışmalar sona ermiş gibi göründü. Ama Salaheddin 1183 Kasımının sonunda Kerak Kalesine karşı bir saldırıya girişti. Eskiden Mısır'la, Eyyubi Hükümdarlığının Suriye bölümünün tek doğrudan bağlantısını oluşturan kale Chatillonlu Reynauld'un denetimindeydi. Salaheddin'in kaleyi bir baskınla ele geçirme amacı gerçekleşemedi. Müslümanlar kenti aldıkları halde kaleyi ele geçiremedi. Salaheddin Aralığın 18'inde de Ramazan başladığı için geri çekilme emri verdi. Ağustos 1184'te, uzun süreli bir kuşatma için gerekli bütün teçhizatla fethetme girişimini tekrarladıysa da Hıristiyanların kurtarma birliklerinin yaklaşması nedeniyle başarıya ulaşmadan geri döndü.

Hattin Zaferi

Nihai savaş 1187 yazında oldu. Akıllıca planlanıp, azimle yürütülen Taberiye Gölü kıyısındaki Taberiye kentine yapılan bir saldırı sonucunda, kenti savunanlar çaresizliğe düşünce, iç çatışma yüzünden zayıflamış olan Frenkler kenti kurtarmak için bir ordu yolladılar. Kavurucu güneş altında susuzluktan perişan olan Hıristiyan birlikleri göl kıyısına ulaşmaya boşuna çalıştılar. Müslümanlar Hıristiyanların piyadeleriyle süvarilerini birbirinden ayırmayı başardıktan sonra, sayıca yaklaşık eşit güçteki iki ordu arasındaki iki günlük (3-4 Temmuz) savaşta, Hıristiyanlar ezici bir yenilgiye uğradılar. Salaheddin'in kazandığı zafer ve sonuçları çok önemliydi. Aralarında Kral Gui de Lusignan, Chatillonlu Reynauld ve Tapınak Şövalyelerinin lideri Gerard de Ridefort da olmak üzere Hıristiyan ordusunun büyük bir kısmı esir düştü. Müslümanlar, Hıristiyanların savaş alanına getirdikleri Kutsal Haçı da ganimet olarak ele geçirdiler. Bu haç birkaç yıl sonra Salaheddin'le Aslan Yürekli Richard arasındaki müzakerelerde önemli bir koz olarak ortaya çıkacaktı. Savaşın sonunda Salaheddin esirleri önünden geçirtti ve Chatillonlu Reynauld'u ateşkes antlaşmasını bozduğundan dolayı sorguya çekti ve öldürmeye yemin ettiği Reynauld'u kendi elleriyle öldürdü. İki gün sonra ordusundaki gönüllüler liderleri dışında 200 Tapınak Şövalyesiyle Rodos Şövalyelerinin tümünü alkışlar arasında kılıçtan geçirdi.

Frenkler ordularını takviye için son yedek askerlerini kullanmış olduklarından, bu ağır yenilgiden sonra Kudüs kentini ve kalesini savunmaya yetecek sayıda eli silah tutan adamları kalmamıştı. Salaheddin böylece iki ay bile geçmeden Kudüs Krallığı'nın büyük bir kısmını egemenliği altına alabildi. Bu durumda ordusunu bölüp diğer Hıristiyan kent ve kalelerine saldırmaya ve teslim olmaları halinde kent ve kale halklarının serbest çıkışına izin vererek fetihlerini daha hızlandırmayı düşündü. Bu davranış biçimi asla hoşgörüsünden kaynaklanmıyordu. Düşmanın yitirdiği savaştan sonra kendine gelip toparlanma zamanı kazanmaması gerekiyordu. Ama bazı kentleri ve kaleleri ani baskınlarla ele geçirerek bunları savunanları esir almayı da başarmıştı. Nasıra, Kayseriye, Hayfa ve Arsuf bu kentler arasındaydı.

Kentin alınmasından sonra hâlâ kendini savunan Taberiye Kalesi, 5 Temmuz 1187'de serbest çıkış koşuluyla teslim oldu. Salaheddin'in emirle-

rinden biri de bir baskınla Nasıra kentini ele geçirdi ve kent halkının Frenk kesimine, Hattin fatihlerine kentin kapılarını hemen açmamanın ne demek olduğunu gösterdi. 10 Temmuz Cuma günü Salaheddin'in birlikleri, Kudüs Krallığı'nın asıl merkezi Akka'ya girdi. Salaheddin kent halkına can ve mallarını koruma garantisiyle Akka'yı terk etmek veya İslam'da âdet olduğu üzere kelle başına vergi (cizye) ödeyerek onun boyunduruğu altında yaşamak gibi iki seçenek tanıdı. Ama halkın çoğunluğu onun sözlerine güvenmeyerek göl üzerinden kaçtı. Eyyubi birlikleri daha sonra saçıp savuracakları zengin ganimetler elde ettiler. Salaheddin ileride mali sıkıntı içinde olduğunda bunlar ona çok yarayabilirdi. Katedral hemen cami haline getirildi ve cuma namazı orada kılındı.

Salaheddin gecikmeden Kudüs'e saldırma isteğini Halifeye bildirdiyse de, ekonomik ve stratejik açıdan Kutsal kentin önemi azdı. Şimdi daha önemli olan, Akka'nın alınmasıyla ulaşılabilen kıyı egemenliğini kullanmak ve Avrupa'dan deniz yoluyla gelecek Hıristiyan desteğini engellemekti. Salaheddin önce bu liman kentini almış olduğundan, her türlü yardımı kesilen arkadaki bölge de daha fazla dayanamayacaktı. Salaheddin bu stratejik plana göre savaşı Akka'dan idare etti. Şehrin kuzeyindeki kıyının alınması için saldırı girişimini yeğeni Takiyeddin üstlendi. Ama ilerlemesi Tibnin (Le Toron) ve Sur önünde durdu. Öte yandan Salaheddin'in kardeşi el-Adil Mısır birlikleriyle güneyden Kudüs Krallığı'na girdi. Bir başka yerde kolay bir fetih olasılığı varsa, hiçbir yerde uzun süreli kuşatmaya girmeme emri aldığından, Gazze veya Askalan'ı değil ama Yafa'yı ele geçirmeyi başardı. Salaheddin ona Akka'daki birlikleriyle destek yolladı ve kendisi de kısa sürede Hayfa, Kayseriye ve Arsuf'u ele geçirdi ve çok sayıda esir aldı.

Salaheddin, Mısır donanmasına da Akka'ya gelme emri verdi ve Avrupa'dan gelebilecek bütün yardımları daha Akdeniz'in doğusundaki adaları aşmadan önlemelerini istedi. Hıristiyan gemileri Akdeniz'de kıyıdan kıyıya ve adadan adaya ilerledikleri ve çok nadiren açık denizde yol almaya cesaret ettikleri için bu yolla bütün Frenk limanları aynı anda abluka altına alınabildi. Salaheddin'in ordusunun iki birliği de iç kısımda harekete geçti. Bunlardan biri Hattin savaşı sonunda Ürdün boyunca güne-

ye Eriha'ya kadar çekildi. Diğeri de ona paralel olarak kıyıyla Ürdün'ün arasından Nablus yönünde ilerledi. Samarya, Nablus, Baysan ve Eriha gibi birçok kent ve kalenin fethinden sonra, birlikler sonunda Kudüs bölgesine ulaştılar.

Salaheddin, yeğeni Takiyeddin'i desteklemek için 16 Temmuz'da Akka'dan yola çıktı. On gün sonra güçlü Tibrin Kalesi de düştü. Salaheddin bundan sonra kıyıya döndü ve 29 Temmuzda teslim olan Sayda gibi Sarafand'ı da (Sarepta) aynı şekilde kolayca ele geçirebildi.

Salaheddin hemen bir gün sonra Beyrut önündeydi. Ama kent, kapılarını ancak bir hafta süren zorlu çatışmalardan sonra ona açtı. Buna karşın daha kuzeydeki Cübeyl (Gibelet), Hattin'de esir düşen Hugo de Gibelet'in serbest bırakılması karşılığında kentin devrini önermesinden sonra karşı koymadan Salaheddin'in eline geçti. Bundan sonra Salaheddin Sur'a geçerek Askalan'a döndü. Burayı elde etmenin özellikle stratejik önemi vardı. Çünkü burası eskiden de hem Hıristiyanlara, hem de Müslümanlara düşmanlarına kolayca saldırma olanağı sağlamıştı. Mısır'da kimin hükümdar olacağı, kimin bu kenti elinde tuttuğuna bağlıydı.

Salaheddin'in ordusu, kardeşi el-Adil'in birlikleriyle birleşti ve 23 Ağustosta Askalan'a vardı. Hugo de Gibelet örneği, Salaheddin'in Kral Gui, Tapınak Şövalyelerinin lideri Gerard de Ridefort ve Şam hapishanesinden başka esirlerin önceden Askalan'a getirilmesi emrini vermesine neden olmuştu. Belki böyle bir pazarlıkla Askalan çevresindeki bütün kaleler ve kentler Salaheddin'in eline geçebilirdi. Gui'nin kent halkını, kendisinin serbest bırakılması karşılığında, kentin çatışmasız devrine ikna etme çabaları, ancak Salaheddin'in lağımcıları kent surlarını yıkmaya hazır hale geldiğinde etkisini gösterdi. Şehri savunanlar bu durumda uzlaşmak zorunda olduklarını gördüklerinden, Salaheddin onlara bilinen koşullara göre serbest çıkış sağladı ve 5 Eylülde kenti ele geçirdi. Askalan'ın teslim olmasından sonra, Gerard de Ridefort'un bırakılması için Tapınak Şövalyelerinden de Gazze, el-Natrun (Toron des Chevaliers) ve Gibelin (Bayt Cibril) de Salaheddin'e devredildi. Ama Salaheddin bilinmeyen nedenlerden ötürü Tapınak Şövalyeleri liderini ancak ertesi yılın yazında, Gui de Lusignan'la aynı zamanda serbest bıraktı.

Hıristiyan halkın çoğu Kudüs'ten kaçmıştı. Salaheddin kentin teslim olması için pazarlıkları çoktan başlatmıştı, ancak kuşatma 20 Eylülde başladı. İlk saldırı girişimleri başarısız kaldığı için, beş gün sonra karargâhını, kentin kuzeydoğu ucuna doğru taşıttı. Çünkü oradaki alan kuşatma araçlarının getirilmesine daha uygundu. 1099'da Haçlı şövalyelerin kente girebildikleri yerde kent surlarını yıkmayı başardı. Hıristiyanlar gediği alelacele kapatabildilerse de, er veya geç teslim olmaları gerekeceğini açıkça gördüler. Ama müzakereler zor oldu. Kuşatma kentin düşmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermişti. Kenti savunanlar bunun üzerine Salaheddin'e eşleri ve çocuklarını öldürme pahasına savaşacaklarını, kıymetli mallarını yok etmekle kalmayıp Müslümanların bütün kutsal yerlerini de yıkacaklarını ve Kudüs'te tutuklu 5000 kadar Müslüman'ı da öldüreceklerini bildirdiler. Salaheddin'in 1099'da Kudüs'te Haçlılar tarafından girişilen katliamın öcünü almaktan kaçınması gerekiyordu. Ayrıca Arap kaynaklarına göre Kudüs halkının, kendini kurtarmak için, Salaheddin'in istediği parayı verebilecek hali zaten hiçbir şekilde yoktu. Önce büyük bir çabayla bir araya getirilen toptan bir ödemeyle 18.000 kadar esir kurtarıldı. Geri kalan 7000 erkek, 8000 kadın ve çocuklar Salaheddin'e esir düştüler. Salaheddin bazı Müslümanların eleştirisine karşın, sözünde durmamakla suçlanmamak için, Kudüs Patriklerinin, kiliselerin tüm kıymetli varlıklarıyla beraber, sadece kişi başına yüksek bir fidye karşılığında kentten çıkmalarına izin verdi. İkinci Halife Ömer'in izinden giderek İsa'nın kabrinin bulunduğu kiliseyi, Hıristiyanların burayı ziyaret etmesi engellenmemeli diye düşünerek yıkmaktan kaçındı.

2 Ekimde Salaheddin'e Kutsal Kentin anahtarları verildi ve Hıristiyanlar da özgürlüklerini parayla satın almaya başladılar. Bu işle görevlendirilen Emirlerin rüşvet yemelerine karşın, Salaheddin'in kasasına 100.000 Dinar aktı. Daha önce Akka'da da olduğu gibi burada da daha dikkatli davranarak, sıkışık zamanlar için daha fazla yedek para sağlayabilirdi. Özgürlüklerini satın almış olan Frenkler, gözetim altında Salaheddin'in kendi karargâhından biraz ileride bir karargâha götürüldüler. Sonra da oradan İskenderiye, Trablusşam ve Antakya'ya yollandılar. Bazıları daha kuzeye, Ermenistan'a kadar çıktı.

Buna karşın Doğu Hıristiyanlarının büyük bir kısmı Kudüs'te kaldı. Fidyenin yanı sıra kelle başına vergi (cizye) ödemek gibi yükümlülükleri üstlendiler. Buna karşılık bütün varlıklarını ellerinde tuttular. Özellikle Melkitler Kudüs'teki iktidar değişikliğine pek üzülmedi. Salaheddin tarafından, kelle vergisinden bağışlanmış olan dört rahibin yardımıyla Kutsal Kabri korumakla görevlendirildiler. Ama Suriyeli Nesturiler ve Ermeniler iktidar değişikliğinden memnun değillerdi.

Salaheddin Frenklerin gitmesi nedeniyle ortaya çıkan nüfus azalmasını Yahudilerin tekrar kente dönmelerine izin vererek dengelemeye çalıştı. Bu nedenle de bazı Yahudilere, halkını Babil'deki esir hayatından kurtarıp Kudüs'e geri getirten, ikinci bir Kuroş ve Mesih'in öncüsü olarak göründü.

Kutsal Kabrin bulunduğu kilise dışında, Salaheddin bütün kiliseleri camiye çevirtti. Özellikle Kubbetüssahra ve Mescidülaksa Camisindeki Hıristiyan egemenliğini anımsatan bütün yazıtları, sunakları ve resimleri yok ettirtti. Mescidülaksa Camisine, kendisinden önce Nureddin'in burası için özel olarak yaptırtmış olduğu minber konuldu. Salaheddin ayrıca birçok vakıf kurdu. Bu arada Aziz Annen Kilisesini Şafiiler için medrese ve Patrikhaneyi Sufiler için tekke haline getirdi.

Kudüs'ün alındığı Recep ayının 27'sine rastlayan cuma günü (2 Ekim), Muhammed'in Kudüs'teki Kubbetüssahra'dan çıkıp gökyüzüne yükseldiği tarihe denk geldiği için bir mucize olarak göründü. Güya birçok kişi yıllar önce Kudüs'ün yeniden fethinin yılını, ayını ve hatta gününü bile önceden söylemişti. Salaheddin'in iyi vurgulamayı bildiği başarıları her yerde coşkuyla kutlandı. Kutlamaların doruk noktası 9 Ekimde Mescidülaksa Camisinde kılınan cuma namazıydı. Cihat düşüncesinin sadece Müslüman komşularının sırtından Salaheddin'in kendi hükümdarlığını genişletmeye yaradığı şeklindeki bütün suçlamalara karşı bir savunma anıydı bu. Zengi'nin yerine geçmesinin, özellikle cihat davasıyla kendi sülalesinin egemenliğinin haklılığı zaten uzun zamandır tartışılıyordu. Kâtibi ve tezkire yazarı İmadeddin'in Salaheddin'in ağzından ifade edişine göre, "bu görevin yani Kudüs fethinin gerçekleştirilmesini, Allah Salaheddin ve Halife en-Nasır'a saklamıştı." Salaheddin başarı haberlerini bütün Müslüman ülkelere ulaştırdı. İmadeddin sadece bir günde 70 mektup kaleme almak zo-

runda kaldı. Salaheddin'e her yerden kutlamalar geliyordu. Ayrıca yakın ve uzak yerlerden bilginler ve hacılar da akın akın geliyor, Mekke ve Medine'den sonra yollarının üzerindeki Kudüs'ün kutsal yerlerini de ziyaret edebiliyorlardı. Bazı Müslümanlar artık Salaheddin'i kıyamet gününde gelmesi beklenen Mehdi olarak görüyorlardı. Ondan Konstantinopolis'i, Roma'yı ve bütün dünyayı fethetmesini, dinsizlere ve Hıristiyanlara karşı savaşta gerçek dinin yayılmasını ve adaleti sağlamasını bekliyorlardı.

Ama bazı Müslüman hükümdarların Salaheddin'in başarılarını kuşku ve kıskançlıkla izlemiş oldukları görülür. Bağdat'taki Abbasi Halifesi gerçek tutumunu gizlemeyip, Salaheddin'in Hattin'de kazandığı zaferin haberini ona daha yüksek rütbeli biri yoluyla bildirmediği için kızgın olduğunu gösterdi. En-Nasır ise ona yeni bir şeref unvanı vermedi ve üstelik Salaheddin'in Fatımi veziri olarak göreve başladığından beri zaten taşıdığı unvandan "el-melik en-nasır" (zafer bahşeden emir) hoşlanmadığını da gösterdi. Halife "en-nasır" sıfatının sadece kendi kişiliğine özgü olduğunu bildirmek istiyordu. Salaheddin başka unvan istemediğini söylediği halde, Halife bunun yerine başka unvan verse de ilişkileri hep gergin olarak kaldı. Salaheddin, Halife'nin onun yayılma hırsına ilişkin kuşkularının üstesinden bir türlü gelemedi. 1187 Şubatında Mekke'ye hac yolculuğu sırasında ortaya çıkan "Arafat" olayı sanki havada hissediliyordu. Suriyeli Mekke hacılarının kılavuzu İbnülmukaddem ile Salaheddin'in emektar adamı, Iraklı hacı kervanının kılavuzu Taştekin arasında, Halifenin sancağının yanında Salaheddin'in sancağının dikilmesinden dolayı bir kavga çıktı. Taştekin, İbnülmukaddem'in silahlı bir çatışmaya girmemek için çok çaba göstermesine karşın, onunla yaşamını yitirmesine neden olacak bir mücadeleye girdi. Halife, Taştekin için Salaheddin'e üzüntülerini bildirdi ama Mekke hacılarının kılavuzunun önceliği olduğuna ve bunu da hep savunacağına dair hiçbir kuşkusu yoktu.

Bundan sonra Üçüncü Haçlı Seferine karşı savaşta Salaheddin'i neyin beklediği, diğer Müslüman hükümdarlar gibi en-Nasır'ı da pek ilgilendirmedi. Salaheddin Papa'nın yeni bir Haçlı Seferine ilgi duyduğunu Halife'ye göstermek için boşuna çabaladı. Halife ona yardım için birliklerinden hiçbirini yollamadı. Ancak Nisan 1190'da borç vermeyi önerdi. Salaheddin de bunu kabul etmedi. 1189 sonunda Tıkrit kuşatması sırasında

Halifenin Salaheddin'den destek istemesi ya bilinçli olarak Salaheddin'in sorunlarına aldırmayışından veya onun karşılaşacağı tehlikeler karşısında tamamen duyarsız kalmasından kaynaklanıyor olabilir. En-Nasır bu tehlikeleri belki Eyyubilerin bir abartısı diye görüyordu.

Sur Kenti Önündeki Ricat

Kudüs'ün alınmasından dört hafta sonra Salaheddin hemen hemen her tarafından suyla çevrili liman kenti Sur'a yürümek için Kutsal Kentten ayrıldı. Temmuz ayında Sur'u kuşatmak üzere savaş deneyimi olan yeğeni Takiyeddin'i görevlendirdi. Teslim olma müzakereleri çoktan başlamışken Baron Konrad von Montferrat'ın karaya çıkışı, Müslümanların kenti alma umutlarını yıktı. Baron gemisiyle önce yanlışlıkla Akka'ya uğramış ve kentin yeni efendisinin elinden şans eseri kurtulmuştu. Salaheddin Beyrut, Askalan ve Kudüs'ü aldığı sırada Sur kuşatması devam etti. Salaheddin 12 Kasımda Sur'a vardı. Dokuz gün sonra sevgili oğlu ez-Zahir, Halep'ten taze birliklerle ona katıldı. Bastıran sonbahar fırtınalarına karşın, Eyyubi donanmasının bir kısmı da liman önünde göründü. Kuşatmacılar hızla saldırıya başladı. Kenti savunanlar üç kent surundan birinin yıkılan bölümlerini tekrar onarmayı başardılar. Konrad von Montferrat 30 Aralıkta, sabahın erken saatlerinde önce beş Eyyubi gemisinin uyuyan mürettebatına baskın yapmayı başardı, diğerlerini de kaçmaya zorladı. Konrad'ın eline düşmesinler diye, Müslümanlar bu gemilerden biri hariç hepsini karaya oturtup imha ettiler.

Salaheddin başarısız kalan şiddetli bir saldırıdan sonra, ilk kent surunun ele geçmesi ve ikincisinin de ağır zarar görmesine rağmen, 1 Ocak 1188'de kuşatmayı kaldırdı. Birliklerinin hızlı zaferlere alışkın olan büyük kısmı uzun süreli bir savaşa karşı direnmişti. Salaheddin uzun süre yurdundan uzak kalırsa, emirlerinin maddi zararlarını kapatacak durumda olmayacağını öngörmüştü. 1187'deki yüksek ganimetlere karşın, para sıkıntıları öylesine artmıştı ki, Salaheddin sikkeleri altın yerine gümüşle basmak için bir sikke reformuna karar verdi. Sonuç olarak bazı birlikler memleketlerine doğru yola çıktılar. Salaheddin geri dönmedi ama Kudüs'e de gitmeyerek kışı Akka'da geçirdi.

1188'in başında Kudüs'ün iç taraflarında Salaheddin'in liman kenti Sur'un dışında henüz fethetmemiş olduğu çok sağlam kaleler kalmıştı. Örneğin Ürdün'de Taberiye Gölünün güneyinde Rodos şövalyelerinin kalesi Belvoir (Kaukab Kalesi) vardı. Burayı kuşatan Eyyubi birliklerinin kaleyi savunanların yaptığı bir gece baskınıyla perişan olması, üstesinden gelinmesi gereken daha ne büyük güçlükler bulunduğunu gösteriyordu. Salaheddin bu kalelerin alınması görevini önce emirlerine bıraktı. Kuzeydeki Trablusşam Kontluğu ve Antakya Prensliğinin ele geçirilmesini gerekli bulduğu için, önce kuzeye yöneldi.

Bu sefer için geniş kapsamlı bir hazırlık gerekliydi. Her şeyden önce, donanmasının zayıflığı nedeniyle "Frenklerin tekrar ele geçirmesini olanaksız hale getirmek için Akka surlarını geliştirmek mi gerekir, yoksa kenti yakıp yıkmak mı?" sorusu ortaya çıkıyordu. Salaheddin yeni bir Haçlı Seferi olasılığını hesaba katmasına rağmen, Akka'yı daha sağlam surlarla çevirmeye karar verdi. Aslında Sur kentini almayı ancak elinde Akka gibi bir donanma üssü olursa ümit edebilirdi, ayrıca, kenti yakıp yıkmanın bir anlamı olması için Salaheddin'in aynı zamanda daha önce fethettiği diğer kıyı kentlerinin surlarını da yerle bir ettirmesi gerekirdi.

Antakya'ya Saldırı

1188'de Salaheddin fetihlere devam etti. Mart ortasında, Belvoir'ı bir baskın saldırıyla almak için o sırada yeterince birliği olmadığını kabul etmek zorunda kaldı ve emirlerinden birini, 500 askeriyle birlikte kuşatmayı sürdürmesi için görevlendirdi. Kendisi de Şam'a doğru yola çıktı ve oradan yeni birliklerin toplanması için her tarafa emirler yolladı.

Salaheddin, Frenklerin Cübeyl'e doğru ilerledikleri haberi üzerine beş gün sonra yola çıktı ve Cübeyl'e saldırı girişimini durdurdu. Sonra kuzeye doğru çıkarak Humus'a gelen birliklerini topladı. Haziranda Crac des Chevaliers'e yaptığı deneme saldırısında, bu kaleyi almak için uzun süreli bir kuşatmaya ve buna hazırlık için zamana gerek olduğunu anladı. Ama bunun için zamanı yoktu.

Bu arada Sicilya Normanlarının bir donanması Trablusşam'a gelmişti. Kenti savunanlar bundan cesaret alarak, Eyyubilerin bir muhafız kı-

tasına başarılı bir baskın yaptılar. Salaheddin Trablusşam'ın fethinin kısa zamanda olmayacağı anlayarak kente ilişkin planlarından vazgeçti. Daha ilerde kuzeyde bulunan liman kenti Kabala'nın kadısının, Salaheddin birlikleriyle oraya gelir gelmez kenti ve çevresindeki kaleleri ona devredeceğine söz vermesi, bu kararının zorluğunu oldukça hafifletti.

Salaheddin'in kardeşi el-Adil Frenklerin Sur'dan saldırısını önlemek için Toron'da karargâh kurduğu sırada, esas ordu 15 Temmuzda, kadının, Salaheddin'in sarı bayrağını çektiği Kabala'ya ulaştı. Altı gün sonra Sultan Latakya'ya geldi. Halkın Müslüman kesimi zaten kentin devrine hazır olduğundan, oradaki Frenkler de savaş ve yiyecek depoları dışındaki taşınabilir mallarını alıp Antakya'ya gidebilme karşılığında fazla bir direnme göstermediler. Bu sırada Sicilya donanması limanda görüldü. Şehrin süratle devrinden sonra, Normanlar bir göçmen gemisini durdurarak halktan öç almaya çalışınca pek çok Hıristiyan Latakya'da kalıp Salaheddin'e kelle vergisi vermeyi tercih etti.

24 Temmuzda Salaheddin'in ordusu, aradaki kaleleri alarak Asi nehri üzerindeki Cizr eş-Şugr üzerinden Halep'e bir bağlantı açmak üzere kuzeydoğu yönünde ilerlemeye başladı. Stratejik ve lojistik nedenlerden Antakya'ya kıyı boyunca doğrudan bir ilerleme olanaksızdı. Salaheddin ikmal durumunu tehlikeye sokacak kaleleri Frenklerden almadan geride bırakamazdı. Hem de ordusunun Asi vadisi yoluyla Hama'dan ikmal yapması daha kolaydı. Salaheddin büyük bir çaba göstermeden Saone (Sahyun), Bakas Şugr ve Burzaih gibi kaleleri peşpeşe ele geçirdi.

24 Ağustosta artık Salaheddin Antakya'nın yakın çevresine saldırma girişimlerine başlayabilirdi. Hama'ya giden yolun açık olması ve Halep bağlantısı ona tam bir hareket özgürlüğü veriyordu. Ama Salaheddin önce Bagras Kalesinin kontrolündeki Baylan Geçidini ve Darbasak tarafından savunulan Nehr el-Esved Vadisini ele geçirmek için, Antakya'ya doğrudan bir saldırıdan vazgeçti. O gün gelene dek kuzeyde ele geçirdiği yerleri kullanarak Avrupa'dan gelecek olası bir Haçlı akınını durduracaktı. Böylece yalıtılmış olan Antakya'nın teslim olması da sadece gün meselesiydi. Eyyubi birlikleri 14 günlük bir kuşatmadan sonra 16 Eylülde Darbasak'a girdiler. Tapınak Şövalyeleri Antakya'ya serbestçe gidebilmeleri karşılığında,

üstlerindeki giysiler dışında bütün mallarını Müslümanlara bıraktılar. Salaheddin, ertesi gün yine Tapınak Şövalyeleri tarafından korunan Bagras Kalesi önüne geldi. Kalenin yüksek duvarlarını Salaheddin'in mancınıkları yıkamayınca savaşın uzaması nedeniyle orduda yine huzursuzluk başladı. Ama bundan haberdar olmayan şövalyeler bu olası ayaklanmayı kendi yararlarına kullanamadılar. Üstelik Darbasak'ta olduğu gibi aynı koşullarla teslim olmayı önerdiler. Sonuç olarak Bagras 26 Eylülde ele geçirildi.

Bu arada III. Bohemond ateşkes antlaşması yapmak için Antakya'dan Salaheddin'e elçisini yolladı. Bohemond Müslüman esirleri serbest bırakacağına söz veriyordu. Salaheddin, birliklerin memlekete dönmesi için emirler kendisini zorladığından, sekiz ay süreli bir ateşkesi kabul etti. Avrupa'dan yardım gelmez ise bu süre sonunda Antakya'nın ona devredilmesi gerekiyordu.

Salaheddin bundan sonra birliklerinin büyük kısmını gönderdi. Kendisi de Ramazan başladığı halde en gözde birliği ile hiç dinlenmeden Halep ve Hama üzerinden Şam'a doğru ilerledi. Daha sonra tekrar Kudüs Krallığı'yla ilgilenmek üzere, Taberiye Gölünün kuzeyinde bulunan şövalyelerin kalesi Safed'in alınmasına yöneldi. Devamlı kuşatmalar kaleyi savunanların depolarını öylesine tüketmişti ki, Şövalyeler 30 Kasımda kaleyi teslim etti. Onlar da çıkıp, Sur'a gittiler. Kısa bir süre sonra Salaheddin sonunda onu da teslim olmaya zorlamak için Taberiye Gölünün güneyindeki Belvoir'ın kapılarına dayandı. Rodos Şövalyeleri devir isteğini cevap bile vermeye değer görmediklerinden, Tarikat şövalyelerini daha fazla direnmenin anlamsızlığına ikna etmek için Eyyubi birliklerinin 1188 sonunda tekrar zorlu bir savaşa girmeleri gerekti. Saldırılar şiddetli sağanak yağışları ve fırtınalar yüzünden son derece zor oldu. Üstelik daha önce Bagras'daki gibi kuşatma birliklerinde su kıtlığı ortaya çıktı. Ama sonunda Salaheddin'in lağımcıları kalenin bir burcunu çökertmeyi başardılar. Böylece Rodos Şövalyeleri 5 Ocak 1189'da serbestçe çıkıp Sur'a gidebilme karşılığında kaleyi boşalttılar. Daha önce Ekim veya Kasım 1188'de, Kerak'ın teslimi müzakereleri, Toron Kralı IV. Humfred'in ve kaleyi savunanların serbestçe çıkışı karşılığında, kaleyi Müslümanların almasıyla sonuçlanmıştı. Mayıs 1189'a kadar ise Montreal (Şevbek) ve Lut Gölünün güneyindeki birkaç kale daha Salaheddin'in eline geçti.

Altıncı Bölüm

ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ

Avrupa'da Hazırlıklar

Salaheddin'in başarıları Avrupalıların büyük tepkisini çekti. Hasta olan Papa III. Urbanus'un sağlık durumu, Hattin'de yaşanan yenilgi haberinin etkisiyle iyice kötüleşti ve Papa öldü. Kudüs'ün kaybedilişi daha Avrupa'da ilan edilmeden önce hemen yerine seçilen VIII. Gregorius 29 Ekim 1187'de Hıristiyanları yeni bir haçlı seferine çağırdı. Salaheddin buna hazırlıklı idi ama bu haçlı seferlerinin en büyüğü olan Üçüncü Haçlı Seferinin boyutları onu şaşırtmış gibi görünüyordu. Hıristiyan Avrupa'nın hemen hemen bütün önemli güçleri bu sefere katıldı. Alman, İngiliz ve Fransız hükümdarlarının kumandasındaki ordulardan başka, aralarında Pisa Başpiskoposu, Thüringen Kontu ve Flander Baronu gibi kendiliğinden Kutsal Topraklara gitmek isteyen daha başka güçlü kişiler de yola çıktı.

Çoğu Hıristiyan hükümdarlardan farklı olarak güçlü bir donanmaya sahip olan Sicilya Normanlarının Kralı II. Wilhelm, daha 1188 ilkbaharında, Haçlı devletlerine 200 şövalyelik küçük bir kıta yolladı. Yaz gelince bunları 300 şövalye daha izledi. Ayrıca Wilhelm, kayınpederi İngiltere Kralı II. Henry ve kayınbiraderi Aslan Yürekli Richard ile Mısır'a bir saldırı için hazırlanıyordu. Ama 18 Kasım 1189'daki erken ölümü bu planı engelledi. Böylece Sicilya Normanlarının haçlı seferine daha bir süre katılamayacağı anlaşıldı. Ayrıca Wilhelm'in ölümü bütün Avrupa güç dengesini sarstı ve Salaheddin'in lehine olarak, haçlı seferine katılan bütün güçlerin dikkatini, Kutsal Topraklardaki olaylardan daha çok, Güney İtalya ve Sicilya'da bundan sonra gelişecek taht kavgalarına çevirdi.

İngiltere ve Fransa Kralları daha önce birkaç kez bir haçlı seferine girişme isteklerini açıklamışlardı. Ama yokluğunda krallığını ele geçirmek için bir başkasının fırsat beklediği korkusundan Fransa Kralı VII. Ludwig [Louis] ve onun hâlâ en güçlü vasalı İngiltere Kralı II. Henry Doğu'ya gitmeye bir türlü karar veremediler. Hem Ludwig'in yerine geçen II. Philipp

August hem de II. Henry onlara teklif edilen Kudüs'ün anahtarını teslim almayı reddetmişler ve 1185'te Haçlı devletlerinden gelen bir elçi memlekete eli boş geri dönmüştü. 1187'nin kara haberleri onların tutumunu değiştirmişe benziyordu. 21 Ocak 1188'de Philipp ve Henry haçlı seferine katılma kararı verdi. Bunun sonucu olarak İngiltere ve Fransa'da, Salaheddin onluğu denen bir haçlı seferi vergisi konuldu. Dinle ilgili olsun olmasın, haçlı seferine katılmayan herkes o yılki gelirinin onda birini ödemek zorundaydı. II. Henry, para işlerinde kendisine has pervasızlığıyla vergiyi toplattırdı. Halk protesto için ayaklansa da, vergi çok büyük ölçüde toplandı. Fransa'da ise vergi öyle sert bir tepki ile karşılandı ki, II. Philipp August bir yıl sonra bu kararı "rezalet" diyerek kaldırdı.

1188 yazında Philipp ve Henry arasında yeniden çıkan düşmanlıklar yüzünden haçlı seferi planları iyice geriye atıldı. Başlangıçta saptanan Paskalya'da yola çıkma kararı çoktan bozulmuştu. Her iki kral ancak 1189 yazında, 4 Mart 1190'da birlikleriyle yola çıkmaya karar verdiler. Henry'nin 6 Temmuz 1190'daki ölümü bile bu girişimde bir değişiklik yaratmadı. Çünkü Henry'nin yerine geçen oğlu Aslan Yürekli Richard zaten Kasım 1187'de haçlı seferi için yemin edenlerden biriydi ve babasından ona geçen yükümlülükleri üstlendi. İngiltere'ye varışından hemen kısa bir süre sonra, 13 Ağustos 1189'da, tüm limanlara, haçlı seferi için gemileri hazır hale getirmeleri emrini yolladı. Richard bu hazırlıkların gerçekleştirilebilmesi için satılacak ne varsa her şeyi başarıyla satışa çıkardı: resmi daireleri, baronlukları, kontlukları, şerif bölgelerini, kaleleri, kentleri ve büyük arazileri.

4 Mart 1190'da yola çıkılacakken hareket önce 1 Nisan, sonra da 24 Haziran olmak üzere habire ertelendi. Nihayet Fransa Kralı, Cenova'dan Ceneviz gemileriyle denize açıldı. Donanmasının bir bölümü Akka'ya doğru yol alırken, kendisi diğer bölümüyle 16 Eylülde Messina limanında demir attı. Eylül ortasında Richard da Messina'ya geldi. İngiliz donanması, kralları olmadan, İber yarımadasını dolaşmıştı, Marsilya'da geri kalan birliklerin hepsini gemilere aldılar. Richard 10 Nisan 1191'de Kutsal Topraklara doğru yola devam etti. Bu arada Philipp çoktan demir almış ve artık Akka'ya ulaşmıştı. Richard stratejik önemi olan Kıbrıs adasını ele geçirdi ve ancak 8 Haziranda Akka'da karaya çıktı.

1 Aralık 1187'de Strassburg Meclisi'nde ilk kez Almanlar haçlı seferi kararını almışlardı. Amcası III. Konrad'la beraber daha önce İkinci Haçlı Seferine katılmış olan, İmparator Friedrich Barbarossa, 1188 Martı sonunda onların örneğine uydu ve Alman Haçlı Ordusunu ertesi yılın 23 Nisanında Regensburg'dan yola çıkarmaya karar verdi. Arkasından, her hükümdara, ordusunun bölgelerinden geçmesi gerekeceğini, onlardan orduya rahat geçiş ve yiyecek içecek sağlamalarını istediğini bildirmek için elçiler yolladı. Macaristan, Sırbistan ve Konya'dan İmparator'un ricasına gelen cevaplar olumluydu. Ama Bizanslılar, Almanların İmparatorluklarına bir baskın yapmasından korktukları için, bazı koşullar ileri sürdüler. Bazı Latin kroniklerine göre, Barbarossa 1188'de, Salaheddin'e de elçiler göndermiş ve onu Kutsal Topraklarda ele geçirdiği yerleri geri vermezse savaşla tehdit etmişti. Ama Arapça kaynaklar buna benzer bir şeyden hiç söz etmediği için, bu anlatılanlar hiç kuşku uyandırmıyor değil. Güya birbirlerine yolladıkları ileri sürülen ve Avrupa'da çok yaygın olan Latince mektuplara, kuşkusuz, sahte diye bakmak gerekir.

İmparatordan önce yola çıkan Kuzey Alman Haçlıları deniz yoluyla gidiyordu. Avusturya'dan V. Leopold gibi Thüringen'den III. Ludwig de gemiyle Filistin'e hareket ettiler. Barbarossa ise biraz gecikmeyle 11 Mayıs 1189'da Regensburg'dan hareket etti ve Tuna boyunca aşağıya doğru ilerleyerek haziran sonunda Bizans sınırını geçti. Bu sırada, Bizanslıların isteği üzerine yapılan anlaşmaların uygulanmasını denetlemek için, Barbarossa'nın daha önce yolladığı bir kıtanın mensupları, kuşkulu Bizanslılar tarafından esir alındılar ve ancak ekim ayının ikinci yarısında serbest bırakıldılar. 26 Ağustosta Almanlar, halkının terk ettiği Philippopel [Filibe] kentini işgal ettiler. Ama ilerleyişleri ekim başında daha önce yapılan plana göre zaten altı hafta gecikmişti, bunun için Barbarossa ekim sonunda bir Bizans elçisine, Asya'ya hemen geçmesinin söz konusu olamayacağını açıkladı. Hadrianopolis'e [Edirne] kadar ilerledi ve 22 Kasımda kenti ele geçirip, orada kış için karargâh kurdu. Almanlar 1190 Martının başında tekrar yola koyuldular. Ay sonunda hepsinin Asya topraklarına geçmiş olması Bizanslıları rahatlattı. Almanlar geçici olarak işgal ettikleri Anadolu Selçuklularının başkenti Konya'dan iki ay sonra, hiç savaş yapmadan ayrıldılar. Barbarossa

10 Haziran günü, Saleph [Göksu] ırmağını geçerken yaşamını yitirdiğinde, Alman Haçlı Ordusu dağıldı. İmparatorun oğlu Friedrich von Schwaben'ın başkomutanlığındaki küçük bir kıta, 1190 Ekiminde Akka önlerine ulaştı.

Salaheddin'in Müttefik Arayışı

Almanlar ve diğer Avrupa halklarının aksine Bizanslılar Üçüncü Haçlı Seferine katılmadılar. Bizanslılar Salaheddin'le dostluk ilişkilerini sürdürdüklerinden Avrupalı Hıristiyanlarca, Haçlılara karşı Salaheddin'le birleşmekle suçlandılar. Gerçekte buna ilişkin bir antlaşma yapılmamıştı. Ama resmi mektuplara dayanan Arapça kaynaklara göre, Salaheddin 1188'den 1189'a kadar olan süre içinde Konstantinopolis'e iki elçi yollamıştı. İlki, Kudüs'teki Kutsal Kabir'in korunmasının Ortodoks-Hıristiyanlara verilmesinin karşılığı olarak, Bizans başkentinde Müslümanların ibadetine izin verilmesini sağlamak için, ikincisi ise, oraya imam ve minber gönderilmesi içindi. 1189 başında Salaheddin'in yazdığı bir mektup, Avrupa'da bir haçlı seferi hazırlandığına dair Konstantinopolis'ten gelen haberleri anlatır, ayrıca bu mektuptan 1888 sonlarına doğru bir Bizans heyetinin sultana elçi gittiği sonucuna varmak da herhalde mümkündür.

Bir başka elçi de ağustos ayı içinde, imam ve minber Konstantinopolis'e göndermeden önce Salaheddin'in elçisiyle birlikte geldi. Fakat Bizanslı elçi görevini yerine getirmeden önce öldü. Bu ilişkilerden Salaheddin ve Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos arasında, haçlı seferine karşı bir ittifak yapıldığı söylenemez. Eyyubiler tarafında ağırlık kazanan, Kadı el-Fadıl'ın temsil ettiği görüş, Haçlılara direneceğini haber veren İsaakios Angelos'un aslında Haçlılara kendi çıkarı için direneceği –o da eğer direnecek olursa– yolundaydı, dolayısıyla eğer İsaakios Angelos'un istediği, Müslümanları yalnızca onların çıkarı için hareket ettiğine inandırmaksa, ona istediği ödünleri vermenin gereği yoktu. Salaheddin, İmparatora, sadece elçinin öldüğünü bildiren bir mektup yazdırttı. Bunun üzerine İsaak Angelos, Salaheddin'den, planlarını belirsiz bırakmamasını ve müzakereleri yürütecek bir elçi göndermesini istedi. O sırada Haçlılar Doğu Roma İmparatorluğunu zaten terk etmişlerdi.

Salaheddin'in Hıristiyan Bizans'la anlaşacağına dair pek ümidi ol-

madığı gibi, Haçlılara karşı savaşta Müslümanlardan da pek bir destek ummuyordu. Daha 1189 Ekiminin ortasında, emirlerine sadece kendi gücüne güvenebileceği görüşünde olduğunu belirtmişti. Yine de kısa bir süre sonra, hemen her Müslüman hükümdardan yardım istedi. Belki sadece, hepsinin aksine, cihat davası için denemediği hiçbir şeyi bırakmamış olduğunu daha sonra onlara hatırlatabilmek içindi bu. Bu çabaların sonucunu vasat diye adlandırmak bile zordu. Salaheddin'in kötümser değerlendirmesini sadece Halife en-Nasır'ın tutumu doğrulamadı. Örneğin Irak ve İran'da kendileriyle öylesine çok meşguldüler ve Salaheddin elini Musul'a uzattığında, son yılların savaş ve gerginliklerini daha unutmamışlardı.

Ayrıca Konya'da Kılıç Aslan, Haçlı ordusunu durdurmak için, her şeyi yapmayı Salaheddin'e garanti ettiği halde, güvenilmez olduğunu gösterdi. Barbarossa ile 70'li yıllardan bu yana süren bir dostluk bağlıyordu onu. Bunun için İmparatora 1188'de kendi imparatorluğundan serbest geçiş sözü verdi. Ama bu anlaşmaya uymasına, Konya'da 1189-90 kışında babasına isteklerini zorla kabul ettirmeyi başaran oğlu Kutbeddin engel oldu. Kutbeddin kendi hükümdarlığını genişletmek için Türkmen kabileleriyle anlaşmıştı. Babası gibi, Barbarossa'nın serbest geçişini kabul etmesine karşın, bu kabilelerin yardımıyla Alman ordusunu yok etmeye çalıştı. Burada babasından bağımsız olarak Salaheddin'le yaptığı bir anlaşmayı mı yerine getirdiği belli değil. Ama Almanların Konya'yı ele geçirmesinden sonra, Kılıç Aslan, Barbarossa ile anlaşıp, haçlı ordusuna Suriye yolunu açtığında, baba ve oğul Salaheddin'den özür dilediler. Kılıç Aslan ise tam tersini ileri sürerek Barbarossa'ya karşı direnmesini oğullarının engellediğini yazdı. Böyle savunmalara Salaheddin'in hiç inanmamış olduğu görülüyor. Zaten onun yaşamını yazan Bahaddin İbn Şaddat, Kılıç Aslan'ın daha işin başında Haçlıların geçişini engellemek istemediğini yazar.

İslam dünyasının tam batısındaki Artukluların hükümdarı Ebu Yusuf Yakub el-Mansur, kendinden öncekiler gibi Abbasilerle yarışarak halifelik payesinde hak iddia etmesine, Salaheddin'in de çoğu kez Sünniliğin öncüsü olarak Abbasilerin çıkarı için ortaya çıkmasına karşın, Salaheddin ondan bile boşu boşuna yardım istedi. Artuklu Halifesi Üçüncü Haçlı Seferine karşı koymada çok yararlı olabilecek güçlü bir donanmaya sahipti.

II. Wilhelm'in ölümünden sonra, bir Hıristiyan hükümdarlığı olmasına rağmen hâlâ Sicilya'da yaşayan Müslümanların ayaklanması sırasında, Salaheddin, Artuklulardan Sicilya'ya karşı başarılı olabilecek bir saldırıyı da beklemişti. Onlar da daha önce Salaheddin'den adanın fethini istemişlerdi.

Başarısız Akka Savunması

Selahaddin Eyyubi'nin hayalinde, Haçlı devletlerini yok ettikten sonra Avrupa topraklarındaki Hıristiyanlara karşı cihadı devam ettirmenin ve Konstantinopolis ile Roma'yı fethetmenin yattığı anlaşılıyor. Salaheddin, Papalığı, her şeyden önce, Haçlıları Müslümanlara karşı yorulmak bilmez bir çabayla harekete geçiren bir güç olarak gördüğünden, Roma'ya saldırma amacı anlaşılabilir. Ne var ki 1189'da askeri alanda köşeye sıkıştırılmıştı. Bu nedenle de kuzeydeki fetih seferini sürdüremedi. Salaheddin aslında ilkbaharda yeğeni Takiyyeddin'i Trablusşam'a yollamak ve ateşkesin sonunda da Antakya'ya saldırmak istiyordu. Ama Üçüncü Haçlı Seferinin beklentisiyle kendini bütünüyle savunmaya vermişti. Takiyyeddin'e, III. Bohemond'u savunma taktiğiyle oyalaması için Antakya'ya sefer düzenlemesi emredildi. Salaheddin de benzeri amaçlarla Frenklerin Trablusşam'da olası bir hareketine karşı hazırlıklı olmak, Sur'da Konrad von Montferrat'ı ve Gui de Lusignan'ı gözaltında tutmak ve Mısır'ın kıyı kentlerinde beklenen Sicilyalı Normanların istilasına karşı koyabilmek için birliklerini Humus'ta topladı. Safed kuşatması sırasında, Mısır'daki Fatımi entrikalarının haberleri Salaheddin'e ulaştığında, 1174 olaylarını anımsadığı için bu tehlike ona çok ürkütücü gelmiş olmalıydı. Kadı el-Fadıl Mısır'da bulunan güçlerin daha da yorulması halinde bölgedeki gerginliklerin artacağına dikkati çekmişti. Fatımiler için bu durum verimli bir zemin hazırlıyordu. Belli ki bunun üzerine, Salaheddin, Mısır birliklerinin, Hıristiyanlarla ilişki kurmuş olan bazı komutanlarını görevlerinden alıp cezalandırdı. Suçlu bulunan erler birliklerinden atıldı.

1189 Şubatı başında Salaheddin dikkatini birkaç haftalığına Akka'nın ve kıyı kentlerinin savunmalarının güçlendirilmesine yoğunlaştırdı. Akka'nın güvenliği için beklediği Mısır birliklerinin gelmesinden sonra da 21 Martta Şam'a gitti. Bu arada Salaheddin'in 1188 yazında, bir daha ona karşı silah kullanmayacağı koşulu ile serbest bıraktığı Gui de Lusignan ha-

rekete geçmişti. Sultan, Konrad von Montferrat, Gui'nin krallığını tanımadığı için, aralarında hemen bir çatışma çıkacağını umuyordu. Gui, Konrad'dan yardım almak için Sur'a gitti, fakat umduğunu bulamayınca Trablusşam'a geri döndü. Orada pek çok Hıristiyan hacıyla başıboş yerli Hıristiyan'ı etrafına topladı. 1189 Nisanı sonunda yine Sur önüne geldi. Ama Konrad ona kentin kapılarını açmamaktaki inadını sürdürüyordu. Bunun üzerine Gui kent dışında kamp kurdu. Sur savunmasında Konrad'a çok büyük yardımda bulunmuş olan Pisalılar bu kez Gui ile birleştiler. Nisan başında başpiskoposun önderliğinde 52 gemilik bir Pisa donanması Sur'a geldiğinde, Pisalıların taraf değiştirmesi Konrad'a ağır bir darbe oldu. Ayrıca Rodos Şövalyeleri de ona sırt çevirmiş görünüyordu.

Arkasından Gui de Lusignan, kendine bir harekât üssü bulmak için iki kez de Sayda'ya saldırdı. Salaheddin bu saldırıları rahatlıkla engellemeyi başardı ama 22 Ağustos 1189'da, Gui'nin Akka'ya yürüdüğü haberini aldı. Bu habere başka yeri savunma görevi olmayan bütün birlikleri Akka'yı kurtarmaya çağırarak tepki gösterdi. Hıristiyan kuşatmacılar, Avesnes'li Jakob ve Thüringenli III. Ludwig gibi Avrupa'dan yeni gelenlerle güçlendikleri halde durum başlangıçta Salaheddin'in kısa sürede zafere ulaşacağını gösteriyordu. Eylül ortasında, Hıristiyan barikatlarını aşıp, Akka'ya savaş malzemesi ve yiyecek ikmalini başarabildi. Ama emirlerinden ve Akka garnizonundan yeterince yardım göremediği için, eline geçirdiği fırsatı tam olarak kullanamadı.

Frenkler 1189'un Ekim ayı başlarında karşı saldırıya geçtiler ve Sultanın çadırına kadar sokuldular. Eyyubi birlikleri yine toparlanıp saldırıyı durdurmayı başardı. Hıristiyanlar bu karşı saldırının gücü altında ancak kendi karargâhlarını kurtarabildiler. Salaheddin kendine bağlı emirleri ve tımar sistemini (ikta) gözeterek birliklerinin büyük bir kısmına izin vermiş olmasaydı, Hıristiyanlar durumlarını düzeltmeye olanak bulamazlardı. Salahedin'in ağır hastalığına nedeniyle mevcut birlikleriyle Cebel el-Karubba'ya ulaşması günlerce sürdü. Orada birliklerine takviye silah ve yiyecek içecek getirmek üzere emirler verdiği kardeşi el-Adil'i bekleyecekti. Salaheddin'in önceden tahmin ettiği gibi, Hıristiyanlar hemen fırsatı kullanıp Akka'yı her yönden kuşattılar. Hemen savaşa girmeyerek önce kentin etra-

fını sağlam mevzilerle çevirip birliklerinin güvenliğini sağladılar. Başka Haçlı birliklerinin gelmesiyle bu mevziler daha da güçlendi. Ama mevsim nedeniyle Akdeniz üzerinden ikmal yapılamadığından, Hıristiyanların yiyecek stokları önemli ölçüde azalıyordu.

Akka önlerinde zorlu savaşlara ancak 1190 Martında yeniden başlandı. Sonraki üç ay içinde Suriye ve Mezopotamya'dan yeni Eyyubi birlikleri geldi ve Salaheddin karargahını yine Hıristiyanlarınkine yaklaştırdı. Frenklerin kışın kurdukları hareketli kuşatma kulelerinden üçünü ateşe verdiler. Bu kulelerin kent duvarları önünde hareket edebilmesini önlemek için açtıkları çukurları Hıristiyanların düzeltmesini engellemeyi de başardılar. Akka garnizonundan Haçlı kampına bir baskın düzenleyen ve bu sırada limandaki gemilerini de savaşa sokan Salaheddin, Mısır'dan gelen birkaç yardım gemisinin Hıristiyan ablukasını yarmasını da sağladı. Böylece kent içinde kuşatma altındaki Eyyubi savunmacıların erzakı bir süre için daha sağlanmış oldu.

Fakat daha sonra Konya Anadolu Selçuklularının Alman ordusunu durduramamış olduğu haberi geldi. Salaheddin bu durumda kuzeydeki çok sayıda dar geçitlerden birinde onları karşılamak için Almanlara karşı ilerlemeyi düşündü. Ama Akka önlerindeki Haçlı ordusunu göz önüne alarak, kentin kaderini yalnızca garnizonunun eline bırakmak istemedi. Akka önlerinde kalmaya karar vererek, Kutsal Topraklara giden yol üzerinde hükümdarlığı olan emirlere Alman ordusunu gözetleyip, saldırmaları emrini verdi. Yeğeni Hama Emiri Takiyyeddin, Latakya bölgesinde mevzilenirken, oğlu ez-Zahir'e Halep hükümdarı olarak oraya gitmesini emretti. Salaheddin ayrıca Taberiye, Yafa, Arsuf, Kayseriye, Sayda ve Cübeyl kalelerini yıktırttı.

Almanların gelişi gergin bir biçimde beklenirken Salaheddin'in karargâhına bir saldırı düzenleyen Hıristiyanlar ağır bir yenilgiye uğradılar. Hemen ardından da güçlü bir Alman ordusunun gelmekte olduğu umudunun boşa çıktığını öğrendiler. "Alman İmparatoru öldü, ordusu yerle bir oldu "diye bağıran Müslümanların alaylı zafer çığlıkları Hıristiyanların kulaklarında çınlıyordu. Ama çok geçmeden Henri de Champagne gemiyle Akka'ya ulaştı ve Müslümanların coşkusunu söndürdü. Ondan daha önce de

başka Fransız ve İngiliz birlikleri gelmişti. Haçlıların başkomutanlığını bu tarihten sonra Henri üstlendi. Böylece Haçlı karargâhında Fransızlar ağır bastı. 7 Ekim 1190'da Friedrich von Schwaben'in elinde kalan 1000 askeriyle Akka'ya gelişi bile bunu değiştiremedi. Konrad von Montferrat, Almanlar aracılığıyla Gui de Lusignan'a karşı üstünlük kazanmayı boşuna ummuştu.

Sonbahar fırtınalarının başlamasıyla Avrupa bağlantısı kesilince Haçlılar kıtlık çekmeye başladılar. Müslümanların başarılı savunmasının ve açlığın yıldırdığı pek çok Hıristiyan Salaheddin tarafına geçti. Bir nakliye gemisinin Şubat 1191'de, bu mevsim için hiç beklenmedik gelişi durumu biraz rahatlattı.

Buna karşılık Salaheddin yeterli sayıda birliği bir arada tutmanın güçlükleriyle yeniden karşılaşmıştı. Ama Haçlıların hep aynı birliklerden oluşan ordusuna göre, kendi birliklerini ustalıkla iki katına çıkararak tımar sisteminin uzun süreli bir seferi nerdeyse olanaksız kılan zararlarını dengelemeyi başardı. Salaheddin 1190'da birlikleri kışa dek savaş alanında böylelikle tutabildi ve çatışmaların azaldığı dönemde onları evlerine yolladı. Ama 1190 içinde Cezire Emiri İbn Ömer'in kışkırtmasıyla açık bir ayaklanma girişimi başlatılmıştı. Olumsuzluklar bununla da kalmadı: Salaheddin 1190 sonbaharında ve 1191 kışında Mezopotamya'da çıkan taht sorunlarını çözmek için en iyi komutanlarından ikisini birlikleriyle birlikte bir daha geri dönmemek üzere doğuya yollamak zorunda kaldı.

Karşı koydukları çok sayıda saldırıdan sonra fiziksel ve psikolojik olarak güçlerinin sınırında olduklarından Hıristiyanlar gemilerini Sur'a veya Akdeniz adalarına yolladı, yani Akka'nın denizden ablukasını kaldırdı. Salaheddin de aynı şekilde bitkin olan Akka garnizonunu yeni bir grupla değiştirmek ve kente bol yiyecek stoku sağlamak için onları Hayfa'dan deniz yoluyla geri yolladı. Kent halkına da isterlerse kentten ayrılma izni verdi. Ama birliklerin ve kent halkının eksiğini yeterli sayıda gönüllüyle kapatamadı. Hıristiyanlar kenti denizden tekrar ablukaya aldıklarında yeni garnizonun gücü eskisinin üçte birine düşmüştü.

1191 Nisan ve Mayıs aylarında Akka'nın savaş sahnesi yeniden canlandı. Düşmanlarına olduğu gibi Salaheddin'e de yeni takviye birlikleri geldi. 20 Nisanda II. Philipp August'ün gelmesi Hıristiyanların cesaretini her

şeyden daha çok artırdı. Ama 8 Haziranda Aslan Yürekli Richard'ın varışı ordunun durumunu kesin olarak değiştirdi. Salaheddin artık bütünüyle savunmaya itilmişti. 12 Haziranda da Akka Garnizonu teslim olmuştu artık. Sultanın yalvarmaları ve yardım sözleri aç ve yıpranmış savunmacıların tutumunu değiştirememişti. Onları nasıl bir kaderin beklediğini kuşkusuz sezmediler. Salaheddin, Richard'ın istediği fidyeyi, onun saptadığı süre içinde ödeyecek durumda olmadığını açıkladığında, İngiliz Kralı bunu, zaman kazanmak ve başka fetihlere çıkmasını önlemek için ileri sürülen bir bahane olarak gördü. Rehineler yoluyla geçici bir çözüm bulmaya çalışmak yerine, teslim olma koşullarını çiğneyerek, ileri gelenler hariç yaklaşık 3000 tutuklu Müslüman'ı 20 Ağustosta kılıçtan geçirtti. Richard bu katliamla, Salaheddin'in 1187'de Hattin savaşında ganimet aldığı Kutsal Haçı geri almak için elindeki en iyi baskı aracını yok etmiş oldu.

Akka'nın düşmesinden sonra, belki oradaki garnizonun kaderini paylaşma korkusundan, artık hiçbir Müslüman Aslan Yürekli Richard'a karşı bir kent veya kaleyi savunmak istemedi. Ama en azından Kudüs'ün tekrar Hıristiyanların eline düşmemesi gerektiği düşüncesi Müslümanları son bir gayrete getirebildi. Salaheddin tehlike altındaki bütün kent ve kalelerin korunmasından vazgeçip, kendini nerdeyse sadece Kudüs'ün savunmasına verdi. Böylece İslam'ın kutsal kentlerini savunma davasını yeniden gündeme getirebildi. Salaheddin'in adının böyle bir davaya uygun unvanlarla bu dönemde yazıtlara geçmesi hiç de bir rastlantı değildir.

Ama Müslümanlar arasında Frenklere karşı cihada katılma isteği görünür şekilde azaldı. 1190'dan sonra emirlerin ilgisinin başka yerlere yönelmesi ve Salaheddin'in ordusundaki gönüllü sayısının azalması da bunu gösteriyor. Bütün hitabet sanatına ve propagandaya karşın, orduda savaş ruhunu yeniden uyandırmak çok zordu. Sultan kendisi bile, umutsuzluğa düşmemek için çoğu kez Kadı el-Fadıl'ın yüreklendirmesine gerek duyuyordu. Salaheddin yine de ateşli ağır nöbetler geçirse de önemli anlarda gücünü toplayıp, cesareti kırılmış birliklerini savaşa sürmeyi daima başarabildi.

Flander Kontu Philipp'in Akka karargâhında ölmesinden sonra, II. Philipp August Flander'deki ilişkileri kendi lehine düzenleyebilmek amacıyla memleketine dönmekten başka bir şey düşünmediğinden, özgüven

Hıristiyanların tarafında da hemen sarsıldı. Haçlıların çoğunun söylenmeleri Philipp'i pek etkilemedi ve daha ağustosun başında memleketine gitmek üzere denize açıldı. Yine de ordusunun büyük kısmı geride kaldı, ama onlara Aslan Yürekli Richard'ın desteğine kısa sürede gerek duyacak kadar kısıtlı maddi olanaklar bırakmıştı.

Aslan Yürekli Richard'la Ateşkes Antlaşması

İngiliz Kralı Haçlıların başkumandanlığını tek başına yürüttü ve güneye, liman kenti Yafa'ya doğru ilerledi. Salaheddin 1190 yazında Hıristiyanların Kudüs saldırısına üs olmasın diye kentin kalelerini yıktırtmıştı. Salaheddin, Müslüman birliklerinin her zamanki üstünlüğüyle, yürüyüşe geçmiş olan düşmana karşı, ilk kozunu oynamaya boşuna çalıştı. Richard kendi taburlarını bir arada tutmayı başardı ve ancak Müslümanlar geri çekilmeye fırsat bulamadığı ve ağır zırhlı Haçlı şövalyelerinin saldırıları karşısında kaçmaya çalıştıkları sırada karşı saldırıya geçti. Müslümanlarla kısa çatışmaların büyük sıkıntısını daha çok Hıristiyan piyadeler çekiyordu. Bunların bir kısmı Salaheddin'in birliklerine çok yakındı ve arkalarında üç sıra halinde şövalyeler vardı. Sol kanatta ise düşmanla çatışmakta olan silah arkadaşlarının yerini almak üzere, şövalyelerle deniz arasında ilerliyen piyadeler yer alıyordu.

Richard'ın donanmasının asıl amacı erzak ikmalini sağlamaktı. Ama donanma, Haçlıların ilerleyişini desteklemek ve ordunun hareketliliğini artırmak amacıyla bütün hamulesini yükletmeden yola çıkmıştı. Donanma yine de gecikince ordunun ilerleme hızı da azaldı.

Salaheddin İngilizlerin Müslümanlarla aralarında daima bir mesafe bırakma çabasına karşın, Richard'ın bir karşı saldırıda kullanacağı artçı kıtasını 7 Eylülde Arsuf'ta sıkıştırmayı başardı. Bütün birliklerini bu saldırıya karşı kullanan Richard başlangıçta tehlikeli olan bu durumu parlak bir zafere dönüştürdü. Richard Yafa kalelerinin yeniden yapımı için oyalanmasaydı, Salaheddin Kudüs'ün savunması için ihtiyaç duyduğu değerli zamanı bulamayacak ve Richard, Arsuf savaşının hemen ardından Kudüs'ü ele geçirme fırsatını elde edebilecekti. Birkaç kez Eyyubi birliklerini yenmeyi başarmasına rağmen Richard 1192 Ocak ve Haziran ayların-

da Kudüs'e karşı giriştiği saldırıları zaferle sonuçlandıramayınca müzakerelere başlandı. Salaheddin müzakere alanında, asker olarak yenilmesi zor İngiliz Kralından üstün oluğunu gösterdi ve iç işlerindeki bütün güçlüklerine karşın sadece Kudüs'ün hükümdarlığına ilişkin olmayan ödünlere hazır olduğunu açıkladı. Aslan Yürekli Richard ise giriştiği iki Kudüs saldırısının verdiği pazarlık kozunu iyi kullanma fırsatını kaçırdı. Bunun yerine, Salaheddin'le görüşmelere geriye çekildikten sonra başladı. Ülkesine acele dönme zorunluluğuna çok sık değinmesiyle de, düşmanın basit geciktirme taktikleriyle önemli ödünler elde etmesini kolaylaştırdı. Salaheddin'in, Konrad von Montferrat'ın iki Haşşaşin fedaisi tarafından öldürülmesine dek ona karşı uzun bir süre İngiliz Kralına oynayabilme avantajı vardı. Konrad, İngiliz Kralının desteklediği Gui de Lusignan'ın aksine, Kudüs Krallığının tacını elde etmeyi umuyordu. Sonunda 2 Eylül 1192'de, Richard ve Salaheddin arasında, Antakya, Trablusşam ve Haşşaşinleri içine alan bir ateşkes antlaşması imzalandı. Bu anlaşma Richard'ın önerilerine rağmen, Kudüs'ü ortak bir hükümdarlık haline getirmedi. Kudüs sadece Salaheddin'in yönetiminde kaldı. O da Hıristiyan hacıların kente serbestçe girmesine ve sonra da Kutsal Kiliseye iki Latin rahibin atanmasına izin verdi. Bizanslılar ve Gürcüler gibi, Richard'ın da göz dikmiş olduğu Kutsal Haç Salaheddin'de kaldı. Buna ek olarak, Richard tarafından alınmış olan liman kenti Askalan tekrar Salaheddin'e verildi. Böylece Salaheddin Mısır'a karşı yapılacak bir Hıristiyan saldırısına karşı önemli bir direnme üssünü elde etmiş oldu. Ama Salaheddin de Richard tarafından yapılmış kaleleri yıkmayı kabul etti. Antlaşma Haçlıların tekrar ele geçirdikleri Akka ve Yafa arasındaki kıyı şeridini de onlara bıraktı. Daha içerde Yafa ile Kudüs arasında yer alan Lidda ve Remle kentleri ortak yönetime bırakıldı.

Aslan Yürekli Richard ağır hasta olduğu için ancak 9 Ekim 1192'de, sonbahar fırtınalarına yakalanmadan ülkesine doğru yola çıkabildi. Şövalyelerinin çoğu ve Salaheddin'le görüşme onuruna ermiş Salisbury'li piskopos Hubert'in aksine, Richard antlaşmanın sağladığı Kudüs'teki kutsal yerleri ziyaret olanağını kullanmadı. Yani bir yıl önce Fransız kralı önünde verdiği sözü de tutmamış oldu. Richard bununla belki de hiçbir zaman

haçlı seferini bitmiş diye görmediğini, hastalığını atlattıktan sonra yeni birliklerle Kutsal Topraklara geri dönmeyi düşündüğünü vurgulamak istedi.

Savaş yorgunluğun yol açtığı bu ateşkes her iki tarafa da yeniden güç toplayıp, düşmanı kesin olarak yenebilmek için savaşa bir ara verme olarak göründü. Salaheddin haçlı seferleri sırasında ona sırtını dönmüş olan Müslüman rakiplerine hemen bir ders vermeyi düşündü. Daha sonraki Haçlı Seferlerinde eğer gemiyle yola çıkmazlarsa Anadolu'dan geçecekleri için yolları denetim altına almak amacıyla, özellikle de Konya Sultanlığına saldırmak için savaşa devam etmeyi istiyordu. Kuşkusuz, öldüğünde imparatorluğunun parçalanacağından korkuyor ve tam olarak kovamadığı Avrupalı düşmanları için bunun büyük bir fırsat olacağını biliyordu.

Salaheddin önce Mekke'ye hacca gitmek için hazırlıklara başladı ama yola çıkamadı. Kendisi de daha önce iki kez Mekke'ye hacca gitmiş olan Kadı el-Fadıl, o sırada hacca gitmesinin bağışlanmayacak bir hata olacağını söyleyerek, Sultana gitmemesini öğütledi. Salaheddin de hac seferini ertesi yıla erteledi. Üçüncü Haçlı Seferine katılanlar daha çekilmemiş olduklarından, Salaheddin'in yokluğunda ateşkesi bozarak baskın yapabilirler ve hatta Kudüs'ü fethedebilirlerdi bile. Ayrıca İmparatorluğun iç işlerinde üstesinden ivedilikle gelinmesi gereken çok sorun vardı. Şam bölgesinde beyleri tarafından zor duruma sokulan köylülerin durumu ve hükümdarlığın para sıkıntısı bunların başında geliyordu. Suriye hac kervanının liderleri olarak Mekke'ye hacca gitmiş olan babası Eyyüb ve amcası Şirkuh'un yolundan gitmek ona kısmet olmayacaktı. O zamanki anlayışa göre, Mekke haccını yerine getirmemek Haçlılara karşı savaşla fazlasıyla telafi edilebiliyorsa da, 1269'da Memluk Sultanı Baybars'tan önceki yüzlerce yılda hiçbir önemli Abbasi halifesi veya hükümdarı Mekke'ye hacca gitmemişti. Bu durum Salaheddin'in hacca gitme amacını yeterince açıklıyor.

Salaheddin'in Ölümü

Salaheddin, Aslan Yürekli Richard'la ateşkes anlaşmasından sonra ancak altı ay daha yaşadı. Haçlılara karşı yürüttüğü çetin savaşlar gücünü tüketmişti. Daha 1186 başında ölümcül biçimde hastaydı. Üçüncü Haçlı Seferi sırasında birçok kez ağır ateş nöbetleriyle sarsılmıştı. 1193'te Şubatın

20'sini 21'ine bağlayan gece ateşi tekrar yükseldi. Salaheddin, bazı İngiliz tarihçilerinin ileri sürdüğü üzere, amcası Şirkuh gibi aşırı yeme içmeden ölmedi. Doktorlarını tavsiyelerini dinlemeyip, oruç tutamadığı iki ayı telafi etmek isterken bünyesi zayıf düştü. Hastalığının dördüncü günü doktorlar Salaheddin'e hacamat yaptılar ama durumu daha da kötüleşti. Dokuzuncu gün bilincini kaybetti. Daha sonra kısa süreler için kendine geldi. Şam'daki satıcılar Salaheddin ölürse ayaklanma ve yağma olur diye düşünerek pazarlardan mallarını kaldırdılar. Doktorlar hastalığının on birinci gününde Salaheddin'in iyileşebileceği umudunu yitirdiler. Şam'da bulunan en büyük oğlu el-Efdal nüfuzlu emirlerden babasının ölümü halinde bazı garantiler karşılığında kendisine sadakat yemini aldı. Salaheddin hastalığının on ikinci günü sabahı, 4 Mart 1193'te öldü. Son saatlerinde yatağı başında Kuran okundu. 9. Sure, 129. Ayetten "Allah birdir. Ona kendimi teslim ediyorum" sözleri okunurken gülümsediği ve sonra da öldüğü söylenir. Naaşı imamlar tarafından yıkanıp kefenlendi. Basit bir örtüye sarılı tabutu öğle namazından sonra, ağıtlar yakarak yas tutan halka gösterilmek üzere omuzlar üzerinde Şam Kalesinden çıkarıldı. İslam âdetlerine uygun olarak aynı günde Kale'de gömüldü. Aralık 1195'te ise Büyük Emeviyye Camisinin yakınında onun için yapılan bir anıtkabire nakledildi. Bugünkü ziyaretçilerin anıtkabirin içinde gördüğü beyaz mermerden lahit 1903'de yapılmıştır ve son Osmanlı döneminin abartılı zevkini yansıtan bu lahdin zengin oymalarla bezenmiş ağaçtan özgün lahitle hiçbir ilgisi yoktur.

En büyük oğlu el-Efdal, Salaheddin'in ölümünden sonra Bağdat'taki Halife en-Nasır'a değerli armağanlar yolladı. Bu armağanlar arasında Salaheddin'in kılıcı ve altın miğferinden başka, 1192'de bir parçasının İtalya'ya gitmiş olduğu söylenen Kutsal Haç da bulunuyordu. Ama el-Efdal babasının tek mirasçısı değildi. Salaheddin imparatorluğunu mirasçıları arasında paylaştırmayı istiyordu. En büyük üç oğlu Şam, Kahire ve Halep'i, kardeşi el-Adil çeşitli bölgelerden oluşan geri kalan kısmı aldı. Bundan sonraki yıllarda Salaheddin'in oğulları arasında çıkan sürekli çatışmalar Eyyubi İmparatorluğunu dağılma tehlikesinin eşiğine getirdi. Fakat 13. yüzyıla girerken el-Adil ağırlığını koyarak tek başına hükümdarlığı kazandı ve 1218'de ölene dek büyük imparatorluğun devamını güvence altına al-

dı. Daha sonra el-Adil'in oğulları arasında taht kavgaları olduysa da, Eyyubi İmparatorluğu otuz yıl daha varlığını korudu.

Salaheddin hükümdarlığı sırasında ikinci bir Mısırlı Yusuf diye övülmüştü. Hem İncil'de hem Kuran'da ayrıntılı anlatılan, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından çok sevilen Yusuf öyküsü ve Salaheddin'in Tevrat'taki Yusuf'la karşılaştırılması o kadar inandırıcıdır ki, buna sık sık Arapça şiir ve vakayinamelerde, bazen de çağdaş Hıristiyan kaynaklarında rastlanır. Yusuf'un Salaheddin'de tekrar dirilişi düşüncesini salt duygusal olarak benimsemek Mısırlılar ve Suriyelilere uygun düşüyordu. Ama Salaheddin Mısırlılara her zaman barışçı olan ve herkesi gözeten Yusuf gibi görünmüyordu. Mısır'ın iç işlerinde geniş kapsamlı bir reform yapmış olmasına ve bir zamanlar saray entrikalarıyla huzursuzluk içindeki ülkede yeniden istikrar sağlamış olsa da, giriştiği sürekli savaşlarla ekonomik güçleri tüketmiş ve ülkeye hiçbir zenginlik getirmemişti.

Mısırlıların Türklerle Kürtleri ayırım gözetmeden barbarlar olarak nitelemesi ve Salaheddin'in hükümdarlığının bir Türk hükümdarlığı olarak görülmesi de bu duygulara ekleniyordu. Türkler Arap devletlerinde hiçbir zaman sevilmezdi. Üstelik oralarda askerler eskiden de soyguncudan başka bir şey değildiler. "Türkler"in sık sık Mısır toplumuna karşı saldırılarda bulunduğu sırada Salaheddin yönetiminin başlaması da bu imgeyi pekiştirdi. Ama Salaheddin'e yöneltilen komplo ve ayaklanmalar esas olarak etnik kin duygularıyla açıklanamaz. Bunlar daha çok çöken Fatımi yanlılarının baş kaldırmasından, özellikle de Şii sorunuyla eski görev ve ayrıcalıkları yeniden elde etme arzusundan kaynaklanıyordu. Fatımi Halifeliği altında bile Sünni kalmış olan Mısır toplumunun çoğunluğunun desteğini kazanmak bu nedenle düşünülemezdi.

Salaheddin Yusuf karşılaştırmasını sevdiği ve Mısır'a çok şey borçlu olduğu halde, bu ülkeye karşı pek sempati duymuyordu. Doğrusu Tevrat'taki Yusuf da Nil'de kendisini hiç ülkesinde hissetmemişti ve ölürken İsrail oğullarına, Mısır'dan giderlerse kemiklerini de beraber götürmeleri için yemin ettirmişti.

Salaheddin'in savaşları, Mısır'a yaramaktan çok Suriye'nin birliğine yaramış ve büyük imparatorluğun başkenti yine Şam olmuştu. Bu pek

çok Suriyelinin Sultana sempati duymasını sağladı. Salaheddin de zaten Suriye'ye olan sevgisini açıkça söylüyordu. Endülüslü Mekke hacısı İbn Cübeyr'in anlattığı ve burada onun hakkında ağızdan ağza dolaşan fıkralardan anlaşıldığı gibi Salaheddin özellikle Şam'da seviliyordu. Şam halkının, bütün savaş yorgunluğuna karşın Salaheddin'in ölümü nedeniyle tuttuğu yasın alışılmışın çok ötesinde olduğu da görülür. Belki de burada Salaheddin'in ölümüyle Kıyamet gününün yaklaştığına inanan tek kişi Kadı el-Fadıl değildi.

Yine de emirler arasında, Salaheddin'in herkesçe bilinen eli açıklığının ülke maliyesini yıktığına ilişkin eleştiriler duyuluyordu. Bu eleştirilerde Üçüncü Haçlı Seferi sırasında karargâhta patlak veren çatışmaları hatırlatan bir şeyler vardı. Salaheddin'in ölümünden kısa bir süre önce, Kadı el-Fadıl'ın endişeyle izlediği, Şam bölgesinde yüksek vergilerle ezilen köylülerin kanlı ayaklanmaları ve Nablus halkının bazı uygulamalara karşı yakınmaları Salaheddin'in hükümdarlığına karşı duyulan hoşnutsuzluğu yansıtmaktaydı.

Yedinci Bölüm

SALAHEDDİN VE ARDILLARI

"Soylu Dinsiz"

Salaheddin'in kişiliğinde Avrupalılar bir "soylu dinsiz" imgesi oluşturdular. Üçüncü Haçlı Seferi deneyimlerinden hareket eden Avrupalı çağdaşlarına göre o tam bir şövalye ve bazıları için de gizli bir Hıristiyandı. Daha sonraki yüzyıllarda Hıristiyanlar Salaheddin'in güya gençken bir baron tarafından şövalye yapıldığını, annesinin bir Hıristiyan olduğunu ve kendisinin de vaftizli bir Hıristiyan olarak öldüğünü ileri sürdüler.

Salaheddin'in çağdaşı ve taraftarı Bahaddin İbni Şeddad'ın Arapçadan Latinceye çevirdiği Salaheddin biyografisi, ilk kez 1732'de Leiden'de yayınlandı. 1758'de de Paris'te François Louis Claude Marin'in kaleminden ilk modern biyografisi yayınlandı ve bu eser 1761'de Almancaya çevrildi. Ama Voltaire'in *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* (Ulusların Âdet ve Anlayışları üzerine bir Deneme) adlı yapıtının daha büyük bir etki yapmış olduğu anlaşılıyor. Örneğin 56. bölümde Voltaire, Salaheddin'in 1187'de Kudüs'ü alması sırasındaki yumuşaklığını, 1751'de Lessing tarafından Almancaya çevrilen, Haçlıların kutsal kenti kan dökerek ele geçirdikleri haçlı seferleri üzerine yazdıklarıyla karşılaştırarak, onu över. Salaheddin'in ölümü üzerine Voltaire şöyle yazar: "Vasiyetinde zekâtın fakirler arasında Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan olmaları gözetilmeden eşit olarak dağıtılmasını istediği söyleniyor. Bu kararı ile bütün insanların kardeş olduğunu ve onlara yardım etmek için neye inandıklarına değil, hangi sıkıntıları çektiklerini sormak gerektiğini anlatmak istemiştir. Bizim Hıristiyan prenslerin pek azı böyle bir büyüklüğe sahip olmuştur ve Avrupa'da hiç kıtlığı çekilmeyen tarih yazarlarından pek azı ona hakkını vermiştir."

Daha sonra Salaheddin, Lessing'in 1779'da yazdığı oyunu *Bilge Nathan*'da hoşgörülü bir sultan olarak tasvir edilir. Lessing, Boccaccio'nun *Decameron*'unda geçen Musevilerin eski üç yüzük meselinden özgürce esinlenerek, ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzeyen üç yüzüğün her birini bir

dinin, Museviliğin, Hıristiyanlığın, Müslümanlığın simgesi gibi ele alır. Salaheddin'in oyunda üç din konusunda üç yüzük meseli vasıtasıyla bilgi alması, onun Aydınlanma döneminin hoşgörü düşüncesinin öncüsü olmasında ve Hıristiyanlar için örnek kişi sayılmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

Buna karşın Schiller'in Salaheddin için dile getirdiği kuşku etkisiz kalmamıştı. Schiller, herhalde 1732'deki Latince çeviriye dayanarak, Bahaddin İbni Şeddad'ın, Salaheddin biyografisini Almancaya aktardı ve onu *Historischen Memoires*'da (Tarih Anıları) yayınladı. Ama buna yazdığı önsözde, İbni Şeddad'ın anlatısında, belki de övülmeye değer olmayan kısımlara değinmek gerekmez diye düşünerek Salaheddin'in Haçlılara karşı savaşına ağırlık verdiğine dair kuşkusunu belirtti.

Aydınlanma'dan yıllar sonra Romantizm döneminde de, İskoçyalı şair Walter Scott Salaheddin'in kişiliğini ele alır. Scott, *The Talisman* (Tılsım) romanında Salaheddin'i çok cana yakın bir karakter olarak tanımlar ve Lessing gibi muhayyilesinden pek çok şey katarak Salaheddin'i doktor kılığında şövalyelerin karargâhına getirir ve gerçekte hiç karşılaşmadıkları halde Aslan Yürekli Richard'ın ağır hastalığını iyileştirir.

Geç Ortaçağ koşullarına göre Salaheddin'e ilişkin olarak alışılmışın dışında sayıda ayrıntılı yorum ve yayın yapıldıktan sonra, Stanley Lane-Poole'un 1898'de yazdığı Salaheddin biyografisiyle modern araştırmalar başlar ve daha önceki idealleştirilmiş görüntü giderek gerçekçi bir bakışa yönelir.

Latin yazarlarının çok eski anlatıları hiç de iç okşayıcı olmamasına karşın, Avrupalıların "soylu dinsiz" Salaheddin imgesinin çıkış nedeni, her şeyin başında Salaheddin'in Kudüs'ü çok kan dökmeden almasında yatar. Kutsal Kentin yitirilişi bütün Avrupa'nın ilgisini onun üzerine çektiğinden, çok sayıda Hıristiyan tarihçi Salaheddin'in tutumundan söz etmiştir. Avrupalılar, 1192 Ateşkes Antlaşmasından sonra yazılanların doğru olduğunu hemen gördüler. Salaheddin'in adamları, Aslan Yürekli Richard'ın 1191'de, Akka'nın geri alınması sırasında öldürttüğü 3000 Müslüman esirin öcünü Kudüs'e hacca gelen Haçlı şövalyelerden almak istemiş ama Salaheddin bunu kabul etmemişti. Böylece belleklerde, zaferde ve yenilgide aynı mertliği gösteren, öç almayı bir yana bırakıp, verdiği sözü kesinlikle tutan bir insan imgesi kalmıştı.

Hıristiyanlara göre, başka dinden olanlara veya "dinsizlere" verilene sözlere bağlı kalınmayabilirdi. Bir Hıristiyan bir Müslüman'la yaptığı sözleşmeyi bozmak istediğinde, ettiği yemini, bulduğu bir din adamının yetkisi ve çözme gücü ile geçersiz saydırıyordu. Bu nedenle Müslümanların, Haçlıların sözlerinde durmayışlarıyla ünlü olduklarına inanmalarına şaşılamaz. 1187'de Salaheddin'e esir düşen Kudüs Kralı Gui de Lusignan'ın davranışı buna tipik bir örnektir. Lusignan, Sultan'a karşı bir daha asla silah kullanmayacağına yemin ederek söz verdiği için Temmuz 1188'de özgürlüğünü elde etti. Ama hemen arkasından rahiplerin rehberliğiyle sudan bir gerekçeyle bu yemininden kurtuldu. 1191'de Akka'nın teslim olmasından sonra, Aslan Yürekli Richard'la esirlerin değiş tokuş müzakereleri sırasında Salaheddin'in sadece Tapınak Şövalyeleri'nin yeminine güvenebileceğini söylemesinin nedeni budur. Ama Tapınak Şövalyeleri Haçlı Ordusu komutanının bir entrika çevireceğini sezdikleri için yemin etmeyi kabul etmemişlerdi.

Salaheddin'in Avrupa'da Ortaçağın Hıristiyan hükümdarlarından çoğunu gölgede bırakan "soylu dinsiz" imgesinde, sadece teslim olan Hıristiyanlara karşı tutumu ve hep kanıtladığı sözleşmelere bağlılığının payı yoktu. Salaheddin'in olumlu özelliklerinin arasında, Hıristiyanlar kadar Müslümanları da etkileyen, herkese karşı çok cömert oluşu kendini gösterir. Onun anısını özellikle bu yanı canlı tutmuştur. Salaheddin'in çağdaşı Sur'daki Başpiskopos William, onu Nureddin'e göre çok kararlı olmayan, Nureddin'in mirasını haksız yere ele geçiren, kibirli ve şan şeref düşkünü bir despot diye görmesine rağmen, onu keskin zekâlı ve Nureddin'den farklı olarak, sınırsız şekilde eli açık bir adam diye tanımlıyordu. Surlu William herhalde bunda Salaheddin'in ailesinden gelen bir karakter özelliği görmüş olmalı ki amcası Şirkuh'un eli açıklığını da belirtiyordu. Başpiskopos bu konuda Hıristiyan din kardeşleri arasında yalnız değildi. Surlu William, Kral Philipp von Schwaben'ı (öl. 1208) cömert olmaya çağırırken, şair Walther von der Vogelweide de Salaheddin'in şövalyece eli açıklığı ve gönül zenginliğini, yani başkasının sıkıntı ve gereksinmelerini dikkatli bir incelikle sezişini övüyordu. Walter'in övgüsüne, sonraki yıllarda iki şair daha katıldı: Önce Rahip Wernher, 13. yüzyılın sonuna doğru da Seifried

Helbling. Dante bile Salaheddin'in eli açıklığını vurguluyordu. Bu konuda Avrupalıların övgüsü hiç tükenmedi. 15. yüzyılın ortasında, üstelik bir Papa kâtibi olan Flavio Biondo, "*Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii*" adlı kitabında, o zamanın hükümdarlarının en akıllısı ve en aydını olarak bir Hıristiyan'ı değil Salaheddin'i gösteriyordu.

Hıristiyanlar gibi, Müslümanlar da Salaheddin'in akçeli işlerdeki erişilmesi zor cömertliğini vurguladılar. Müslümanlarca bazen İsa ile bir tutulan Mehdi'den beklenebilecek bir el açıklığını anımsatır Salaheddin'in cömertliği. Mehdi'nin Müslümanları gerçek İslam'a kavuşturup, daha önce haksızlığın hüküm sürdüğü dünyaya adaleti getireceği, ama ona vergi olan, o yüce eli açıklığıyla yeryüzüne hiç kimsenin daha fazla alamayacağı kadar çok akçe akıttıracağı söylenir. Salaheddin, besbelli, "istenilmeden ver!" buyruğuna hep uydu. Onun huzuruna çıkan birinin, yüzü kızararak bir şey isterse, bunun etkisini, hazinesinin tüm parasını verse geçiremeyeceğini söylediği anlatılır. O cömertliğini, sadece ilk olarak 1187'de Hıristiyanlara karşı değil, daha önce Müslüman düşman ve müttefiklerine karşı da kanıtlamıştı. Örneğin Azaz (1176), Amid ve Halep'in (1183) ele geçirilişi sırasında pek gösterişli olmayan durumlarda da eli açıklığını kanıtlamıştır. Bu nedenle, örneğin Akka ve Kudüs'ün alınmasından sonra, Lessing'in "Nathan"ındaki gibi, hazinesi nerdeyse hep boş olduğu için çok eleştirilmiştir. Salaheddin hep para sıkıntısı içindeydi. Bunun için 1187'de bir sikke reformu yapmak zorunda kaldı. Ama Fransız Kralı II. Philipp August'a karşı bu alışılmış el açıklığını hiç göstermedi. Akka kuşatması sırasında, Philipp'in kaçan beyaz av şahinini, Philipp karşılığında 1000 Dinar önerdiği halde geri vermedi. Kuzey Avrupa kökenli av şahinleri Doğu'da çok aranıyordu.

Salaheddin'in eli açıklığı bir bakıma politik bir hesap sonucuydu, ama bu cömertliği sadece teslim olanlara ve kendi tarafına çekmek istediği politik karşıtlarına göstermiyordu. Bu tutumunun onun yaradılışı ve yetişmesinden kaynaklandığı anlaşılıyor. Anlatıldığına göre, Salaheddin, Ebu Temmam'ın İslam öncesi ve İslam'ın ilk döneminin kahramanlık şiirleri antolojisi *Hamase*'yi ezbere okuyabiliyordu. Orada verilmek istenen Arap Bedevi topluluğunun kahramanlık ilkelerini, özellikle el ve gönül açıklığı ül-

küsünü benimsemişti her halde. Amcası Şirkuh ve 1180'de öldüğünde, Salaheddin'in ödemesi gereken yüksek borçlar bırakmış olan ağabeyi Turanşah gibi diğer aile üyeleri de yüksek akçeli armağanlarıyla ünlüydüler. Kadı el-Fadıl bu durumu politik yararı nedeniyle savunurken, Salaheddin'in bile eleştirdiği Turanşah'a kıyasla Salaheddin savurgan değildi. Ama görüldüğü gibi hükümdarlık göreviyle zor bağdaşabilen, kendisinden önceki Nureddin örneğinin etkilemiş olabileceği gerçek yoksulluk ülküsünü benimsiyordu. İleri yaşlarında çok sade bir yaşam sürüp hiç içki içmiyordu. Üzerinde hep keten, pamuk veya yünden basit giysiler olur ve gösterişi hiç sevmezdi. Bunu da vurgulamak için hiç saray yaptırmadı. Bu yönden bakınca, Nisan 1176'da Halep ve Musul müttefik birliklerine karşı ikinci zaferinden sonra, kendi askerlerine, Musul hükümdarının aşırı gösterişli kampını korkunç bir ahlaksızlık örneği diye göstermesi propagandadan ibaret değildi.

Avrupalı Hıristiyanların olumlu Salaheddin imgesi için tek neden Salaheddin'in şövalye olarak tanınması da değildi. Avrupalıların gözündeki karanlık İslam imgesinin de bu olumlukta önemli bir rol oynamış olması gerekir. Çünkü Salaheddin bu karanlık zeminin önünde özellikle parlamıştı. Avrupalı İslam imgesini belirleyen, Hıristiyanların sevgi dininin tam karşısında, aşırı acımasızlıkla birleşen saygısız bir kaba kuvvetin, İslam dininin ana özelliğini oluşturduğu kanaatiydi. Papa II. Urbanus'un Birinci Haçlı Seferini, Müslümanların Doğu Hıristiyanlarına uyguladığı kıyıma karşı bir tepki olarak göstermesiyle kuvvetlenen bu olumsuz İslam imgesi Avrupa politikasında da etkili oldu. Avrupa'da, İslam hükümdarlığının bütün insanlara egemen olmayı amaçlasa bile din değiştirmeyi amaçlamadığı Avrupa'da bilinmiyor ya da kabul edilmek istenmiyordu. Kuran'da bulunan bazı tutarsızlıklar sert biçimde eleştiriyor ama İslami yönetimlerin uygulamada değişik yollar izleyebileceği görülmüyordu. Kuran'ın bir bölümünden (2. Sure, 256) dinde baskı olmadığını öğrenmelerine rağmen, uygulamaları bilmeden Kuran'daki tutarsızlıkları öne çıkardılar. Böyle konularda kilise yasalarında da benzer tutarsızlıklar olduğu halde, dinde zorlama olmaz ilkesi Hıristiyan tarafında bir kez bile uygulanmamıştı. İslam'ın aksine olarak, Hıristiyanlıkta vaftiz nedeniyle bir kez dine girilince, kaba kuvvetle zorlanmış da olunsa, artık dinden dönülemez.

Salaheddin'in ölçü olduğu "soylu dinsiz" imgesi Hıristiyan din adamlarının karanlık İslam imgesinde hiçbir şeyi değiştiremedi. Ama Müslüman hükümdarlar arasında tek örnek bile olsa Salaheddin'in tutumu Kuran'ın emir ve yasaklarına uyduğuna göre İslam'ın öyle çok kötü bir din olamayacağı görülmedi veya kabul edilmek istenmedi. Ayrıca Salaheddin hükümdar örneği de değildi: Yeğeni el-Kamil veya adları Avrupa'da bilinen, Konya Anadolu Selçuklularından bazı hükümdarlar "Soylu Dinsiz" imgesine belki daha da yakındılar. Ama Hıristiyan kanadında olumsuz İslam imgesini değiştirip, buradan da, belki kendi konumlarını ilahiyat açısından sorgulamak yerine, "kaba kuvvet hükümdarı" klişesine uymayan Müslüman hükümdarları "Avrupa'nın şövalye ideallerine hayran" veya daha ileri gidip "gizli Hıristiyan" olarak açıkladılar. Aydınlanma Çağında da İslam imgesi genel olarak olumsuz kaldı. Çünkü Hıristiyan kilisesinde hep eleştirdikleri dinsel bağnazlık İslam'da da vardı. Salaheddin'in aydın hükümdar olarak tanımlanması bu yargıyı değiştirmedi. Dinde hoşgörü sorusuna gelince, bunu yine çok olağandışı bir olgu olarak görmeye devam ettiler.

Hoşgörülü Sultan

Salaheddin'in dinsel inançları ve Hıristiyanlara karşı politikasına ilişkin soruya çağdaş kaynakların incelenmesinden çıkan sonuç, onun felsefi ilgileri yoluyla özgür düşünceli bir adam değil, ama Kuran'da geçen Allahın buyurduğu, Yahudiler ve Hıristiyanlara karşı hoşgörüye uyan, dinsel inancı güçlü bir Müslüman olduğudur. Konya Anadolu Selçuklularının aksine gökbilimine de düşkün değildi. Salaheddin yaşamının kritik durumlarında yıldız falcılarına değil, çok dindar olanların kabul etmediği "istihareye yatmaya" inanırdı. Yani böyle durumlarda, Allah'ın ona yol gösteren bir düş gördürmesi umuduyla, yatmadan önce dua etmeye inanırdı. Büyük başarıları onda herhalde Allah'ın onu özel işler için seçmiş olduğu inancını uyandırmıştı. Dünyayı düzeltmek için Allah tarafından görevlendirildiğine ve 1192'de Haçlılara karşı savaş görevi için Allah'ın onu seçtiğine inanıyordu.

Aslında Salaheddin, kendisinden önceki Nureddin gibi, belirli bir zorunluluk olmadan Haçlı devletlerine saldırı girişiminde pek bulunmadı.

Müslüman komşularına saldırmak için onlarla daha çok ateşkes antlaşmaları yaptı. Kudüs'ün yeniden fethi için bunun gerekli olduğu propagandasını yaptı. Ayrı ayrı birliklerin sürekli değişmesiyle savaş alanında aylarca kalabilen çok büyük savaş orduları toplamak, kaleleriyle savunmada çok güçlü olan Haçlı devletlerinin yıkılmasını sağlamak için gerçekten gerekliydi. Salaheddin Kudüs Krallığına düzenlediği büyük saldırıda, Mezopotamya'nın doğu sınırında durmak zorunda kaldı. Yine de asıl amacı Kudüs'ü yeniden fethetmekten çok, kendi yönetiminde bir İslam İmparatorluğu kurmaktı sanki.

Salaheddin 1171'de Kahire'deki İsmaili-Şii Halifeliyi ortadan kaldırıp Sünnilerin bayraktarı rolünü oynamaya çalıştıysa da, Şiiler onun yönetimi altında kıyıma uğramadılar. Halep'te ve Kuzey Suriye'nin geri kalan kısmındaki Şiiler, Nureddin'in zamanından farklı olarak, Salaheddin'in yönetimi altında, göze batacak kadar sessizdiler, hatta onu desteklediler bile. Buna karşılık Nureddin, yürüttüğü propagandasındaki sözleriyle, Şiileri Haçlı devletlerinin Frenkleriyle aynı sınıfa sokmuştu. Ama Salaheddin de Nuredddin'in izinden giderek, ilahiyat-hukuk medreseleri kurup Sünniliğin yerleşmesini ve yayılmasını sağladı.

Salaheddin'in İslam mistiklerine, yani sufilere yönelik tutumuna gelince, daha önce Nureddin'in de yaptığı gibi, onlar için vakıflar kuruldu. Bazıları gönüllü olarak Salaheddin'in ordusuna bile girdi. Ama mistik akımlara gösterdiği anlayışın da -1191'de Halep'te dinsizlikle suçlanan, İslam Mistiklerinin en büyüklerinden biri olan Suhreverdi'nin davasında görüldüğü gibi- sınırları vardı. Salaheddin'in çok sevgili oğlu ez-Zahir bile İslam hukukunda dinsizliğin karşılığı olan ölüm cezasını değiştiremedi.

Salaheddin'in sadece Müslüman olanlara değil, Hıristiyan ve Yahudi doktorlara da güveni vardı. Buradan Müslüman hükümdarın hoşgörüsünün olağandışı olduğunu çıkarmamak gerek, çünkü Salaheddin'in Bağdat'ta Abbasi Halifesi en-Nasır'ın hizmetinde olduğu zamanlarda da Hıristiyan doktorlara rastlanıyordu. Örneğin, en-Nasır kadılıkça Hıristiyanların çalıştırılmamasına ilişkin bir karar çıkarttırdığında Hıristiyan görevliler Müslüman bile oldular. Mısırlı Hıristiyanlar ve Yahudiler Fatımi Hükümdarlığı altındayken, bazen Salaheddin'in zamanında olduğundan daha bü-

yük haklara sahiptiler. Bu kısıtlamanın nedeni, Frenklerin 1183'te Kızıldeniz'de Müslüman olmayanlara karşı giriştikleri soygundan sonra Salaheddin'in kârlı Hindistan ticaretini Müslüman olmayanlara yasaklamasıydı. Bu nedenle Salaheddin zamanında Mısır'da artık hiçbir önemli Hıristiyan, yani Kıpti tüccar kalmamıştı. Bunların çoğunun Müslüman olduğu sanılıyor. Ama Kıptiler Üçüncü Haçlı Seferi sırasında haksız olarak Haçlılarla işbirliği yapmakla suçlanmışsalar da, özellikle para işlerinde, hep yerleri doldurulamaz, işini çok iyi bilen kişiler olarak en önemli yönetim mevkilerinde kalmışlardır.

Salaheddin'in yönetiminde, Üçüncü Haçlı Seferinin tehdidi altında bile, Hıristiyanlara karşı bir harekete girişilmedi. Haçlıların Hıristiyanlarla birleşmesi tehlikesini böyle bir politikayla engelledi. Salaheddin 1187'de Kudüs'ün fethinden sonra Haçlıların eski bölgelerinde bulunan Doğulu Hıristiyanları ve Yahudileri kendisine çekebilmişti. Yahudilerin Frenkler zamanında yasak olan yerlere girişine tekrar izin verildi. Katolik Haçlılar ve ardından gelenlerin aksine, Salaheddin'in imparatorluğunda Doğulu Hıristiyanlara, yenik düşenlere yapıldığı gibi davranılmadı ve diğer dindaşlarıyla aynı haklar verildi. Haçlı devletlerinde Katoliklerle hiç eşitlik yaşamadıklarından da, direnmeden Salaheddin'in egemenliğine boyun eğdiler. Doğulu Hıristiyanla ilk olarak 13. yüzyılın ikinci yarısında, Memlukların hükümdarlığı altında, giderek zorlaşan bir konuma düştüler.

Salaheddin Frenklerle savaşlarında aldığı esirlerin bir kısmını öldürttü. Kim İslam'a karşı silah kullandıysa, İslam yasalarına, yani şeriata göre ölümüne karar verdi ama esir olarak satılması veya Müslüman esirler karşılığında değiştirilmesi olanağı da vardı. Üçüncü Haçlı Seferi sırasında, Salaheddin'in aldığı savaş esirlerini önce koruduğu dikkati çeker. 1191 yazında Akka'nın teslim oluşunda İngiliz Kralının emriyle 3000 Müslüman öldürülünce Salaheddin öfkeye kapılıp öç almaya kalkışmadı. Sonradan halkının öç alma hırsına bazı Haçlıları kurban ettiyse de esirlerin büyük kısmını ileride yapılabilecek pazarlıklar için saklamak istedi. Bir Müslümanla Hıristiyan arasındaki farkı bilemeyecekleri ve küçük yaşta kolayca kan akıtmaya alışmamaları için küçük oğullarının Hıristiyan esirlerin üzerine kılıçla yürümelerini yasakladığı da bilinir.

Salaheddin'in yaşamını kaleme alan Bahaddin İbn Şeddad'ın aksini ileri sürmesine rağmen Salaheddin, kendi sözleriyle de, Hıristiyanları ortadan kaldırma amacını hiçbir zaman ifade etmedi. Salaheddin, Papa III. Alexander ve Papa III. Lucius ile savaş esirlerinin değiş tokuşu için yaptığı pazarlıkları dikkati çekecek kadar dostluk havası içinde yürütmüştü. Ama Arap kaynakları bunun hiç sözünü etmez. Tarihçi Ebu Şama'nın, Hattin savaşından sonra, Salaheddin'in aslında bütün esirleri ipe çekmek istediğini ama esirlerin satılmasıyla elde edilecek kârdan vazgeçmek istemeyen birlikleri tarafından engellendiğini ileri sürmesi bir temelden yoksundur.

Salaheddin'in tarikat şövalyeleri ve Hıristiyanların savaşçılarına karşı tutumuna gelince, 1187'de Hattin savaşından sonra, her iki tarikatın yeryüzünde kökünü kurutmak için Tapınak Şövalyelerinin lideri dışında 200 Tapınak ve Rodos şövalyesini ordusundaki gönüllülere alkışlarla kılıçtan geçirtmişti. Buna benzer şekilde Şam'a giden diğer bir emirle de, orada esir tutulan birkaç tarikat şövalyesinden, Müslüman olma önerisini kabul edenlerin dışındakilerin tümü ipe çekildi. Ama Salaheddin daha önceki yıllarda esir düşen Tapınak Şövalyelerinin tümünü öldürmemişti. Büyük bir olasılıkla 1184'te yeğeni Takıyyeddin'in oğlunun yedi yıllık bir tutukluluktan sonra yüksek bir fidye ve elindeki tüm Tapınak Şövalyeleri karşılığında serbest bırakılması yüzündendi bu. Yani Salaheddin Tapınak ve Rodos Şövalyelerinin üzerine kör bir öfkeyle yürümüyordu. Bunlar belirli bir saygı bile görüyorlardı. Salaheddin 1187'de Kudüs'ün alınmasından sonra, on Rodos Şövalyesinin hastaların bakımı için bir yıl daha Kutsal Kent'te kalmasına izin verdi ve daha önce de değinildiği gibi, 1191'de Hıristiyanlar arasında sadece Tapınak Şövalyelerinin yeminine güveniyordu.

Müslümanlar tarafında cihatın hiçbir zaman açıkça bir din yayma savaşı olarak yürütülmemesi gibi, Salaheddin'in tutumu da, onun Hıristiyanları Müslümanlığa zorlamak istemediğini gösterir.13.yüzyılda Fransız Kralının Mısır'ı fethetme amacına ilişkin olarak Joinville'in görgü tanıklığının ortaya koydukları bu kapsamda önemlidir. Joinville'in anlatısına göre, Müslümanlara esir düşen Fransızlara ya Müslümanlığı kabul etmeleri ya da başlarının uçurulması gibi iki seçenek sunuyorlardı. Joinville aşağıdaki sözleriyle Salaheddin'in emirlerini hatırlatarak bu eylemi protesto edi-

yordu: "Hasta olanlar tutuklu olarak konmuş oldukları kadırgalardan çıkarılırken, kılıçlarını ellerinde hazır tutan Müslümanlar bunların tümünü kılıçtan geçiriyorlar ve yere düşenleri suya atıyorlardı. Benim Müslümanların aracılığıyla bu katliamcılara, bunun Salaheddin'in, ekmek ve tuz veren hiç kimsenin öldürülmemesini isteyen buyruğuna karşı geldiğinden, haksızlık olduğunu söylettim. Ama bana bunların hastalıkları nedeniyle, ayakta bile duramadıkları için, hiçbir bir işe yaramayan insanlar olduğu yanıtı verildi. Amiral gemicilerimi benim önüme getirtti ve bana onların dinlerini inkâr ettiklerini söyledi. Ben de onlara pek güvenmemesi gerektiğini, bizden ayrılır ayrılmaz, zaman ve yer uygun olur olmaz, hemen yeni dinlerini de bırakacaklarını söyledim. Amiral beni doğruladığı yanıtını verdi. Salaheddin kötü bir Hıristiyan'dan, hiçbir zaman iyi bir Müslüman olmayacağı gibi, kötü bir Müslüman'dan da hiçbir zaman iyi bir Hıristiyan olmayacağını söylemiş."

Joinville'in yapıtında tek başına Salaheddin'in görüşü gibi görünen şey, aslında Kuran'a dayanır. İkinci Surenin 256. Ayeti, şu cümle ile başlar: "Dinde zorlama yoktur." Bu Kuran ilkesinin İslam tarihinde pratik uygulamaya çok fazla etkisi olmuştur. Fatımi Halifesi el-Hakim (öl. 1021) zamanında zorlama olmuştu. Ama el-Hakim'in eziyetleriyle zorlanarak Müslümanlığa geçmiş olanların tümüne daha sonraki yönetimin hemen başlarında eski dinlerine dönme izni verildi. Endülüs'ten Mısır'a göç etmiş olan ünlü Yahudi bilgin İbn Meymun örneğinin gösterdiği gibi, Salaheddin'in hükümdarlığı altında da bu ilkeye uyulmuştur. Endülüs'ten Kahire'ye gelen bir hukukçunun, İbn Meymun'un eskiden Endülüs'te Müslümanlığa geçmiş olduğu suçlamasıyla şimdi dini terk etme suçundan idamını istemesini, Kadı el-Fadıl, zorla Müslümanlığa geçişin hiçbir yasal geçerliliği olmadığı gerekçesiyle geri çevirmişti. Üçüncü Haçlı Seferi sırasında yaşananlar, Salaheddin ve çevresini bu konuda daha çok doğruladı. Çünkü Hıristiyan kaynaklarına göre, Hıristiyanlara esir düşen Müslümanlar, ölüm korkusu yüzünden, en kısa zamanda tekrar Hıristiyanlıktan vazgeçmek üzere vaftiz oluyorlardı. İngiliz ve Fransız Kralları Aslan Yürekli Richard ve II. Philipp August, bu nedenle genel bir vaftiz yasağı koymak zorunda kalmışlardı.

Yine de Salaheddin'in şahsında, Sünni ağırlığı olan İslam'ın sınırlarını aşan, hem de Aydınlanma Çağının hoşgörü idealine uyan bir hükümdar görmek yanlış olur. Birçok Müslüman hükümdara karşın, Salaheddin, hükümdarlığındaki başka dinlerden olanlara, Müslümanlığın izin vermiş olduğu ölçüde özgürlük tanıdıysa da, Lessing'in yüzük meselindekinden farklı biçimde, genel olarak Muhammed'in Müslümanlığı Hıristiyanlık ve Yahudiliğin üzerine çıkardığı hakiki bir din diye görmüş olması gerekir. Fakat bazı Haçlılarda gördüğü vasıfların onu etkilemiş olduğu da açıktır. Bazı konuşmalarında bunları Müslümanlara örnek olarak gösterip, kendi dinleri için de böyle yapmaları çağrısında bulunuyordu.

Özgürlük Kahramanı

19. yüzyıldan önce Müslümanların, Avrupa'daki ilişkiler gibi, haçlı seferlerine de ilgisi çok azdı. Sadece Kudüs'ü fethetmekle kalmayan, Sünnilere göre dinsiz Fatımileri de yıkan Salaheddin'e duydukları ilgi de fazla değildi. Bazı Mısırlı çağdaşlarının onu ikinci bir Mısırlı Yusuf ya da kıyamet gününde beklenen Mehdi gibi görmesine rağmen, onu kendinden önceki Zengi mirasına haksızca konan biri diye görenler de az değildi. Bunlar, Salaheddin'in kendi iktidarını haklı göstermek ve Müslüman komşularının aleyhine daima daha geniş alanlara yayılmak için Haçlı devletlerine karşı cihadı sadece bir araç olarak kullandığını düşünüyorlardı.

İlk modern Salaheddin biyografisi, 1872'de bir Doğulunun kaleminden, Türkçe dilinde çıktı. Yazarı Genç Osmanlılardan Namık Kemal'di. Namık Kemal bununla, 1812-1822 yıllarında Fransız Joseph François Michaud'nun yayınlamış olduğu yedi ciltlik *Histoire des croisades*'a (Haçlı Seferlerinin Tarihi) bir Müslüman yanıtı vermek istemişti.

19. yüzyıl sonunda, Osmanlı İmparatorluğunun siyasi ve aydın çevrelerinde, Avrupa hükümdarlıkların haçlı seferlerine paralel bir politika yürüttüklerini düşünmek âdettendi: 1876'dan 1909'a kadar iktidarda kalan II. Abdülhamid, Avrupa'nın İmparatorluğuna karşı birçok yönden politik bir haçlı seferi yürüttüğü görüşündeydi. Bu düşünceler Panislamist basın aracılığıyla yayıldı. Ama bu konudaki ilk belirti, 1899'da Kahire'de çıkan,

bir Müslüman Arap kaleminden haçlı seferlerini özetleyen bir anlatının önsözünde bulunur. Yazarı Mısırlı Ali el-Hariri idi.

Birçok Müslümanın haçlı seferlerine yeniden ilgi duymasıyla Salaheddin de ön plana çıktı. Avrupa'nın İslam tarihinin diğer kişileri hakkındaki olumsuz yargılarına karşın, bu hükümdarın Avrupa'da olumlu bir imge yarattığını da hemen gördüler. Bu gelişmelere İmparator II. Wilhelm de katkıda bulundu. Wilhelm 1898'de Thomas Cook tarafından düzenlenen bir Ortadoğu yolculuğuna çıkmış ve Salaheddin'in kabrini de ziyaret etmişti. Kabri başında yaptığı konuşma, milyonlarca Müslümanın, Avrupalıların Salaheddin'e olan saygısını fark etmelerine neden oldu. II. Wilhelm konuşmasının bir yerinde "çoğu kez şövalyeliğin nasıl bir şey olduğunu düşmanlarına öğretmek zorunda kalan, korku bilmemiş kusursuz bir şövalye, bütün zamanların en mert hükümdarı büyük Sultan Salaheddin'in yaşadığı yerde bulunma düşüncesiyle çok duygulanmış" olduğunu söyledi. İmparator, Salaheddin'in kabrine bir ipek bayrak ve bronzdan yapılmış defne dalları biçiminde bir çelenk koydu. Bu çelenk yirmi yıl sonra Arabistanlı Lawrence'in yardımıyla ganimet olarak İngiltere'ye getirildi ve bugün Londra Krallık Savaş Müzesinde bulunuyor.

Modern Arap Edebiyatında sözü edilebilecek ilk Salaheddin biyografisi yine bir Müslüman yazar, Mısırlı Ahmed el-Biyali'den kaynaklanır. Bu biyografi 1920'de Kahire'de çıktı. Birinci Dünya Savaşından ve Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra, Filistin'in İngiliz mandası altında bulunduğu sırada Salaheddin'in kutsal görevini, Arapların Siyonistlerin oyunlarına karşı direnmesine ilişkin politik söylevlerden ayrı düşünmek artık mümkün değildi. Ama İkinci Dünya Savaşından ve onu izleyen İsrail devletinin kuruluşundan sonra Arapça konuşulan ülkelerde Haçlılar ve en başta büyük övgüyle söz edilen Salaheddin olmak üzere onların Müslüman düşmanlarına ilişkin gerçek bir edebiyat furyası başladı. Bunların arasında akademik tarih yazını bile, Kudüs Krallığının kuruluşu ve çöküşüyle İsrail devletinin tarihi arasında benzerlikler görüyordu. Bu karşılaştırma çoğu kez, İsrail devletinin yok edilmesi amacını ve umutlarını uyandırmaya ve bunu yıllarca canlı tutmaya neden oldu.

Bundan başka Arap ve Kürt milliyetçileri arasındaki çatışmada Salaheddin'i anma özel bir rol oynar. Modern Kürt edebiyatı ona kendi ulu-

sunun kahramanlarından biri olarak sahip çıkıp onun adını Kürt bağımsızlık hareketi için kullanırken Bağdat'taki çeşitli yönetimler Salaheddin'i Panislamist kardeşliğin simgesi olarak öne çıkardılar. Bazı Arap tarihçileri de Salaheddin'in kültürel açıdan yüzde yüz Arap olduğunu, birliklerinin büyük bölümünü Arapların oluşturduğunu kanıtlamaya çalıştılar. Bunlara karşılık Türkiye'den bazı yazarlar, Kürtlerin Orta Asya'daki Türklerden geldiğini, bu nedenle Salaheddin'in aslında Türk olduğunu ileri sürdüler.

Aralarında özellikle Tikrit'te doğmuş Saddam Hüseyin'in de bulunduğu pek çok devlet başkanı kendini Salaheddin'le karşılaştırmaktan çok hoşlanırdı. Ama Salaheddin günümüzün bütün Müslümanları için, onu kendi propagandalarına yerleştirmeye çalışanların iddia ettiği gibi, İslam'ın ve Müslüman birliğinin bir savaşçısı asla değildir. Örneğin Şiiler onu, Fatımi Halifeliğini yıkmış olduğu için İslam'ın düşmanı sayarlar.

Zamandizin

1138	Salaheddin'in Tıkrit'te doğumu
1144	Zengi'nin Edessa'yı (Urfa) fethi
1147-48	İkinci Haçlı Seferi
1153	Kudüs Kralı Baudouin'in Askalan'ı ele geçirmesi
1154	Nureddin'in hükümdarlığı altında Halep ve Şam'ın birleşmesi
1169	Nureddin'in başkomutanı Şirkuh'un Mısır'ı fethi; onun ölümünden sonra Salaheddin'in Fatımi Halifesine vezir olarak atanması
1171	Fatımi Halifeliğinin Salaheddin'in eliyle çöküşü; Mısır'ın Sünniliğe dönüşü
1174	Nureddin ve Kudüs Kralı Amalricus'un ölümü; Salaheddin'in Şam Hükümdarlığını ele geçirmesi
1175	Salaheddin'in Hama tepelerinde Halep ve Mısır'ın müttefik birliklerine karşı ilk zaferi; Salaheddin'in Abbasi Halifesi tarafından (Halep hariç) Mısır ve Suriye'nin hükümdarı olarak tanınması
1176	Salaheddin'in Halep ve Musul'a karşı Tel es-Sultan Meydan Savaşında ikinci zaferi; ölen Nureddin'in karısı ile evlenmesi
1177	Salaheddin'in Remle'de Kudüs Kralı IV. Baudouin'e yenilmesi
1179	Salaheddin'in Mardi'Uyun Savaşında IV. Baudouin'i yenmesi
1181	Musul hükümdarı İzzeddin'in Halep'te yönetimi ele geçirişi
1182	Salaheddin'in Musul'a sonuçsuz kalan saldırısı
1183	Frenklerin Kızıldeniz'e ilerleyişi; Salaheddin'in Halep'i alışı; Salaheddin'in Kudüs Krallığına saldırıları
1185	Salaheddin'in Musul'a ikinci saldırısı
1186	Salaheddin'in egemenliğinin Musul hükümdarı İzzeddin tarafından tanınması
1187	Hattin Savaşında Salaheddin'in Frenklere karşı zaferi; Kudüs'ün ve Krallığın büyük kısmının fethi
1188	Salaheddin'in Haçlı devletlerinden Trablusşam ve Antakya'yı ele geçirişi

1188–92	Üçüncü Haçlı Seferi
1190	İmparator Friedrich Barbarossa'nın Anadolu'da ölümü
1191	Haçlıların Akka'yı ele geçirişi; Arsuf Savaşında Aslan Yürekli Richard'a karşı Salaheddin'in yenilgisi
1192	Salaheddin ve Aslan Yürekli Richard arasında üç yıl sekiz ay sürecek ateşkes antlaşması
1193	Salaheddin'in Şam'da ölümü

Kaynakça

Ehrenkreutz, Andrew S., *Saladin*, Albany, N.Y. 1972

Elisseeff, Nikita, *Nur ad-Din. Un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades (511-569 H./1118-1174)*, 1-3, Şam, 1967.

Ende, Werner, "Wer ist ein Glaubensheld, wer ist ein Ketzer? Konkurrierende Geschichtsbilder in der modernen Literatur islamischer Laender," *Die Welt des İslams* N.S. 23-24 (1984) içinde, s. 70-94.

Gibb, Hamilton, *The Life of Saladin from the Works of 'İmad ad-din and Baha ad-Din*, Oxford 1973.

Hamilton, Bernard, *The Leper King and His Heirs. Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 2000.

Hehl, Ernst Dieter, "Was ist eigentlich Kreuzzug?," *Historische Zeitschrift* 259 (1994) içinde, s. 297-336.

Herde, Peter," Die Kaempfe bei den Hörnern von Hittin und der Untergang des Kreuzritterheeres (3. und 4. Juli1187)" *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchen-geschichte* 61 (1966) içinde, 1-50.

Hillenbrand, Carole, *The Crusades. Islamic Perspectives*, Edinburgh 1999.

Holt, P.M., *The Age of the Crusades. The Near East from the Eleventh Century to 1517*, Londra/New York 1986.

Humphreys, R. Stephen, *From Saladin to the Mongols. The Ayyubids of Damascus, 1193-1260*, Albany, N.Y. 1977.

Jubb, Margaret, *The Legend of Saladin in Western Literature and Historiography*, Lewiston/Queenston/Lampeter 2000.

Kedar, Benjamin Z., *Crusade and Mission. European Approaches toward the Muslims*, Princeton, N.Y. 1984.

——, (Ed.), *The Horns of Hattin*, Kudüs/Londra 1992.

Köhler, Michael A., *Allianzen und Vertraege zwischen fraenkischen und islamischen Herrschern im Vorderen Orient. Eine Studie über das zwischenstaatliche Zusammenleben vom 12. bis ins 13. Jahrhundert*, Berlin/New York 1991.

Labib, Subhi Y., *Handelsgeschichte Aegytens im Spaetmittelalter (1171-1517)*, Wiesbaden 1965.

Lane, Poole, Stanley, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, Londra/New York 1898.

Lev, Jaakov, *Saladin in Egypt*, Leiden/Boston/Köln 1999.

——, "The Social and Economic Policies of Nur al-Din (1146-1174): The Sultan of Syria," *Der Islam* 81 (2004) içinde, s. 218-242.

Lyons, Malcolm Cameron/D.E.P. Jackson, *Saladin. The Politics of the Holy War*, Cambridge 1982.

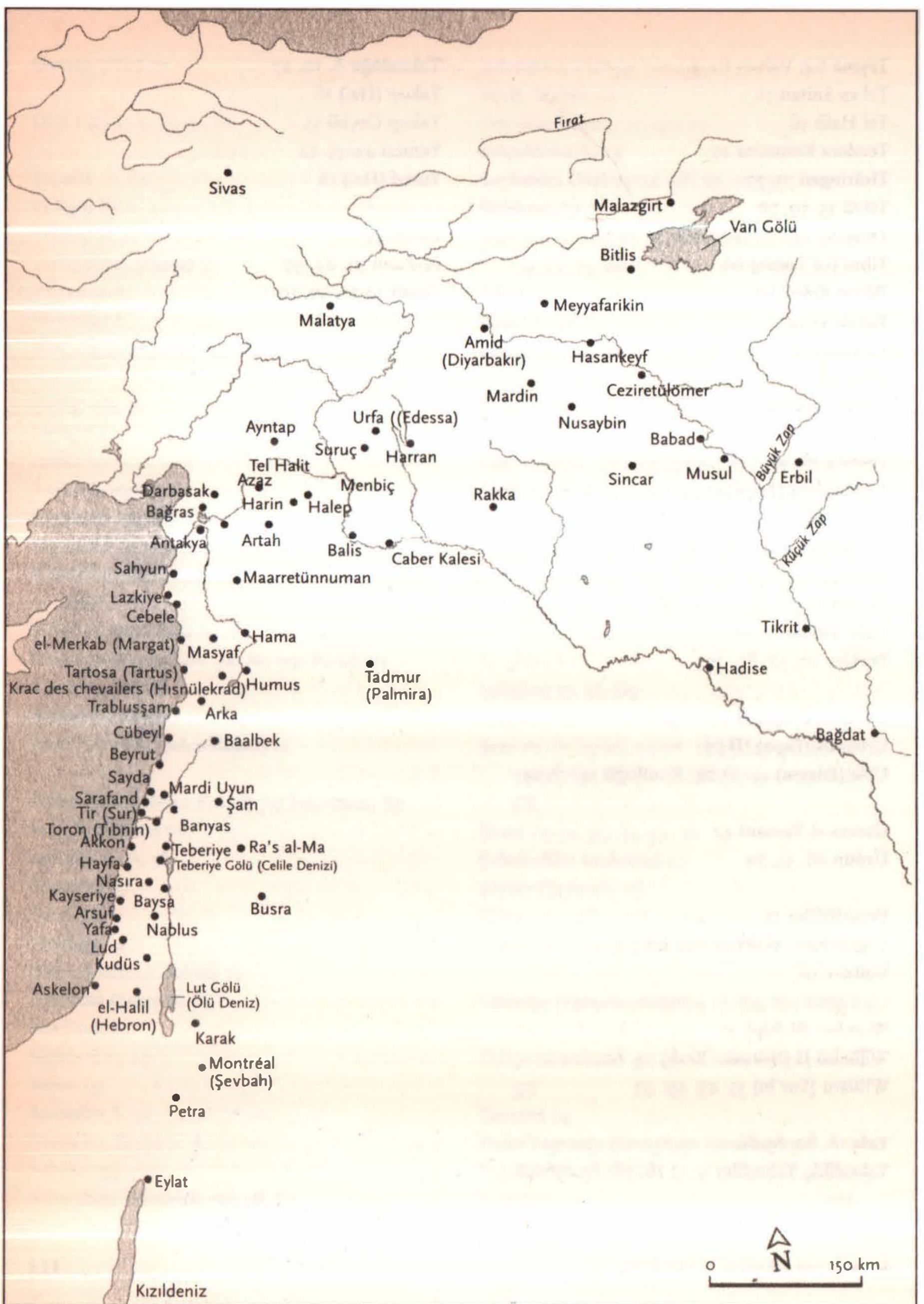
Mayer, Hans Eberhard, *Die Kreuzfahrerherrschaft Montreal (Sobak). Jordanien im 12. Jahrhundert*, Wiesbaden 1990.

Möhring, Hannes, *Saladin und der Dritte Kreuzzug. Aiyubidische Strategie und Diplomatie im Vergleich vornehmlich der arabischen Mit den lateinischen Quellen*, Wiesbaden 1980.

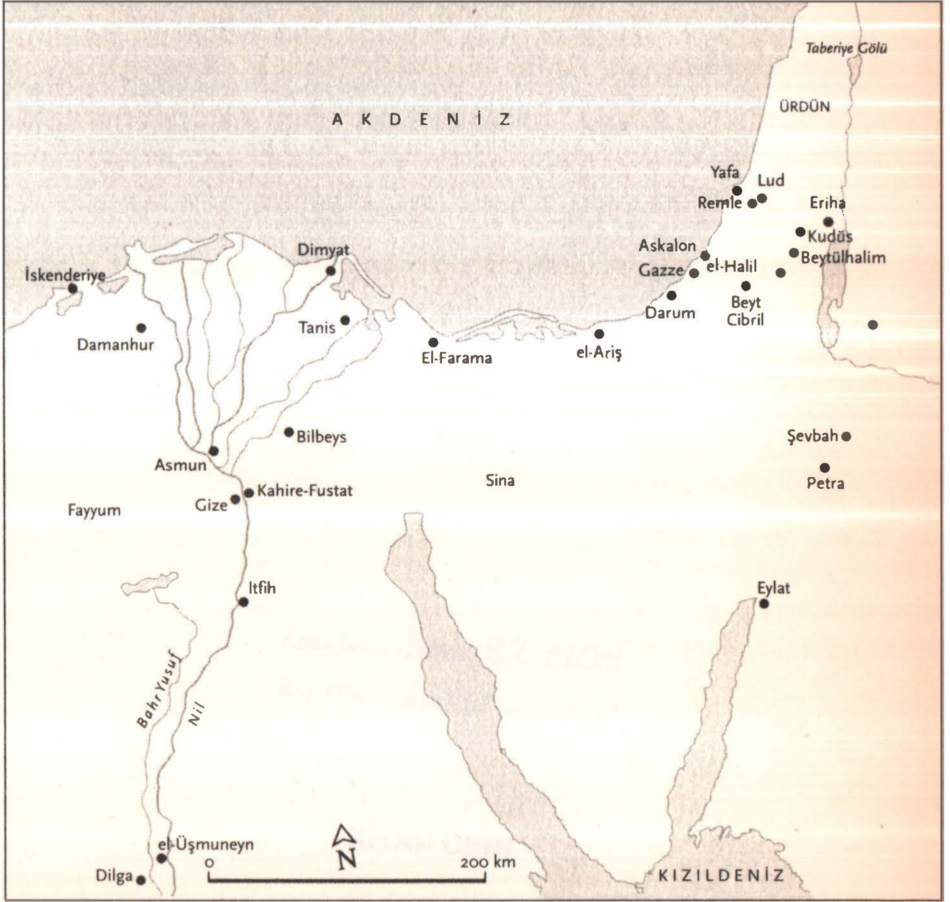
—, "Heiliger Krieg und politische Pragmatik, Salahadinus Tyrannus," *Deutsches Archiv* 39 (1983) içinde, s. 417-466.

—, "Kreuzzug und Dschihad in der mediaevistischen und orientalistischen Forschung 1965-1985," *Innsbrucker Historische Studien* 10/11 (1988) içinde, s. 361-386.
—, "Der andere İslam. Zum Bild vom toleranten Sultan Saladin und neuen
Propheten Schah Ismail," *Die Begegnung des Westens mit dem Osten*: O. Engels, P. Schreiner, Sigmaringen 1993 içinde, s. 131-155.
—, "Mekkawallfahrten orientalischer und afrikanischer Herrscher im Mittel-alter," *Oriens* 34 (1994) içinde, s. 314-329.
—, "Zwischen Joseph-Legende und Mahdi-Erwartung: Erfolge und Ziele Sultan Saladins im Spiegel zeitgenössischer Dichtung und Weis-Sagung," *War and Society in Eastern Mediterranien, 7th-15th Centuries*, ed. Y. Lev, Leiden/New York/Köln 1997 içinde, s. 177-223
—, "Die Kreuzfahrer, ihre Muslimisch Unttertanen und die heiligen Staetten Des İslam, in Toleranz im Mittelalter," Ed. A. Patschovsky ve H. Zimmermann, Sigmaringen 1998, s. 129-157.
—, "Zwei aiyubidische Briefe an Alexander III. und Lucius III. bei Radulf de Diceto zum Kriegsgefangenenproblem," *Archiv für Diplomatik* 46 (2000) içinde, s. 197-216.
—, *König der Könige. Der Bamberger Reiter in neuer Interpretation*, Königstein/Ts 2004.
Noth, Albrecht, *Heiliger Krieg und Heiliger Kampf in İslam und Christentum. Beitraege zur Vorgeschichte und Geschichte der Kreuzzüge* Bonn 1966.
Rabie, Hassanein, *The Financial System of Egypt A.H. 564-741/A.D., 1169-1341*, Londra 1972.
Richards, D.S., "The Early History of Saladin," *Islamic Quarterly* 17 (1973) içinde, s.140-159.
Riley-Smith, Jonathan (ed.), *Grosser Bildatlas der Kreuzzüge*, Freiburg/Basel/Viyana 1992.
—, (Ed.) *Illustrierte Geschichte der Kreuzzüge*, Frankfurt a.M./New York 1999.
Sauvaget, Jean, "Le Cenotaphe de Saladin," *Revue des arts asiatiques* 6 (1929-1930) içinde, s.168-175.
Setton, Kenneth M. (Ed.), *A History of the Crusades*, 1-6, Philadelphia/Madison 1955-1989.
Sivan, Emmanuel, *L'İslam et la Croisade. Ideologie et Propagande dans les Reactions Musulmanes aux Croisades*, Paris 1968.
—, "Modern Arab Historiography of the Crusades," *Asian and African Studies* 8 (1972) içinde, s.109-149.
—, "Saladin et le calife al-Nasir," *Scripta Hiorosolymitana* 23, Tarih Araştırmaları, Kudüs 1972 içinde, s.126-145
—, *Mythes politiques arabes*, Paris, 1995.
Smail, R.C., *Crusading Warfare (1097-1193)*, Cambridge 1956.

Dizin

Harita 2. Haçlı Seferleri sırasında Ortadoğu

Harita 2. Haçlı Seferleri zamanında Mısır ve Filistin

Hiçbir Müslüman hükümdar, Avrupa'da Salaheddin Eyyubi'den daha çok tanınmaz. Salaheddin Haçlı ülkelerine ağır zararlar verdiği halde Avrupa tarihine mert bir düşman örneği olarak geçmişti. Üçüncü Haçlı Seferi deneyimlerinden hareket eden Avrupalı çağdaşlarına göre Salaheddin tam bir şövalye ve bazıları için de gizli bir Hıristiyan'dı. Aydınlanma Çağında ise hoşgörü ideallerinin savunucusu olarak görülmüştü. Örneğin Voltaire Salaheddin'in ölümü üzerine şöyle yazmıştı: "Vasiyetinde zekâtın fakirler arasında Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan olmaları gözetilmeden eşit olarak dağıtılmasını istediği söyleniyor. Bu kararı ile bütün insanların kardeş olduğunu ve onlara yardım etmek için neye inandıklarına değil, hangi sıkıntıları çektiklerini sormak gerektiğini anlatmak istemiştir. Bizim Hıristiyan prenslerin pek azı böyle bir büyüklüğe sahip olmuştur ve Avrupa'da hiç kıtlığı çekilmeyen tarih yazarlarından pek azı ona hakkını vermiştir." Günümüzde pek çok Müslüman için ise o her şeyden önce bir özgürlük kahramanı, dünya tarihinin önde gelen kişileri arasında yer aldığı da herkes için kuşkusuz. Salaheddin Eyyubi'nin bir lider olarak yükselişi 12. yüzyılda Mısır'da başlamıştı. Kahire'de Fatımi Halifeliğini yıkıp, Suriye'de Nureddin'in mirasını ele geçirmiş, 1187'de Kudüs'ü geri almayı, Üçüncü Haçlı Seferine karşı savaşta da bu kenti savunmayı başarmıştı. Salaheddin ve düşmanlarıyla ilgili Arap ve Latin kaynakları çok zengin olmasına rağmen bu kaynaklardaki övgü ve propagandalar kısmen bile olsa bir hükümdarın kişiliği üzerine bilgi vermez ve bir Ortaçağ biyografisi yazmaya pek olanak sağlamaz. İlk modern Salaheddin biyografisi ise, 1872'de Türkçe olarak yayınlandı. Kitabın yazarı Genç Osmanlılardan Namık Kemal'di. Namık Kemal bununla, 1812-1822 yıllarında Fransız Joseph François Michaud'nun yayınlamış olduğu yedi ciltlik *Histoire des croisades*'a (Haçlı Seferlerinin Tarihi) bir Müslüman yanıtı vermek istemişti.

Tarihçi Hannes Mönring, Almanya'da Bayreuth Üniversitesi'nde öğretim üyesi.

Tarih ve Coğrafya Dizisi

Kitap Yayınevi

ISBN 978-605-105-006-5

15,-YTL

